

**T.C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANA BİLİM DALI
İKTİSAT BİLİM DALI**

**TÜRKİYE EKONOMİSİNDE CARİ İŞLEMLER AÇIĞI
SORUNU: 1980-2020 YILLARI İÇİN
KARŞILAŞTIRMALI BİR ANALİZ**

Eda ÇİFCİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Danışman

Doç. Dr. Hakan ACET

Konya-2022

ÖNSÖZ/TEŞEKKÜR

“Türkiye Ekonomisinde Cari İşlemler Açığı Sorunu: 1980-2020 Yılları İçin Karşılaştırmalı Bir Analiz” adlı tezimin tüm aşamalarında desteğini ve fikirlerini esirgemeyen değerli hocam, danışmanım Doç. Dr. Hakan ACET’e, lisans ve yüksek lisans eğitimimde inancını ve desteğini hep hissettiğim Doç.Dr. Savaş ERDOĞAN’a emek ve katkılarından dolayı teşekkür ederim.

Tüm hayatım boyunca bana emek veren ve daima yanımda olan çok kıymetli canım babam Bayram ÇİFCİ ve annem Havva ÇİFCİ’ ye, hayattaki en değerlilerim olan Hasan abime, Pınar ablama, erkek kardeşim Aşkın’a ve kız kardeşim Ayşenur’a sonsuz teşekkür ederim.

Eda ÇİFCİ
Konya, 2023

T. C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Öğrencinin	Adı Soyadı	Eda ÇİFCİ
	Numarası	204226001006
	Ana Bilim / Bilim Dalı	İktisat/İktisat
	Programı	Tezli Yüksek Lisans ☐
	Tez Danışmanı	Doç.Dr. Hakan ACET
	Tezin Adı	TÜRKİYE EKONOMİSİNDE CARİ İŞLEMLER AÇIĞI SORUNU: 1980-2020 YILLARI İÇİN KARŞILAŞTIRMALI BİR ANALİZ

ÖZET

Türkiye'nin kronikleşmiş makroekonomik sorunlarından birisi cari açık problemidir. Bu problem Türkiye ekonomisinin, ekonomik krizlerle karşılaşarak ekonomik olarak hareketliliğini daraltmaktadır. 1989 yılında sermaye hareketlerinin serbestleşmesi ile dışa açılmaya başlayan Türkiye ekonomisi açısından büyük bir sorunu teşkil etmektedir. Cari açığın daraltılıp cari işlemler açığına yönelik olarak kalıcı tedbir ve çözümlerin uygulanması gerekmektedir. Cari açığın azaltılabilmesi için öncelikli olan üretim yapısında ithal girdiyle üretim politikasının minimize edilmesi gerekmektedir. Bundan dolayı gerçekleşen büyümenin ithalat bazlı olmamasına özen gösterilip buna yönelik yurtiçi katma değeri arttırmak, yurtiçindeki hammaddeyi kullanarak nihai mal haline dönüştürmek gerekmektedir.

Bu çalışmadaki amaç Türkiye ekonomisinde kronik bir sorun haline gelmiş olan cari işlemler açığının yıllar itibariyle analizi yapılarak cari işlemler açığına neden olan faktörlerin tespit edilip bunlara yönelik olarak Türkiye'de uygulanan çözüm önerileri ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda cari işlemler dengesi yıllar itibariyle veri analiz yöntemi kullanılarak Türkiye ekonomisinde yıllık baz da grafik ve tablolarla incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Cari işlemler açığı, dış ticaret açığı, ödemeler bilançosu dengesi, ithalatta dışa bağımlılık.

T. C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Öğrencinin	Adı Soyadı	Eda ÇİFCİ
	Numarası	204226001006
	Ana Bilim / Bilim Dalı	İktisat/İktisat
	Programı	Tezli Yüksek Lisans ☒
	Tez Danışmanı	Doç.Dr. Hakan ACET
	Tezin İngilizce Adı	THE CURRENT ACCOUNT DEFICIT PROBLEM IN THE TURKISH ECONOMY: A COMPARATIVE ANALYSIS FOR 1980-2020.

ABSTRACT

One of Turkey's chronic macroeconomic problems is the current account deficit problem. This problem reduces the economic mobility of the Turkish economy by encountering economic crises. With the liberalization of capital movements in 1989, Turkey's economy, which started to open up, poses a major problem. It is necessary to narrow the current account deficit and implement permanent measures and solutions for the current account deficit. In order to reduce the current account deficit, it is necessary to minimize the production policy with imported inputs in the production structure, which is a priority. For this reason, it is necessary to take care that the realized growth is not based on imports, to increase the domestic added value for this, and to use the domestic raw materials and convert them into final goods.

The aim of this study is to analyze the current account deficit, which has become a chronic problem in the Turkish economy, over the years, to identify the factors that cause the current account deficit, and to propose solutions applied in Turkey for them. In this context, the current account balance has been analyzed with graphs and tables on an annual basis in the Turkish economy by using the data analysis method over the years.

Keywords: Current account deficit, foreign trade deficit, balance of payments balance, foreign dependency in imports.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ/TEŞEKKÜR	i
ÖZET	ii
ABSTRACT.....	iv
ŞEKİLLER LİSTESİ	ix
TABLolar LİSTESİ	x
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

ÖDEMELER BİLANÇOSU VE CARİ İŞLEMLER HESABI TEORİK

ÇERÇEVE

1.1.Ödemeler Bilançosu Tanım ve Kapsamı.....	3
1.2. Ödemeler Bilançosunun Özellikleri	5
1.2.1. Ülkede Yerleşik Olma	5
1.2.2. Ekonomik işlem.....	6
1.2.3 Çift Kayıt Sistemi	7
1.2.4. Otonom ve Denkleştirici İşlemler	8
1.2.5. Belirli Bir süre	9
1.3. Ödemeler Bilançosu Hesap Grupları	9
1.3.1. Cari İşlemler Hesabı	11
1.3.1.1. Dış Ticaret Hesabı (Mal Ticareti).....	14
1.3.1.2. Hizmetler Hesabı (Görünmez Ticaret)	16
1.3.1.3. Birincil Gelir Hesabı	17
1.3.1.4. İkincil Gelir Hesabı.....	17
1.3.2. Sermaye ve Finans Hesabı.....	18
1.3.2.1. Doğrudan Yabancı Yatırımlar	19
1.3.2.2. Portföy Yatırımlar	20
1.3.2.3. Finansal Türevler	20
1.3.2.4. Diğer Yatırımlar.....	21
1.3.3. Resmi Rezervler Hesabı	21
1.3.4. Net Hata ve Noksanlar Hesabı (İstatistiki Farklar)	22
1.4. Cari İşlemler Dengesini Etkileyen Faktörler.....	24
1.4.1. Dış Ticaret Hadleri	24
1.4.2. Reel Döviz Kurları	25
1.4.3. Mali Politikalar	26

1.5. Cari İşlemler Dengesini Açıklamaya Yönelik Teorik Yaklaşımlar	26
1.5.1. Esneklikler Yaklaşımı	27
1.5.2. Toplam Harcama (Massetme Yaklaşımı)	29
1.5.3. Mundell - Fleming Yaklaşımı	31
1.5.4. Parasalcı Yaklaşım	32
1.5.5. Dönemler Arası Yaklaşım	33

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE ‘DE CARİ İŞLEMLER DENGESİNİN GELİŞİM SÜRECİ

2.1. 1980 Sonrası Dönemde Türkiye Ekonomisinde Cari denge	35
2.1.1. 1980-1989 Döneminde Türkiye’de Cari İşlemler Dengesi	36
2.1.2. 1990-1999 Döneminde Türkiye’de Cari İşlemler Dengesi	38
2.2. 2000’li Yıllarda Türkiye Ekonomisinde Cari Dengenin Gelişimi	40
2.2.1. Kasım 2000 ve Şubat 2001 Krizi	42
2.2.2. 2008 Kürese Ekonomik Kriz	44
2.3. 2010 ve Sonrası Dönemde Türkiye Ekonomisinde Cari Dengenin Gelişimi .	47

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

CARİ İŞLEMLER AÇIĞININ SÜRDÜRÜLEBİLİRLİĞİ, NEDENLERİ VE CARİ AÇIK PROBLEMİNE YÖNELİK ÇÖZÜM ÖNERİLERİ

3.1. Cari İşlemler Açığı Kavramı	55
3.2. Cari İşlemler Açığının Sürdürülebilirliği	56
3.3. Türkiye’de Cari İşlemler Açığı Probleminin Nedenleri	58
3.3.1. Dış Ticaret Açığı	58
3.3.2. Tasarruf Yetersizliği	66
3.3.3. Reel Döviz Kuru	67
3.3.4. Enerjide Dışa Bağımlılık	70
3.3.5. Dış Borç Stokunun Yüksekliği	73
3.3.6. Ekonomik Büyüme	77
3.3.7. Bütçe Açıkları	78
3.3.8. Genişletici Maliye ve Para Politikaları	79
3.4. Türkiye’de Cari Açık Problemine Yönelik Çözüm Önerileri	79
3.4.1. İç talebi Daraltmaya Yönelik Politikalar	80
3.4.2. Hizmetler Sektörüne Yönelik Tedbirler	80
3.4.3. Kısa Vadeli sermaye Akımlarının Kontrolü	81
3.4.4. Para ve Kredi Politikaları	82

3.4.5 Tasarruf Politikaları.....	83
3.4.6. Yatırım Politikaları ve Doğrudan Yabancı sermaye Yatırımları.....	83
3.4.7. Enerjide Dışa Bağımlılığının Azaltılması	85
3.4.8. İhracatı Özendirici Önlemler	86
3.4.9. İthalatın Kısılması	88
3.4.10. Turizm Sektörünün Geliştirilmesi	89
SONUÇ	91
KAYNAKÇA.....	95

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil-1: J Eğrisi.....	28
Şekil-2: 2000-2009 Yılları Arasında Cari Açığın/GSYH (%).....	46
Şekil-3: 2010-2020 Yılları Arasında Cari Açığın/GSYH (%).....	53
Şekil-4: 1985- 1999 Yılları Arasında İhracatın İthalatı Karşılama Oranı	61
Şekil-5: 2000-2009 Yılları Arasında İhracatın İthalatı Karşılama Oranı	63
Şekil-6: 2010-2020 Yılları Arasında İhracatın İthalatı Karşılama Oranı	65
Şekil-7: TÜFE Bazlı Reel Efektif Döviz Kuru (2003=100) (2000-2020).....	70
Şekil-8: Türkiye’de Enerji İthalatı ve Toplam İthalat (2013-2020)	71
Şekil-9: Sektörlere Göre Birincil Enerji Nihai Tüketimi, 2019	72
Şekil-10: Dış Borç Stokunun Gelişimi	75
Şekil-11: Türkiye Dış Borçları /GSYH Oranı	76

TABLOLAR LİSTESİ

Tablo-1: Ödemeler Bilançosunda Kayıt Sistemi	7
Tablo-2: Ödemeler Dengesinin Şematik Yapısı	10
Tablo-3: Esnek ve Sabit Döviz Kuru Rejiminde Cari Açığı Azaltmak İçin Uygulanabilecek Para ve Maliye Politikaları	31
Tablo-4: 1980-1989 Döneminde Türkiye’de Cari İşlemler Dengesi (Milyon \$)	37
Tablo-5: 1990-1999 Döneminde Türkiye’de Cari İşlemler Dengesi (Milyon \$)	40
Tablo-6: 2000 - 2009 Döneminde Türkiye’de Cari İşlemler Dengesi (Milyon \$)	45
Tablo-7: 2010 - 2020 Döneminde Türkiye’de Cari İşlemler Dengesi (Milyon \$)	51
Tablo-8: Türkiye Ekonomisinin Dış Ticaret Göstergeleri (1985-1999)(Milyar \$)	60
Tablo-9: Türkiye Ekonomisinin Dış Ticaret Göstergeleri (2000-2009)(Milyar \$) ...	62
Tablo-10: Türkiye Ekonomisinin Dış Ticaret Göstergeleri (2010-2020)(Milyar \$) ..	64
Tablo-11: TÜFE Bazlı Reel Efektif Döviz Kuru (2003=100), İhracat ve İthalat(2000- 2020)	68
Tablo-12: Türkiye’nin Genel Enerji Dengesi, 1990 – 2019	72
Tablo-13: Türkiye Brüt Dış Borç Stoku (Milyon ABD Doları)	74

GİRİŞ

Ödemeler bilançosu, ülke ekonomisindeki yerleşik kişilerin başka ülkedeki yerleşik kişiler ile yapmış oldukları ekonomik işlemlerin kayıt altına alındığı tablodur. Bir ülkedeki ödemeler bilançosunun takip edilip incelenmesi, o ülkenin uluslararası alanda ekonomik ilişkilerinin boyut ve nitelikleri açısından anlaşılmasını sağlamaktadır. Ödemeler bilançosunda yaşanan denge ve dengesizlik o ülkenin uluslararası piyasasındaki bozulma ve iyileşmeleri göstermektedir. Bundan dolayı bir ülkenin ekonomik ve mali anlamdaki itibarının göstergesi konumundadır.

Ödemeler bilançosunun en önemli ve en büyük kalemlerinden biri olan cari işlemler hesabı, Ülkenin başka ülkeler ile gerçekleştirmiş olduğu gelir ve gider ilişkisini göstermektedir. Bu hesap dış ticaret hesabı, hizmetler hesabı, dış yatırım gelir ve giderleri ile cari transferler kalemlerinden oluşmaktadır. Mal ya da hizmet ticaretinin gelirleri(ihracat) giderlerinden(ithalat) fazla olması durumunda o ekonomi cari fazla yaşarken mal ve hizmet ithalatının ihracatından fazla olması durumunda o ülke cari açık ile karşı karşıya kalmaktadır. Bu durum ülkenin kazandığından çok dışarıya harcama yaptığıının bir göstergesidir. Ülkeler açısından incelendiğinde bu hesapta ya “cari fazla” ya da “cari açık” söz konudur. Cari işlemler açığı Türkiye ekonomisinin en önemli ve en büyük makroekonomik sorunlarının başında gelmektedir. Bir ülkede cari fazla yaşanıyor olması o ülkedeki tasarruf oranlarının yatırımları aştığını dışarıya bağımlı olmadığını başka ülkeler için finansman kaynağı olduğunu göstermektedir. Tam tersi durumda ise cari açık yaşayan bir ülke dışarıdaki tasarrufa bağımlı olurken başka ülkelerdeki kaynağa ihtiyaç duyduğunun göstergesidir. Türkiye ekonomisindeki ekonomik büyüme, tasarruf oranlarındaki açık, dış borç stoku gibi birçok etken cari işlemler hesabının açık vermesine neden olmaktadır. Cari işlemlerdeki açığa neden olan birçok faktör olmakla birlikte bunların başında neden olan en önemli faktör enerjide dışarıya olan bağımlılığımız gelmektedir. Ülkemizde enerjiye olan talep, enerji arzından fazla olduğu için enerji finansmanın büyük çoğunluğu ithalat ile giderilmektedir. Yerli enerji kaynaklarının yetersiz olması, nüfus oranlarında meydana gelen sürekli artış, kentleşme gibi unsurlar Türkiye ekonomisinin enerji ihtiyacını her geçen gün arttırmaktadır.

Bu tez çalışmasında Türkiye ekonomisinde kronik bir sorun haline gelmiş olan cari işlemler açığının yıllar itibariyle analizi yapılmış olup cari işlemler açığına

neden olan faktörler tespit edilip bunlara yönelik olarak Türkiye’de uygulanan çözüm önerilerinin analiz edilmesi amaçlanmaktadır. Bu çalışma üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde; ödemeler bilançosu tanım ve kapsamına, özelliklerine, hesap gruplarına, cari işlemler dengesinin belirleyicilerine ve cari işlemler dengesini açıklamaya yönelik teorik yaklaşımlar verilmiştir. Çalışmanın ikinci bölümünde Türkiye ekonomisinde cari işlemler dengesinin gelişim süreci değerlendirilmiş olup son bölümünde ise; Cari işlemler açığının sürdürülebilirliği, Türkiye ekonomisinde cari işlemler açığına neden olan faktörlerin incelenmesi ve ülkemizde cari işlemler açığı problemine yönelik olarak uygulanan önlem ve tedbirlere yer verilecektir.

BİRİNCİ BÖLÜM

ÖDEMELER BİLANÇOSU VE CARİ İŞLEMLER HESABI TEORİK ÇERÇEVE

1.1.Ödemeler Bilançosu Tanım ve Kapsamı

Tüketiciler açısından minimum bütçe ile en yüksek fayda düzeyini sağlamak amaçlanırken ülkeler açısından da minimum fiyatla daha çok kaliteli mala sahip olabilmek için ülkeler arasında ticaret döngüsü oluşur. Ülkeler arasında meydana gelen mal, hizmet ve sermaye hareketleri ise karşımıza ödemeler dengesi ve bilançosu kavramlarını çıkarmaktadır (Kopuz, 2010, s. 4).

1720 yılında Isaac Gervaire tarafından ödemeler bilançosu terimi ortaya atılmıştır. Daha sonra David Hume, David Ricardo, Adam Smith, J.Stuart Mill, W.Taussing ve Frank tarafından bu kavram geliştirilmiştir. Günümüzdeki haliyle yani ödemeler bilançosunun günümüzdeki kullanım haliyle geliştirenler ise Jacob Viner, James Edward Mead, Gottfried Haberler'dir (Koç, 2017, s. 74).

Ödemeler bilançosu dar anlamda bir ülke vatandaşlarının (yerleşik kişilerin) ve kuruluşların belirli bir dönemde diğer ülkeler ile yaptıkları ekonomik işlemlerin çift kayıt sistemine göre kaydedildiği bir tablodur. Belirli bir dönem ile ifade edilen genellikle bir yıllık dönemdir. Ödemeler bilançosunda kayıt altına alınan ekonomik hareketler ülke içinden başka bir ülkeye ve ülke dışından ülke içine olmak üzere çift yönlü olarak gerçekleşir. Bundan kaynaklı olarak ödemeler dengesi bir ülke açısından o ülkenin hem dış dünya ile olan ilgisiyle birlikte içerideki ekonomik gücünün de bir göstergesidir. Ödemeler bilançosu bir ülke için mali ve parasal konularda alınacak kararlar konusunda belirleyici olacaktır (Demirtaş, 2010, s. 3).

Ödemeler bilançosunun tanımındaki “yerleşik kişiler” ve “ekonomik işlemler” kavramı önemlidir. Yerleşik olanlar genelde o ülkede yaşamlarını idame ettiren vatandaşlardır. Bunun için sadece yurttaş olmak yeterli olmayıp ülkede sürekli oturmak, işletme faaliyetlerinin o ülkede olması ve yürütülmesi anlaşılmaktadır (Tuğral, 2007, s. 4).

Ekonomik işlemler, kurallar ve yasalar yoluyla iki kurumsal taraf arasında bir değer transferi veya değişiminin yapılmasını içeren bir ilişki olarak tanımlanır. Ülke içindekiler (yerleşikler) ve ülke dışındakiler (yerleşik olmayanlar) arasındaki

döngü ödemeler bilançosunda ekonomik işlemler olarak kaydedilmektedir. Ödemeler bilançosu, ödemeler kavramı ile ifade edilse de ödemelerle ilgili değil işlemlerle ilgili bir kavramdır (Demirtaş, 2010, s. 6).

IMF'in ödemeler dengesi tanımlamasına göre ise; ödemeler bilançosu, belirli bir zaman içerisinde bir ülke ekonomisinin diğer dünya ekonomileri ile yaptığı ticari işlemlerin kayıt altına alındığı bir tablodur. Geniş anlamda ise bir ekonomide devlet, kar amacı gütmeyen kuruluşlardan, işletme sahiplerinden ve bireylerden oluşturulan yerleşiklerle diğer ekonomilerdeki yerleşikler arasında mal ve hizmetler olarak sınıflandırılan ekonomik işlemlerin düzenli olarak kayıt altına alındığı raporlardır (Kopuz, 2010, s. 4).

Ülkeden ülkeye değişiklik göstermekle birlikte ödemeler bilançosu genel olarak bir yıllık hazırlanır ancak dönemlik veya aylık baz da hazırlayan ülkelerde bulunmaktadır. Ödemeler bilançosu belirli bir süre boyunca gerçekleşen işlemleri göstermesi açısından akım değişkendir. Buna göre dış ödemeler bilançosu bir ülkenin genellikle bir yıl içerisinde, dış alemden(ülkelerden) sağladığı gelirlerle dış aleme(ülkelere) yaptığı harcamaların yer aldığı bir tablodur. Ödemeler bilançosunda kayıt altına alınan işlemler, ülke ekonomisine döviz girişi ya da çıkışı açısından alacaklı ve borçlu olarak kayıt altına alınır. Genel olarak ülkeye döviz girişi sağlayan işlemler alacaklı (+) ülkeden döviz çıkışına yol açan işlemler ise borçlu(-) işlemler olarak ödemeler bilançosuna kaydedilir. Ülke içindekilerin yabancı ülkelerden bir para alacağı var ise ödemeler bilançosuna bu alacak olarak kaydedilip tam tersi durumda ise yabancı ülkedekilere parasal yönden alacak hakkı veren işlemler ödemeler bilançosuna borç olarak kaydedilir. Yabancı ülkedeki sakinlere mal ihracatı, hizmet ihracatı, menkul kıymet satışları alacaklı, hizmet ithalatı, mal ithalatı menkul değerlerin satın alımı işlemleri ise ödemeler bilançosuna borç olarak kaydedilir (Alkan, 2007, s. 5-6).

Ödemeler dengesi bir ülkenin mal, hizmet, mali ve ekonomik işlemlerini gösteren istatistiki bir rapordur. Bundan dolayı bir ülkenin ekonomik durumuna bakılacak olursa o ülkenin dış alemden sağladığı gelir ile dış dünyaya yaptığı ödemeler arasındaki farkı ortaya koyan ödemeler dengesine (balans of payment) bakmak gerekir. Bir ülkenin ödemeler bilançosundaki iniş, çıkışlar ve dengesizlikler o ülkenin ödeme gücündeki iyileşme ve bozulmalarını gösterir. Bu da bir ülkenin

ekonomik durumunun değerlendirmesini yapmak amacıyla en önemli gösterge kalemlerinden bir tanesidir (Bayrak, 2011, s. 4).

Bir ülke ekonomisinin ödemeler bilançosu şunları gösterir:

- Alınan borçları ve yapılmış olan yatırımları
- Bir ülkenin borç ve yabancı varlıklarını
- Ülkenin dış ticaret dengesizliğinin kapsamını, ne alanlarda fazla ve açık verdiğini gösterir.

Ülkenin istihdam düzeyi, gelir düzeyi, ücretlerde meydana gelen artışlar, döviz kurları, fiyat artışları gibi makroekonomik göstergeler ödemeler dengesiyle yakından ilişkilidir. Bundandır ki ödemeler dengesi ülkedeki birçok kurum ve kişiler için oldukça önemlidir (Kopuz, 2010, s. 6).

1.2. Ödemeler Bilançosunun Özellikleri

Ödemeler bilançosunun tanımından hareketle '*yerleşik*' ve '*ekonomik işlem*' kavramlarının ödemeler bilançosunun en önemli unsurları olarak karşımıza çıkmaktadır. Her bilançoda olduğu gibi bu bilançoda da borçlu ve alacaklı olacak şekilde ikili sisteme göre kaydedilmektedir. Bu kayıtla birlikte her iki tarafın yani varlıkların ve yükümlülüklerinin eşitlenmesi sağlanır. Ödemeler bilançosunun bu özelliğine *çift kayıt sistemi* denir. Bilanço denkleğini sağlama, herhangi bir etkide bulunmama özelliğine göre bilançoya kaydedilen işlemler *denkleştirici* veya *otonom* şeklinde sınıflandırılabilir (Kopuz, 2010, s. 7).

1.2.1. Ülkede Yerleşik Olma

Bir ülkede uzun zamandır (en az bir yıl) yaşayan ya da resmi olarak ikametgâhı o ülkede bulunan kimseleri ifade eder. Ödemeler bilançosunu düzenleyen kurum olan TCMB yerleşiklik kavramını "Bir ekonomide bir yıldan daha fazla sürede ikamet eden gerçek bireyler ile o ekonomide faaliyet gösteren tüzel kişiler" olarak tanımlamaktadır (Şanal, 2020, s. 5).

Ülkedeki yerleşikler kısmına giren dört önemli grup vardır:

1. Kişiler,
2. İşletmeler,
3. Kâr amacı gütmeyen kuruluşlar,
4. Merkezi ve yerel hükümetler

Kişiler: Fertler için yerleşiklik kavramı bir ülkede geçici olarak kalmayan (en az bir yıl) ister yerli ister yabancı olsun o ülkede mal ve hizmet satın alarak ülke ekonomisine üretime katkıda bulunan veya farklı işletmelere katılarak faaliyetleri gerçekleştirenler yerleşik olarak kabul edilir (Uyanık, 2011, s. 111).

İşletmeler: Ülke topraklarında kurulmuş olup mal ve hizmet üretimini gerçekleştiren patent, kira gibi hakları olup veya devlet tarafından ihraç edilen menkul kıymetler gibi işlemlerle uğraşan gerçek veya tüzel kişilerdir ((Kopuz, 2010, s. 11).

Kar Amacı Gütmeyen Kuruluşlar: Sadece bireyler için hizmet amacıyla kurulmuş ve kâr amacı ile faaliyette bulunmayan kuruluşlar faaliyetlerini yürüttükleri ülkede yerleşik olarak nitelendirilirler. Eğitim, kültür, sağlık, sosyal ve diğer alanlarda hizmet veren vakıflar, dernekler, hastaneler kâr amacı ile faaliyette bulunmayan kuruluşlara (Yeşilay gibi) örnek verilebilir (Kopuz, 2010, s. 10).

Merkezi ve yerel hükümetler: Ülke sınırları içerisinde olan kamu kurumları ve kuruluşları, ülke sınırları içinde, ülke sınırları dışında yerleşik olarak bulunan elçilikler, müşavirlikler ve askeri kuruluşlardır (Uyanık, 2011, s. 111).

Örnekler ile yerleşiklik kavramını tahkim edecek olursak Norveç'teki Kanadalı turistler Kanada'nın yerleşigi olarak kabul edilirler ve onların Norveç'in malını satın alması, Norveç'in ihracatı şeklinde tanımlanır. Fransa'da çalışan Alman'lar Almanya'nın yerleşigidir ve onların gelirleri Fransa'nın hizmet ithalatı olarak kabul edilir. Amerikan üniversitesinde öğrenim gören Paris öğrencilerinin harcamaları da Amerika'nın ihracatı olarak kabul edilir (Kopuz, 2010, s. 11).

1.2.2. Ekonomik işlem

Globalleşmenin egemen olduğu günümüz koşullarında ülkeler, ihtiyaçlarını karşılamak için birbirleriyle ekonomik ilişkiler kurup birçok ekonomik işlem gerçekleştirirler. Her iki tarafında memnun kalacağı düzeyde gerçekleştirilen bu ekonomik işlem, bir ülkede yaşayan yerleşikler ile diğer ülkedeki yerleşikler arasında gerçekleştirilen hizmet, mal, sermaye, emek, teknoloji gibi hareketlerin tümünü ifade eder.

Ekonomik işlemler şu şekilde sıralanabilir:

- Mal ve hizmetlerin karşılıklı değişimi

- Senetler ile aynı şekilde senetlerin değişimi
- Yardım(bağış) şeklinde altın, döviz ve senet alma, verme
- Vadesi kısa olan senetler ve altın karşılığında mal ve hizmet alım satımı
- Yardım(bağış) şeklinde senetler ile mal ve hizmet alma ya da verme (Uyanık, 2011, s. 110).

1.2.3 Çift Kayıt Sistemi

Ödemeler bilançosunu düzenleyen kurum olan TCMB tarafından “ödemeler bilançosu kayıtları yapılırken kullanılan sistem çift kayıt muhasebe sistemidir. Kayıt altına alınan her işlem, o işleminin giriş ve çıkışlarını gösterecek iki ayrı kaleme eşit ve karşılıklı kaydedilmektedir.” şeklinde açıklanır (Şanal, 2020, s. 8).

Çift kayıt sistemine göre, yapıla her işlem için biri pozitif, diğeri negatif olmak üzere bir alacak ve bir borç kaydı yapılır. Bunun neticesinde, ödemeler bilançosunun alacaklı yani + kısmı ile borçlu yani – kısmı muhasebe tekniğinde denk çıkar. Ülke ekonomisinde ülkenin varlığında artışa yol açan aynı zamanda döviz çıkışına neden olan işlemler borçlu yani pasif(-) tarafa kaydedilirken, ülkenin mal varlığını azaltan aynı zamanda döviz girişine neden olan işlemler ise pozitif yani aktif kısmına kaydedilir (Kopuz, 2010, s. 12).

Tablo- 1: Ödemeler Bilançosunda Kayıt Sistemi

Varlık Azalışı, Yükümlülük Artışı (Aktif)	Varlık Artışı, Yükümlülük Azalışı Borçlu (Pasif)
Hizmet İhracatı	Hizmet İthalatı
Mal İhracatı	Mal İthalatı
Turizm Gelirleri	Turizm Giderleri
Sermaye İthali	Sermaye İhracı

Ödemeler bilançosunda kayıt altına alınan işlemlerin aktif yani alacaklı kısmına hizmet ihracatı, mal ihracatı, turizm gelirleri, sermaye ithali gibi ülkede mal varlığını azaltıcı ancak döviz kazandırıcı işlemler yer alır. Pasif olarak yani borçlu

kısmına ise hizmet ithalatı, mal ithalatı, sermaye ihracı gibi varlıkları arttırıcı ancak döviz kaybına neden olan işlemler yer alır. Yapılan bu kayıt sistemine göre aktif olan yanı artı olan kalemlerin toplamı ile borçlu yanı eksi kalemlerin toplamı eşit yani sıfır olmalıdır. Sıfır olmaması halinde ödemeler bilançosunda açık ve fazlalıklar ile karşılaşmaktadır. Hizmet ticareti, mal ihracatı, sermaye ithali gibi döviz kazandırıcı işlemler ile ülkeye gelen döviz miktarında artışa yol açabilir bu da ödemeler bilançosunun fazla vermesine olanak sağlarken mal, hizmet ithalatı, turizm gibi ülkedeki döviz miktarını azaltıcı işlemler ödemeler bilançosunda açığa neden olabilir (Ayhan, 2019, s. 4).

1.2.4. Otonom ve Denkleştirici İşlemler

Ödemeler Bilançosunda otonom ve denkleştirici işlemler olmak üzere iki ana hesap grubu vardır.

Otonom işlemler (dengesizlik doğuran işlemler): Cari işlemler hesabı, sermaye hesabından oluşmaktadır. Otonom kalemler dengesizlik doğuran işlemler olarak adlandırılmaktadır. Çünkü ekonomik nedenlerden dolayı ödemeler bilançosundan bağımsız olarak kendiliğinden gelişmektedir. Cari işlemlere mal ve hizmet işlemleri, sermaye hesabına ise yabancı sermayelerin(varlıkların) girişleri ve çıkışları kaydedilir. Dış ödemeler bilançosunda açık ya da fazlalık meydana gelmesinin nedeni dengesizlik doğuran işlemlerden yani otonom işlemlerden kaynaklanmaktadır (Serin, 2019, s. 8).

Denkleştirici işlemler: Otonom işlemlerin yani dengesizlik doğuran işlemlerin bir sonucudur. Denkleştirici işlemler net hata ve noksan hesabından oluşmaktadır. Ödemeler bilançosunda yaşanan bir açık veya fazlalık sonucunda denkleştirici işlemler gündeme gelir. Herhangi bir ekonomide açık ile karşılaştırılması durumunda bu açığı gidermek için gerekli yerlerden (IMF gibi) dengesizliğin giderilmesi için borçlanılacaktır (Serin, 2019, s. 8).

Resmi rezervler hesabında TCMB' nın ekonomide piyasaya müdahale ederek döviz alışı ya da satışlarıyla piyasadaki dengesizliği gidermesi neticesinde ülkenin net rezervlerindeki değişmeyi ifade etmektedir. Örneğin ekonomide ülkeye giren yabancı döviz miktarının çıkışından fazla olması sonucunda dış ticaret fazlası ile karşılaşılır buda ülke parasının yabancı paralar karşısında değerlendirilip döviz kurunda düşme meydana getirir. Bunun sonucunda TCMB piyasaya müdahale etmek için elindeki

rezervleri kullanır ve piyasadan döviz çekerek piyasadaki sorunu çözmeye çalışır. Bu durumda resmi rezerv işlemleri denkleştirici işlemleri yani açık kapayıcı işlemleri oluşturmaktadır (Ayhan, 2019, s. 5).

1.2.5. Belirli Bir süre

Ülkeden ülkeye farklılık göstermekle birlikte genel olarak ödemeler bilançosu yıllık olarak hazırlanıp kamuya paylaşılır. Bazı ülkelerde aylık olarak da hazırlanmaktadır. Ancak yıllık olarak hazırlamanın avantajı vardır. Aynı zaman aralığında hazırlandığından bir ülke kendi ödemeler bilançosuyla başka bir ülkenin bilançolarını daha rahat ve kolay bir şekilde karşılaştırma imkânı elde eder (Ordu, 2008, s. 4).

1.3. Ödemeler Bilançosu Hesap Grupları

Ödemeler bilançosu genellikle bir yıllık süre zarfında bir ülkede döviz girişine ve döviz çıkışına neden olan ekonomik faaliyetleri kaydetmektedir. Bu ekonomik faaliyetleri ekonomik etkilerine 4 ana hesap grubu altında toplanmıştır.

- Cari İşlemler Hesabı
- Sermaye ve Finans Hesabı
- Net hata ve Noksanlar Hesabı (İstatistiki Farklar)
- Resmi Rezervler Hesabı

Merkez Bankasının 2002 yılında yapmış olduğu duyuruya göre rezerv ve sermaye hareketleri finans hesabı altında toplanmıştır. Finans hesabı cari işlemler hesabında oluşan açıkları gidermekle yükümlüdür eğer ki bu açık finans hesabıyla giderilmiyor ise net hata ve noksan hesabına başvurulmaktadır (Bakaç, 2019, s. 5).

Tablo- 2: Ödemeler Dengesinin Şematik Yapısı

(Milyon ABD Doları)	
A-	CARİ İŞLEMLER HESABI
1.	İhracat
2.	İthalat
Mal Dengesi	
3.	Hizmet Gelirleri
4.	Hizmet Giderleri
Mal ve Hizmet Dengesi	
5.	Birincil Yatırım Kaynaklı Gelirler
6.	Birincil Yatırım Kaynaklı Giderler
Mal, Hizmet ve Birincil Gelir Dengesi	
7.	İkincil Yatırım Kaynaklı Gelirler
B-	SERMAYE HESABI
C-	FİNANS HESABI
8.	Doğrudan Yatırımlar: Net Varlık Edinimi
9.	Doğrudan Yatırımlar: Net Yükümlülük Oluşumu
10.	Portföy Yatırımları: Net Varlık Edinimi
11.	Portföy Yatırımları: Net Yükümlülük Oluşumu
11.1.	Hisse Senetleri
11.2.	Borç Senetleri
12.	Diğer Yatırımlar: Net Varlık Edinimi
12.1.	Merkez Bankası
12.2.	Genel Hükümet
12.3.	Bankalar
12.4.	Diğer Sektörler
13.	Diğer Yatırımlar: Net Yükümlülük Oluşumu
13.1.	Merkez Bankası
13.2.	Genel Hükümet
13.3.	Bankalar
13.4.	Diğer Sektörler
Cari, Sermaye ve Finans Hesapları	
D-	NET HATA VE NOKSAN HESABI
GENEL DENGE	
E-	REZERV VARLIKLAR
14.	Resmi Rezervler
15.	Uluslararası Para Fonu Kredileri

Kaynak: TCMB, Ödemeler Dengesi istatistikleri.

(<https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/TR/TCMB+TR/Main+Menu/Istatistikler/Odemeler+Dengesi+ve+Ilgili+Istatistikler/Odemeler+Dengesi+Istatistikleri/>)

Tablo 2’de ödemeler bilançosunun şematik yapısı verilmiştir. Türkiye ekonomisinde ödemeler dengesi sınıflandırılması Cari işlemler hesabı, sermaye hesabı, finans hesabı, net hata ve noksanlar hesabı, resmi rezervler şeklinde sınıflandırıldığı görülmektedir.

Ödemeler bilançosu muhasebe denkleğinin sağlanması açısından bu beş hesabın toplamı sıfır olmalıdır. Kısacası ödemeler dengesi şu şekilde oluşmaktadır:

$$\text{Ödemeler Dengesi} = \text{Cari İşlemler Hesabı} + \text{Sermaye Hesabı} + \text{Finans Hesabı} + \text{Net Hata ve Noksan} + \text{Resmi Rezerv Varlıklar} = 0 \text{ (Eban, 2017, s.30).}$$

Ödemeler bilançosu başlıca hesap grupları Cari işlemler hesabı, sermaye ve finans hesabı ve resmi rezervler hesabıdır. Ödemeler bilançosunda bu hesaplar dışında eksik ya da fazlalıkları engellemek ve muhasebe sisteminde denkleğinin sağlanabilmesi amacıyla net hata ve noksan hesabı (istatistiki farklar hesabı) olarak adlandırılan tek kalemlik bir hesap vardır (Tunalı, 2007, s. 9).

Ödemeler bilançosuna kaydedilen işlemler iki grupta sınıflandırılabilir. İlk İşlem grubu otonom işlemlerdir. Otonom işlemler açık ekonomi şartlarında ülkeye döviz girişine ve ülkeden döviz çıkışına neden olan her türlü kendiliğinden gelişen mal, hizmet, sermaye hareketliliğine denir. Buna göre cari işlemler, sermaye ve finans hesabına kaydedilen işlemler otonom işlemlerdendir. Bu işlemler ödemeler bilançosundaki dengesizlikleri gidermeye yönelik olmayıp açık ya da fazlalığa neden olan işlemlerdir. Denkleştirici işlemler ise otonom işlemlerden yani dengesizlik doğuran işlemleri ortadan kaldırmak için yapılan işlemlerdir. Net hata ve noksan hesabı, rezerv hesabı ise denkleştirici işlemlerdir.

Rezerv hesabı, merkez bankasının döviz piyasasına müdahalesi şeklinde çalışmaktadır. Buna karşılık olarak Merkez bankası resmi rezervler hesabı dışında kısa vadeli alacak ya da kısa vadeli borç yoluna giderek de ödemeler bilançosundaki dengesizliği gidererek bilançoju denkleştirebilir (Yiğit, 2018, s. 8).

1.3.1. Cari İşlemler Hesabı

Cari işlemler hesabı 4 ana kalemden oluşmaktadır:

- Dış Ticaret Hesabı (Görünür Ticaret, Mal Ticareti)
- Hizmetler Hesabı (Görünmez Ticaret, Hizmet alım-Hizmet Satımları)

- Birincil Gelir Hesabı (Net faktör Gelirleri)
- İkincil Gelir Hesabı (karşılıksız olarak elde edilen dış gelirler-karşılıksız olarak yapılan dış giderler) (Mucuk, 2015, s. 172).

Cari işlemler hesabı ödemeler bilançosunun en önemli ve ilk ana hesap grubudur. Cari işlemler hesabına yönelik olarak çeşitli tanımlar bulunmaktadır. Cari işlemler dengesi, dış ticaret hesabı, hizmet hesabı, birincil gelir hesabı, ikincil gelir hesabının toplamından oluşmaktadır. Görünür yani mal ticareti; mal ihracatı, ithalatı, navlun, sigorta, transit gelirler ve taşımacılık giderlerini kapsamaktadır. Görünmez ticareti kapsayan hizmetler hesabı ise dış turizm gelir ve giderleri, dış borç faiz ödemeleri, yabancıların yatırım gelirlerini kapsayan hesap grubudur (Bakaç, 2019, s. 5).

Cari işlemler hesabı bir ülkenin net dış varlıklarında meydana gelen değişimleri ifade etmektedir. Ülkeye başka ülkelerden giren ve başka ülkeler için ülkeden çıkan döviz hareketlerini kapsamaktadır. Ülkeye giren döviz, ülkeden çıkan dövizden büyükse cari işlemler hesabında fazlalık olduğunu yansıtırken bu durumda cari hesabı fazla veren bir ülke borç veren statüsündedir. Tam tersi durumunda bir ülkenin cari işlemler hesabında açık var ise o ülke dışarıdan borçlanan ülke statüsünde yer alacaktır. Cari işlemler dengesi dış ekonomik dünyada ticari, mali ilişkiler ve güvenilirlik açısından oldukça önemlidir. Cari işlemleri fazla veren bir ülkenin varlıklarında bir artış gözlenirken açık veren ülkenin borcu yani yükümlülüklerinin arttığının bir göstergesidir (Küçüksucu, 2012, s. 46).

Cari işlemler hesabındaki denge;

$$\text{Cari İşlemler Dengesi} = \text{Mal Dengesi} + \text{Hizmetler Dengesi} + \text{Birincil Gelir Hesabı} + \text{İkincil Gelir}$$

Cari denge yukarıdaki denklemde belirtildiği üzere 4 alt hesap grubunun toplamından oluşmaktadır. Bu denklemin toplamının sonucu pozitif (+) ise cari işlemler dengesi fazla (cari fazla), denklemin toplamı sonucu negatif işaretli ise cari işlemler dengesinin açık (cari açık) verdiğini ifade etmektedir. Günümüz şartlarındaki ekonomilerde istikrarlı ve kalıcı bir büyümenin sağlanabilmesi açısından cari işlemler hesabının dengede olması önem arz etmektedir. Bu hesapta meydana gelecek değişiklikler ülke ekonomisi açısından nasıl bir seyir izlediğini, gelir ve harcama dengesi hakkında da bilgi aktarır. Meydana gelecek cari açık

durumunda elde edilen döviz gelirlerin yapılan harcamalardan (döviz giderlerinden) daha az olduğunu yani gelirimizden daha çok harcama yaptığımızı göstermektedir. Bu durumda tekrardan dengenin sağlanabilmesi adına yurtiçindeki ekonomik birimlerden, yurtdışından borçlanılarak (yurt dışından ülkeye sermaye transferleri) veyahut MB' nin rezervlerinden hareketle bu açık giderilip tekrardan cari dengeye ulaşılmaya çalışılmaktadır. Tam tersi durumunda cari fazla olması durumunda ise elde edilen gelirlerin, yapılan giderlerden daha fazla olduğunu göstermektedir. Bu durumda ise yurt içinden yurt dışına doğru bir sermaye hareketliliği sonucunda tekrardan dengeye ulaşılacaktır (Doğan, 2014, s. 5).

Milli gelir hesabından hareketle cari işlemler dengesi matematiksel olarak elde edilebilir: Gayri safi milli gelir(GSMH), Özel tüketim harcamalarının(C), özel yatırım harcamalarının(I), devletin kamu harcamaları(G) ve net mal ve hizmet ihracat gelirleri ile ithalat giderlerinin(X-M) toplamıdır.

$$(*) \text{ GSMH} = C + I + G + X - M$$

İlk denklemimizden hareketle elde edilen milli geliri tüketim harcamalarında, tasarruflarda, yurt dışı transferlerinde ve vergilerde kullanabiliriz. Bundan hareketle ikinci denklemimiz;

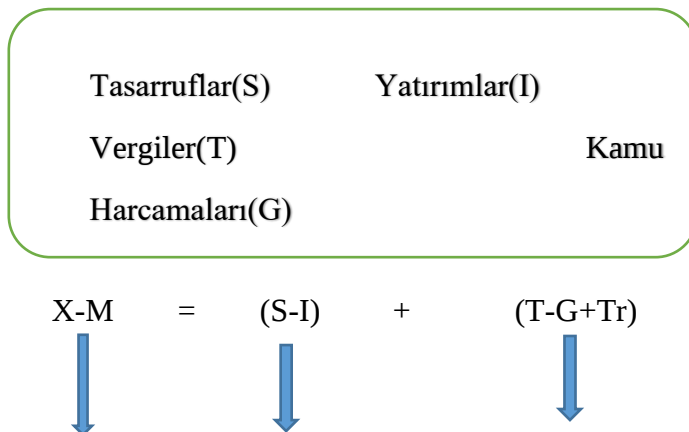
$$(**) \text{ GSMH} = C + S + \text{Tr} + T$$

İlk denklem ve ikinci denklemin birbirine eşitlenmesi neticesinde bir diğer üçüncü denkleme ulaşılacaktır.

$$C + I + G + X - M = C + S + \text{Tr} + T$$

$$X - M - \text{Tr} = S + T - I - G$$

$$(***) X - M = (S - I) + (T - G + \text{Tr})$$

Dış Ticaret Dengesi	Özel Kesim Dengesi	Bütçe Dengesi
------------------------	-----------------------	---------------

Üçüncü denklemden hareketle, denklemin sol tarafı cari işlemler dengesini ifade etmektedir. Bundan dolayı cari işlemler dengesini özel kesim tasarruf ve yatırım harcamaları arasındaki fark ve devletin gelir ve giderleri arasındaki farktan oluştuğunu söyleyebiliriz. Özel kesim tasarrufların özel kesim yatırımlardan az olması durumunda tasarruf açığı yaşanacakken, hükümetin yapmış olduğu kamu harcamalarının elde etmiş olduğu vergi gelirlerinden fazla olması durumunda ise bütçe açığı oluşacaktır. Bu durumda cari işlemler hesabında açık yaşanacaktır (Bakaç, 2019, s. 8).

Cari işlemler hesabının ana kalemlerinden ilki dış dünya ile gerçekleştirdiği mal ticareti yer almaktadır. Bu hesapta mal ihracatı + işaretli gösterilirken mal ithalatı – işaretli gösterilir. Mal ihracatı ve mal ithalatı arasındaki fark ise ilk hesap grubu olan dış ticaret dengesini yani mal dengesini verecektir. Cari işlemlerin ana kalemlerinden ikincisi ise hizmet hesabıdır. Bu hesap, turizm, transit ticaret, eğitim, uluslararası bankacılık ve sigortacılık gibi işlemleri kapsamaktadır. Hizmetler hesabına örnek verilecek olursa Kanada'daki bir vatandaşın ülkemizde üniversite eğitimi alması hizmetler hesabında +(pozitif) olarak gösterilirken bir Türk vatandaşının İtalya'da eğitim alması hizmetler dengesinde negatif işaret ile gösterilir. Birincil gelir hesabında yurt içindeki vatandaşların yurt dışındaki vatandaşlar ile gerçekleştirdiği gelir ve giderleri (faiz ve temettü) kapsamaktadır. İkincil gelir hesabında ise bir ülkeye giren mal, para ve hizmetlerde geri ödeme sağlanmıyorsa bu kalem içerisinde yer almaktadır. Devletlerin başka hükümetlere yapmış oldukları ayni, para yardımları, gıda gibi yardımlardır (Has, 2021, s. 5).

1.3.1.1. Dış Ticaret Hesabı (Mal Ticareti)

Dış ticaret hesabında bir ülkedeki yerleşik kişilerin başka ülkedeki yerleşik kişilerle mal alımı(ithalat) ve satışların(ihracat) gerçekleştiği bir alt hesaptır. Mal ihracatı ve mal ithalatı genel olarak görünür mal ticareti olarak adlandırılmakta ve bir ülkedeki uluslararası ekonomik anlamda en büyük pay mal ticaretinde olmaktadır. Ülke ekonomisine döviz kazandıran bir işlem olan mal ihracatı bilançoda kayıt altına alınırken alacak (aktif kısmına) olarak kaydedilir. Ülke ekonomisinde döviz kaybına

neden olan mal ithalatı ise yabancı ülkedekilerin alacaklı olmasından kaynaklı olarak borçlu (pasif kısmına) bir işlem olarak bilançoda kayıt altına alınır. Ödemeler bilançosu ve dış ticaret bilançosu kavramları arasında fark vardır. Dış ticaret bilançosu ekonomideki toplam ihracat ve toplam mal ithalatı arasındaki farkı gösterir. Ödemeler bilançosu ise ülke içerisinde gerçekleşen tüm gelir, giderleri içerisine almaktadır (Türk, 2019, s. 6).

Dış Ticaret Dengesi= Mal İhracatı- Mal İthalatı

Denk Dış Ticaret = İhracat = İthalat

Dış Ticaret Fazlası= İhracat > İthalat

Dış Ticaret Açığı= İhracat < İthalat

Görünür ticaret olarak da adlandırılan mal ticareti; İşlem gören mallar, taşıtlar için limanlarda sağlanan mallar, genel mal ticareti, onarım gören mallar, ticari altınları içerisine almaktadır. Ülke ekonomisinde belirli bir süre (bir yıl) zarfında gerçekleştirilen mal ithali ile mal ihracı cari işlemler hesabının içerisinde yer alan dış ticaret hesabının içerisinde yer alır. Mal ihracatı ile mal ithalatı arasındaki fark pozitif ise ekonomide dış ticaret fazlası yaşanırken ihracat ve ithalat arasındaki fark negatif ise ekonomide dış ticaret açığı yaşanır (Demirtaş, 2010, s. 12-13). İhracat ve ithalatın toplamı bize ekonomide gerçekleşmiş olan dış ticaret hacmini verir. İhracatın ithalata bölünmesi durumunda ise ithalata harcanan döviz miktarının kaçta kaçının yani ne kadarının ihracattan elde edilen dövizlerle karşılandığını gösteren ihracatın ithalatı karşılama oranından bulabilmek mümkündür (Eban, 2017, s. 38).

Dış ticaret dengesini doğru ve tam olarak görebilmek için ihracat ve ithalattaki para birimleri (döviz cinsi) aynı olmalıdır. Bu denge için USD kullanılmaktadır. İhracat ve ithalat için gerçekleşen alverişlerde farklı para birimleri kullanılıp ödenmektedir. Bu farklı para birimler Merkez Bankası tarafından USD' ye çevrilerek hesaplanmaktadır. İthal edilen ve ihraç edilmiş malların değerleri içerisinde sigorta ve taşıma giderleri de yer almaktadır. Kesin ve doğru bir dış ticaret dengesi için bu verilerin doğru bir şekilde hesaplanıp mukayese(karşılaştırılması) edilmesi

gerekmektedir. Mal ihracatı ve mal ithalatı için F.O.B. kullanılmaktadır. Mal ihracatı ve mal ithalatı *FOB* fiyatlarla yani malın değerine(fiyatına), malın gemiye taşınana kadar ki yapılmış giderleri eklenirken sonraki giderler eklenmemektedir. Türkiye ekonomisinde TÜİK tarafından yayınlanan veriler incelendiğinde ihraç mallarında *FOB*, ithal mallarında malın değerine sigorta, navlun gibi giderlerinde eklendiği *CIF* değerleriyle ele alınmaktadır. Bu giderler hizmetler hesabında kayıt altına alınmaktadır (Eban, 2017, s. 38).

Dış ticaret verileri ‘Genel Ticaret’ veya ‘Özel Ticaret’ kapsamında değerlendirilmektedir. Özel ticaret kapsamına ülke sınırlarında olan serbest nahiyelere sınır ötesinden giriş ve çıkış yapmış malların dışında gümrüklerde giden ve gelen mallardır. Ülke sınırlarından giriş veya çıkış yapan tüm mallar Genel Ticaret içerisinde yer alır (Ayhan, 2019, s. 13).

1.3.1.2. Hizmetler Hesabı (Görünmez Ticaret)

Cari işlemler hesabının önemli alt bir hesabı olan görünmez ticaret olarak da adlandırılan hizmetler hesabı; uluslararası bankacılık ve sigortacılık komisyon ve primleri, inşaat hizmetleri, haberleşme hizmetleri, turizm gelir ve giderleri, navlun bedelleri, portföy yatırım, doğrudan yatırımlardan elde edilen hizmet ihracatı ve hizmet ithalatı gibi gelir ve giderlerin kaydedildiği hesaptır (Doğan, 2014, s. 14). Mal ticareti görünür bir niteliğe sahipken hizmet ticareti görünmez bir hesap olarak nitelendirilmektedir. Çünkü mal ticareti gümrüklerden geçerken görünür bir şekilde geçip kesin olarak tespit edilirken aynı durum hizmet ticareti için söz konusu değildir. Hizmetler hesabında meydana gelen hizmet ihracatı bu hesabın aktifine alacak olarak kaydedilirken hizmet ithali hizmetler hesabının borç kısmına yani pasif kısmına kaydedilir. Kanadalı bir vatandaşın Türkiye’de üniversite eğitimi, Türkiye’de tatil yapması hizmetler hesabının aktifine yani alacak kısmına kaydedilirken bir Türk vatandaşının Kanada’da eğitim alması, tatil yapması hizmetler dengesi hesabına pasif kısmına yani borç kısmında kayıt altına alınır (Kelepçe, 2020, s. 13).

Taşımacılık; Mal ticaretiyle ilgi sigortacılık, navlun ve diğer hizmetleri içermektedir.

İletişim Hizmetleri; Bir ülkedeki yerleşik kişiler ile başka ülkedeki yerleşik kişiler arasındaki kurye gibi iletişimlerini kapsar.

Sigorta Hizmetleri; Yerleşik şirketlerin yerleşik olmayan şirketler ile gerçekleştirdikleri sigortacılık faaliyetleridir.

Turizm; Bir ülkede yerleşik olmayan kişilerden yani turistlerin ekonomide elde ettikleri mal ve hizmetleri kapsamaktadır.

Resmi Hizmetler; Dışarıdaki askeri birliklerin harcamaları, ülkeyi temsil eden elçiliklerin ücret ve maaşları gibi devlet harcamalarını içermektedir (Kopuz, 2010, s. 25-26).

1.3.1.3. Birincil Gelir Hesabı

Birincil gelir hesabı bir ülke ile dış dünya denilen alem arasında gerçekleşen ücret ödemeleri ile yatırım gelir ve giderlerini içermektedir. Ücret gelir ve giderleri kâr payları, faizi kapsarken yatırımları ise doğrudan yatırım, diğer yatırımlar, portföy yatırımları içerisine almaktadır (Eşmen, 2017, s. 5).

Doğrudan yatırımlar içerisinde kâr payları, hisse gelirleri, sermaye kazançları, yatırım kazançlarında oluşan gelir ve giderleri yer almaktadır. Portföy yatırımlar içerisinde ise tahvil, hisse senedi gelir ve giderleri yer almaktadır. Diğer yatırımlar içerisinde de Merkez bankası ve Hazine'nin dış kaynak bulma ve dış borç gibi ödeme gibi gelir giderleri yer almaktadır (Bayrak, 2011, s. 11).

1.3.1.4. İkincil Gelir Hesabı

Bir ülkenin mal ve hizmet karşılığı olmadan başka bir ülkeye yaptığı ya da başka ülkelerin bu ülkeye yaptığı karşılıksız ödemeleri içermektedir. Karşılığında herhangi bir ödemede bulunmadığı için cari, tek yanlı karşılıksız transferler olarak geçmektedir. Hibeler, bağış, yardımlar örnek olarak verilebilir (Baran, 2017, s. 17). İkincil gelir hesabı resmi veyahut özel nitelik taşımaktadır. Resmi nitelikteki karşılıksız transferler, devletin başka ülkelerdeki kuruluşlara ve vatandaşlara yapmış olduğu bağış, gıda, hibe, sağlık, eğitim gibi nakdi(parasal) veya ayni yardımları kapsamaktadır. Gerçekleşen her türlü işlem, yardımı yapan ülke açısından borçlu işlem olmasından dolayı bu tür işlemler ikincil gelir hesabının borçlu kısmına kaydedilir. İşçi ücretleri de bu hesap içerisinde yer almaktadır. Ülke içerisinde devamlı olarak oturmak üzere ülkemize göç edenlerin getirmiş olduğu paralar ve yurtdışında yaşayan vatandaşlarımızın akraba ve ailelerine göndermiş olduğu paralar bu hesapta kayıt altına alınmaktadır (Yiğit, 2018, s. 14).

1.3.2. Sermaye ve Finans Hesabı

Ödemeler bilançosunun bir diğer grubu olan sermaye ve finans hesabı bir ülkede yaşamakta olanlar ile başka bir ülkede yaşayanlar arasında kısa ya da uzun süreli yatırım, kredi gibi sermaye hareketlerinin gerçekleştiği hesap türüdür. Burada kısa ve uzun süreli sermaye yatırımlarından kasıt; uzun süreli sermaye yatırımları genellikle süresi bir yıl ve daha fazla olan sermaye yatırımları kapsamaktadır. Uzun süreli sermaye yatırımlarını tercih eden kişilerin amacı mukayeseli olarak ülkeler arasındaki faiz oranlarından faydalanmak, en yüksek karı elde etmek, ülkelerin kendi arasında gerçekleşen ticareti kısıtlayıcı sebepleri yok etmek gibi nedenler sayılabilmektedir. Kısa süreli sermaye yatırımlarında ise süresi bir yıldan daha az olan yatırımları içermektedir. Buradaki amaç ülkeler arasındaki kur ve faiz oranlarından en üst seviyede yararlanabilmektir. Uzun vadeli ve kısa vadeli sermaye yatırımları ödemeler bilançosunun alt grubu olan sermaye ve finans hesabında kayıt altına alınırken, bu yatırımlardan elde edilmiş olan karlar ve faizler cari işlemler hesabının alt kalemi olan hizmet ticareti hesabındaki faiz kaleminde kayıt altına alınmaktadır (Bakkal ve Bakkal, 2018, s. 34-35).

Ülke dışından ülkeye giren bir sermaye işlemi alacak işlemi iken, ülkeden çıkan sermaye ise bir borç işlemi olarak ödemeler bilançosunun sermaye finans hesabında gösterilir. Sermaye ve finans hesabı iç ve dış faiz oranları arasındaki farka bağlı olarak gerçekleşmektedir.

$$SB = (\dot{I} - \dot{I}f) \dot{I}: \text{Ülke içi faiz oranı } \dot{I}f: \text{Dünya faiz oranı}$$

Dünya faiz oranlarında bir değişiklik olmaz iken yani sabitken ülke içinde faiz oranlarında meydana gelecek bir artış sonucunda yabancı ülkelere doğru bir sermaye hareketliliği yaşanır ülkeye döviz yani sermaye girişi gerçekleşirken sermaye bilançosunda pozitif bir iyileşme yaşanır. Ülke içi faiz oranlarında meydana gelen bir düşme sonucunda ülkeden sermaye çıkışı gerçekleşir ve sermaye bilançosunda olumsuz bir sonuç doğurur. Sermaye ve finans hesabı ‘finans hesabı’ ve ‘sermaye hesabı’ şeklinde iki başlıkta incelenmektedir (Kadooğlu Aydın, 2017, s. 35).

Sermaye hesabı: Sermaye Transferleri (göçmen transferleri, borçların bağışlanması), finansal nitelikte olmayan varlıklardaki (toprak parçası gibi maddi

varlıklar ile ticari markalar, kira, lisans, patent gibi maddi olmayan varlıklar) değişimler bu hesapta takip edilmektedir.

Finans Hesabı: Kamu kuruluşları ve özel kurumlarca gerçekleştirilen uzun ve kısa vadeli sermaye hareketlerinin izlendiği hesaptır. Sermayenin yatırım şekline göre finans hesapları;

- Doğrudan yatırımlar (yatırımcının yaşamış olduğu yer dışında başka bir ekonomide uzun vadeli olarak yapmış olduğu yatırımlardır.)
 - Portföy yatırımlar (tahvil, bono, hisse senedi gibi menkul kıymetlere yapılan yatırımlardır)
 - Diğer Yatırımlar (döviz mevcutları, krediler gibi)
 - Finansal Türevlere Yatırımlar (alım ve satımı yapılan sözleşmelere dair yatırımlar)
- (Eğilmez, 2014).

Cari dengenin finansman kaynağı sermaye hesabıdır. Cari dengenin açık vermesi sonucunda sermaye hesabı bunu dengede tutabilmek için fazla verirken yani ekonomiye başka ülkelerden sermaye girişi söz konusu olacakken cari dengenin fazla vermesi durumunda da sermaye ve finansman hesabı eksi değer verecektir (Bayrak, 2011, s. 12).

1.3.2.1. Doğrudan Yabancı Yatırımlar

Doğrudan yabancı yatırımları yurt dışında yaşayan kişilerin Türkiye ekonomisinde yaptıkları sermaye yatırımları ile Türkiye’de yaşayan yerleşik kişilerin yurtdışında yapmış oldukları uzun vadeli sermaye yatırımlardır. Yurt dışında yaşayan vatandaşların ülkemizde yapmış oldukları gayrimenkul ve sermaye yatırımlarından oluşmaktadır (TCMB, 2017, s.5).

Doğrudan yatırımlar, en garanti ve en sağlam finansman kaynağıdır. Çünkü doğrudan yatırımlar fiziki yatırımlardan meydana geldiği için götürülmesi zordur ve dışarıdan borçlanılmadan finansman yaratılması açısından oldukça önemli ve kalıcı bir finansmandır. Doğrudan yatırımlar; Sermaye, Karın Sermayeye Katılımı ve Diğer Yatırımlar olarak sınıflandırılır.

Sermaye: Yatırım yapacak kişinin yaşadığı ülke dışındaki ülkelerde yeni bir şirket kurulmasını ve mevcut şirketlere katılmak için getirdiği sermayeyi ifade eder.

Kârın Sermayeye Katılımı: Doğrudan yapılan yabancı yatırımlardan elde edilen kazançların dağıtılmadan sermayeye eklenmesidir.

Diğer Yatırımlar: Yatırım yapılan şirketle ana şirket arasında borçlanmadan kaynaklanan yatırımlardır (Bayrak, 2011, s. 13).

1.3.2.2. Portföy Yatırımlar

Menkul kıymetlere (hisse senedi, tahvil, bono) yapılan yatırımları içermektedir. Genel olarak özel ya da kamu kuruluşlarınca ihraç edilen hisse netleri, bono ve tahvil gibi senetler ile para piyasası araçlarını kapsamaktadır (TCMB, 2021, s. 10). Bir diğer tanımlamaya göre ise portföy yatırımlar, tasarruf yapan kişilerin uluslararası piyasada kambiyo kuru riski, politik riskler gibi birçok riskleri üstlenerek faiz, temettü, sermaye kazancı gibi birçok kazanç elde edebilmek adına gerçekleştirdikleri yatırıma denir (Uysal, 2016, s. 12).

Doğrudan yatırımlarla portföy yatırımlar arasında önemli farklılıklar vardır. İlk olarak en önemli fark kontrole ve yönetime ilişkindir. Doğrudan gerçekleşen yatırımlarda yatırımı yapan şirketin kontrolü ve yönetimi etkili olurken portföy yatırımlar yatırımcının yönetimi ve kontrolü söz konusu değildir. Burada gerçekleşen işlem yerleşik olan şirketin uluslararası alemde kaynak sağlamış olmaktadır. Bir diğer önemli fark ise doğrudan yabancı yatırımlarda yatırımı yapanların sermayesiyle birlikte üretim teknolojisi işletmecilik donanımı ve bilgisi de beraberinde gelmektedir. Bu durum portföy yatırımlar için söylemek mümkün değildir çünkü portföy yatırımlarında yatırımcının tek ve önemli katkısı sermayesidir (TCMB, 2021, s. 10).

1.3.2.3. Finansal Türevler

Finansal türevler, değerine bağlı oldukları varlıktan ilişkisiz, bağımsız olarak alım satımı yapılabilen finansal araçlardır. Türev işlemler ileri bir tarih için yapılacak olan alım satımın şartlarının içinde bulunduğu gün içerisinde belirleyen ve tarafları hukuki anlamda bağlayan sözleşmeler olarak tanımlamak mümkündür. Bu sözleşmeler opsiyon ve vadeli sözleşmeler olarak iki temel grupta sıralanabilir (TCMB, 2021, s. 10).

1.3.2.4. Diğer Yatırımlar

Portföy yatırımları, doğrudan yabancı sermaye yatırımları, finansal türevler, rezervler dışında kalan tüm sermaye hareketlerini içermektedir. Döviz mevcutlarıyla mevduat hesapları, nakit krediler, ticari krediler, diğer varlık ve yükümlülükler diğer yatırımlar içerisinde (Ordu, 2008, s. 17).

1.3.3. Resmi Rezervler Hesabı

IMF' in yapmış olduğu tanımlamada uluslararası rezervler, para otoritelerince kullanılıp, kontrol edilen, ödemeler dengesinde meydana gelecek olan açıkları finansa etmede kullanılan ve dengesizlikleri ve belirsizlikler düzeltmek amacıyla döviz kuruna müdahale etmek için kullanılan rezervlerdir. Bu rezervler ödemeler bilançosunun alt kalemi olan resmi rezerv işlemler hesabında takip edilmektedir (Uysal, 2014, s. 14).

Rezerv varlıklar;

- Parasal Altın: Ülkedeki parasal yetkilisinin elinde tuttuğu parasal altınlardır.
- Özel Çekme Hakları (SDR): Üye ülkelere rezerv sağlamak maksadıyla IMF tarafından yaratılan uluslararası bir rezerv türüdür.
- Uluslararası Para Fonu Nezindeki Rezerv Opsiyonu: IMF 'e üye olan ülkelerin IMF'deki rezerv pozisyonları kredilerden satın alışlarının toplamı olup, üye olan ülkelere her an tekrardan ödenebilen tutarlardır. IMF'den satın alınan tutarlar, döviz rezervlerinde artışı gösterirken, rezerv pozisyonunda ise azalışı göstermektedir
- Diğer Rezerv Varlıklar: Yukarıda sınıflandırılmış olan rezervler dışında kalan diğer rezervlerdir. Örnek verilecek olursa bankların ellerinde tutmuş olduğu rezerv varlıkların parasal yetkilisinin kontrolüne girmesi durumunda bu rezervler içerisinde yer alır (TCMB, 2021, s. 11).

Döviz rezervlerinde meydana gelecek olan artış veya azalış resmi rezervler hesabında fazla veya açık olarak nitelendirilir. İçerisinde bulunduğu yıl itibariyle ödemeler bilançosu, uluslararası piyasalardan sağlanan gelirler uluslararası piyasaya yapılan ödemelere eşit ise rezervlerde bir değişim yaşanmayacaktır. Tam tersi

durumda ise dışarıdan sağlanan gelir dış alem giderlerini karşılamada yetersiz ise ve mevcut kurunda devam etmesi isteniyorsa MB'ı piyasaya müdahale ederek piyasaya döviz sağlamak amacıyla döviz satıp karşılığında ulusal para alacaktır. Gelirlerin giderleri aşması durumunda ise Merkez Bankası bu kez piyasaya ulusal para sürüp karşılığında döviz satın alıp resmi rezervlerinde artış yaşanır. Muhasebe tekniğine göre resmi rezervlerdeki işlemlerin ödemeler bilançosuna kaydediliş şekli sermaye hesabındaki gibidir. Resmi rezervlerde yaşanacak bir azalma alacak işlemi olarak kaydedilirken rezervlerdeki artış borçlu işlem olarak kayıt altına alınacaktır (Uyanık, 2011, s. 123).

Cari işlemler hesabı, sermaye ve net hata ve noksan hesabı pozitif bir sonuç vermesi durumunda bu pozitif bakiye rezervlere aktarılıp cari açık durumunda cari açığın finanse edilmesinde resmi rezerv varlıklar kullanılmaktadır. Cari açığın finansmanı için kullanılan resmi rezerv varlıklar doğru bir karar değildir çünkü rezerv varlıklar bankaların güvencesidir karşılaşılabilecek finansal krizlerde önlem amaçlı kullanılabilecek en güçlü kaynaktır (yıldız, 2020, s.291). Bundan dolayı cari işlemler hesabında cari açık oluşmuş ise, bu açığı giderebilmek tekrardan ödemeler bilançosu dengesini sağlayabilmek için ilk olarak ya finans hesabı fazla vermeli ya da MB'ın rezervleri kullanılmaya gidilmelidir. Cari açığın neden meydana geldiği kadar nasıl tekrardan bu açığın finanse edilip giderildiği de önemlidir. Portföy yatırımlar yani sıcak para ile finanse etmek kısa vadede fayda sağlarken uzun bir dönemde sürdürülebilirlik açısından risk taşımaktadır. Dış açığı giderirken ihracatın arttırılıp ithalatın azaltılması bununla birlikte iç tasarruflarda artış sağlanmalıdır. En kalıcı ve güvenilir finansman yöntemi ise doğrudan yatırımlardır. Bunun sebebi ise hemen geri görülebilmeleri imkansızdır (Göçer, 2011, s. 264).

1.3.4. Net Hata ve Noksanlar Hesabı (İstatistikî Farklar)

Ödemeler bilançosundaki tahmini ve gerçek değerlerdeki dengesizlik yani birbirini tutmaması durumunda, mal ve hizmetlerin giriş çıkış kayıtları belli kurumlarca tutulması, buna karşılık ise döviz çıkış ve giriş kayıtlarının başka kurumlarca kayıt altına alınması durumunda hesaplamalarda bir hata noksanlık olabilir. Ödemeler bilançosunun denk olması için bu denklik net hata ve noksanlar kalemi sayesinde sağlanmış olur. Ödemeler bilançosunda otonom kalemlerin bakiyesi, denkleştirici kalemlere eşit olmalıdır. Cari işlemler ve sermaye hesabı

otonom kalemler içerisinde yer alırken bu kalemlerin negatif bir bakiye vermesi sonucunda resmi rezervlerin bu net bakiyeye eşit olacak şekilde pozitif bakiye vermesi gerekir. Eşit olmadığı durumlarda mevcut farklar oluşabilir bu durumda NHN hesabı bu farkların giderilmesine yönelik olarak kullanılan bir kalıntı kalemidir. Ödemeler bilançosunda otonom ve denkleştirici işlemler genelde birbirini tutmamaktadır. Birbirini tutmamasının nedenleri: (Alkan, 2007, s. 20).

- İhracat ve ithalatla ilgili verilen bilgilerin örtüşmemesi
- Firmaların vermiş olduğu gümrük bilgilerinin hatalı olması ya da kasıtlı olarak hatalı verilmesi
- Turizm gelir ve giderlerinde anket ve tahminlere dayanılması
- Kaçakçılık
- Vadeler arasından ki farktan, malın şimdiden gönderilip ödemenin sonraki dönem için yapılmasına bağlı olarak gelecek dönemin bilançosunda işlem görmesi. Bu ve buna benzer nedenlerden dolayı oluşan hata ve eksiklikler net hata ve noksanlar hesabı ile dengelenmeye çalışılır (Uyanık, 2011, s. 125).

Kayıt altına alınmış tüm işlemler eksiksiz ve tam olarak yapılmış ise ödemeler bilançosu denktir. Ödemeler bilançosunun denkleşmediği durumlarda ise oluşan fazlalık veya açık ödemeler bilançosundaki eksikliği ve hatayı gösterecektir. Net hata ve noksan kalemi burada devreye girip dış ödemelerdeki fazla ve açığı belirlemektedir (Ordu, 2008, s. 17).

Örneğin turizm gelir ve giderlerinin saptanmasında kullanılan anket çalışmaları neticesinde anket sonucuna göre 100 birimlik hesaplanan turizm gelir ve gideri banka varlıklarında eğer ki 100 birim olarak artış ve azalış şeklinde yansımamış ise aradaki fark Net Hata ve Noksan hesabında görülecektir. Görüldüğü üzere net hata ve noksan (NHN) kalemi ayrıca hesaplanmamaktadır. (+) ve (-) kayıtlar arasındaki farktan oluşan bir kalıntı kalemidir (Bayrak, 2011, s. 16).

Ödemeler bilançosunun dengede olabilmesi için hesap gruplarının toplamının '0' olması gerekmektedir. Bu durumda otonom (çizgi üstü kalemler) ve denkleştirici (çizgi altı kalemler) işlemlerin toplamının sıfır olması durumunda ekonomide dış denge sağlanmış olacaktır (Polat, 2008, s. 11).

1.4. Cari İşlemler Dengesini Etkileyen Faktörler

Cari işlemler dengesini etkileyen faktörlerin başında dış ticaret hadleri, reel döviz kurları, mali politikalar yer almaktadır.

1.4.1. Dış Ticaret Hadleri

Klasik iktisat okulunun kurucusu olarak bilinen Adam Smith ‘ulusların Zenginliği’ adlı eserinde uluslararası ticaret teorisinin de temelini atmıştır. Uluslararası uzmanlaşma ve serbest dış ticaretin faydalarından bahsettiği eseri olan “Mutlak Üstünlükler Teorisi” nde homojen emek maliyeti varsayımında ülkelerin mutlak anlamda en düşük maliyetle ürettiği malın üretiminde uzmanlaşması gerektiğini, yüksek maliyetle elde ettiği ürettiği malı ise dışarıdan ithal etmesi gerektiğini ifade etmiştir. Mutlak üstünlükler teorisi, her şeye açıklık getirmemiş ve aynı ülkenin birden çok malı mutlak olarak daha düşük maliyet ile üretmesinde serbest dış ticaretin nasıl işleyeceğini açıklayamamıştır. Bundan kaynaklı olarak David Ricardo’ nun ‘Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisi’ bu açığı kapatmıştır. Bu teoriye göre bir ülkenin bir başla ülkeden, birden çok malın üretiminde daha fazla verimli olması durumunda yapılacak şey hangi malı üretirken göreceli olarak daha düşük maliyetle yapıyorsa o malda uzmanlaşıp üretmelidir. Bu şekilde gerçekleşecek üretimin büyümeyi, uzmanlaşmayı ve dış ticarete katkısı olumlu olacaktır. Ricardo’ nun teorisi talebi dikkate almayan arz koşullarına dayalı bir teoridir bundan kaynaklı olarak fiyat ve maliyet kavramlarını talep yönlü olarak ele alan talep koşullarına yer veren John Stuart Mill, bu eksikliği gidermek için ‘Karşılıklı Talep Kanunu’ ortaya atmıştır. Bu kanuna göre bir ülkenin, bir başka ülkenin malına karşı olan talebinin şiddeti ne derecede bilinirse, dış ticaret hadlerinin belirlenebilmesi de o derece kolay ve mümkündür. Alfred Marshall ise bunun üzerine dış ticarete teklif eğrilerini kazandırarak dış ticarete netlik kazandırıp dış ticaret hadleri ifadesini kullanan ilk kişi olarak yer almıştır (Yiğit, 2018, s. 35).

İktisatçılar tarafından birçok dış ticaret tanımı yapılmıştır. Fakat net dış ticaret haddini ihracat fiyatlarının ithalat fiyatlarına oranı şeklinde ifade edilebilir.

Dış Ticaret Haddi (TT)= PX / PM (Polat, 2008, s. 24).

İhracat ve ithalat fiyatlarındaki mutlak ve nispi değişimler dış ticaret hadlerinin bir ülkenin lehine veya aleyhine olacak şekilde değiştirebilir. İhracat fiyatlarında

meydana gelecek bir artış ithalat fiyatlarındaki artıştan fazla olursa ticaret hadleri o ülke için avantajdır yani o ülkenin lehinedir. Tam tersi durumunda ise ihracat fiyatlarında meydana gelecek artış ithalat fiyatlarındaki artıştan daha az ise ceteris paribus koşullarında dış ticaret hadleri o ülkenin aleyhine olacaktır (Bakaç, 2019, s. 19).

Ülkelerin karşılıklı olarak kâr zarar durumu dış ticaret hadleri ile ortaya konmaktadır. Dış ticaret hadleri birçok ülkeye etkisi vardır fakat toplam harcamalar içerisinde dış ticarete ayrılan pay yüksek olan bir ülkede etkisi çok daha fazla olacaktır. Bundan ilk olarak ödemeler dengesi, milli gelir, kişi başına gelir etkilenecektir. Dış ticarete meydana gelecek olan kısa dönemli bozulma gelirin reel değerinde azalmaya ve bu azalmalar neticesinde harcamaların azalmasına ve ödemeler bilançosunun olumsuz olarak etkilenmesine sebep olacaktır (Özmen, 2019, s. 39).

Bir ülke için dış ticaret hadlerinde ki iyileşme ülkenin uluslararası piyasalarda satın alma gücünü ve refahını maksimum seviyelere çıkartacaktır. Bu durumda milli gelirdeki artış üretim artışından çok daha hızlı olacaktır. Bu da ülkenin refah seviyeni ve kalkınmasında kolaylaştırıcı bir unsur olacaktır. Dış ticaret hadlerindeki iyileşmeler bir ülkenin dış ticaretteki kazancını gösterdiğinden cari işlemler dengesinin de iyileştiğini ifade etmektedir (Bakaç, 2019, s. 20).

1.4.2. Reel Döviz Kurları

İki farklı para biriminin birbirine dönüşüm oranıdır. Nominal döviz kuru, iki ülkenin parasının nispi fiyatıdır ve piyasada geçerli olan döviz kurudur. Reel döviz kuru iki ülkedeki malların nispi fiyatı olup ülkelerdeki fiyat değişmelerini göz önüne alarak hesaplayan döviz kurudur. Reel döviz kuru hesaplamalarında yurt içi ve yurt dışı fiyatlar düzeyi, ülkelerin maliyet düzeyler, verimlilik düzeyleri dikkate alınarak hesaplanmaktadır (Yiğit, 2018, s.39).

$$\text{Reel döviz kuru (R): } E \frac{P_f}{P}$$

E: Nominal Döviz Kuru

P_f : Yurt dışı fiyat düzeyi

P: Yurt içi fiyat düzeyi

Kaynak: Yiğit, 2018, s.39

Reel döviz kuru, ihracatla arasındaki ilişki pozitif yönlü iken ithalat ile arasındaki ilişki negatif yönlüdür (Yiğit, 2018, s.39). Nominal kur veri iken Yurt içi fiyat (P)düzeyi arttığında reel kur düşer ihracat azalırken ithalatta artış yaşanır. Reel kur artar ise ihracat artar, ithalat azalır bu durumda net ihracat artıp toplam talebi canlandırır yani arttırır. Reel döviz kuru dış ticaret açığı üzerinden cari işlemler açığını etkileyebilmektedir. Reel döviz kuru artar ise ülke parası değersizleşecek ihracat artıp ithalat azalacak bu durumda net ihracat fazlası meydana gelip dış ticaret fazlasının cari işlemler hesabına katkısı pozitif yönde olacaktır. Reel döviz kurunun düşmesi sonucunda ülke parası değerlenecek ve bu durumda ihracat azalıp ithalat artar iken dış ticaret açığı meydana gelecek bu durum cari işlemler hesabına açık olarak yansıyacaktır.

1.4.3. Mali Politikalar

Bir ülke de uygulanan para ve maliye politikalarının ekonomide bazı istikrarsızlıklara yol açabilmesi muhtemeldir. Genişletici para ve maliye politikaları sonucunda ülkede mali anlamda genişleme sağlanırken kamu borçlanmalarına bağlı olarak o ülkede faiz oranları artışı yaşanacaktır. Faiz oranlarında meydana gelen bu yükseliş sıcak paranın yani dövizin ülkeye girişini kolaylaştıracaktır. Buna bağlı olarak ülkeye giren yabancı sermaye girişi artacak bu da ülkedeki yerli paranın kıymetlenmesi ile sonuçlanıp ithalatı arttıracaktır. Bunun sonucunda dış ticaret açığı meydana gelirken yaşanan dış ticaret açığı cari açığı da etkileyecektir. Uygulanacak mali politikaların genişletici olması durumunda iç talep canlanacak bunun sonucunda cari açık negatif yönde etkilenecektir. Genişletici para ve maliye ile genişleme sağlanıp bu durum bütçe açığına yol açarak yurt içindeki gelirde artışa neden olup toplam harcamayı ve bununla birlikte ithalatı arttırıcı bir unsur olarak cari açığa yol açacaktır (Bakaç, 2019, s. 22).

1.5. Cari İşlemler Dengesini Açıklamaya Yönelik Teorik Yaklaşımlar

Cari işlemler dengesini açıklamaya yönelik yaklaşımlar içerisinde Esneklikler Yaklaşımı, Toplam Harcama Yaklaşımı, Mundel-Fleming Yaklaşımı, Parasalcı Yaklaşım, Dönemler Arası Yaklaşım yer almaktadır.

1.5.1. Esneklikler Yaklaşımı

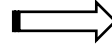
Esneklikler yaklaşımı ilk j. Robinson, C.F. Bickerdike, L.Metzler tarafından birbirlerinden bağımsız geliştirilmeye başlanmıştır. Cari işlemler dengesindeki alt kalemlerinden olan dış ticaretteki ihracat ve ithalat atasındaki farktan yola çıkan bir yaklaşımdır. Esneklikler yaklaşımı ihracat ve ithalatın piyasalardaki talep ve arz koşullarıyla ilgi varsayımlardan oluşmaktadır. Esneklikler yaklaşımında olay doğrudan döviz kuruna bağlanmaktadır. Gelir ve uluslararası harcama düzeyi ceteris paribus(sabit) iken arz ve talebin fiyat esneklikleri uluslararası sermaye hareketliliğini belirlemektedir (Polat, 2008, s. 38). Esneklikler yaklaşımında dış ticaretteki uygulanan gümrük tarifesi vb. kısıtlamalara yer verilmediği, uluslararası ekonomilerde tam ikamenin olduğunu ve devalüasyondan sonra yurtiçindeki fiyatların sabit tutulduğu varsayımı vardır. Devalüasyon ülke parasının değerinin yabancı paralar karşısında düşürülmesidir. Bunun sonucunda ulusal paranın değeri düştüğü için Türk malları ucuzlar ihracat artıp, ithalat azalırken ülkeye döviz girişi artar. Bu duruma “döviz kazandırıcı etki” denir. Esneklikler yaklaşımının devalüasyondan beklediği etki, ithal ürünlerin yurtiçi talebini azaltarak ülkeden döviz çıkışının azaltılmasıdır. Bu duruma “döviz tasarrufu sağlayıcı etki” denilmektedir (Bektaş, 2007, s. 8).

Devalüasyondan beklenen ticaret dengesini olumlu etkileyecek, iyileştirici sonuçların oluşabilmesi Marshall- Lerner koşuluna bağlıdır. Ülke içinde üretilen malların arz esnekliğinin sonsuz olması koşulu altında, ithal mallarının yurt içi (EM) ve ihraç mallarının (EX) dış talep esnekliklerinin toplamının 1’e eşit ya da 1’den büyük olması durumunda dış ticaret dengesi iyileşecek ve dış ticaretin cari işlemler dengesine doğrudan etkisi ile cari işlemler açığı azalacaktır (Çetrez, 2017, s. 19).

$$E_X + E_M \geq 1$$

E_X : İhraç Mallarının Dış Talep Esnekliği

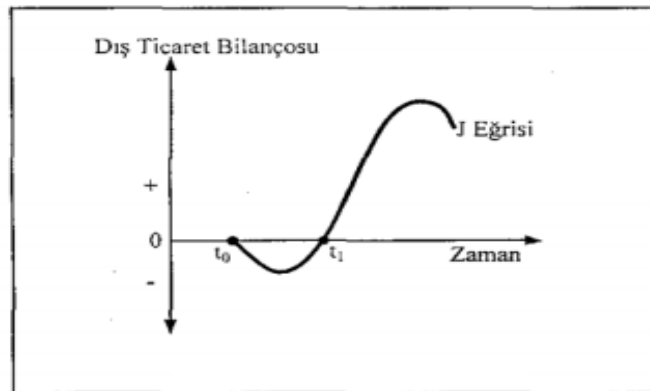
E_M : İthal Mallarının Yurt İçi Talep Esnekliği

Marshall Lerner Koşulu

Döviz kurunda meydana gelen değişikliklerle, değişim gösteren nispi fiyat düzeylerine üretici ve tüketicilerin tepkisi aniden yani hemen olmamakla birlikte belirli bir zaman sonra olmaktadır. Zamandan kaynaklı nedenlerden dolayı ihraç ve ithal mallarının talep esneklikleri kısa dönem için katıyken uzun dönemde daha esnektir. Bir ülke ekonomisinde yapılmış olan devalüasyonun net etkilerinin zamanlama farkından dolayı ortaya çıkan eğriye “J Eğrisi” denilmektedir. Devalüasyonu izleyen süreçte döviz gelirleri önce azalır daha sonra artış göstermektedir. Devalüasyonun uygulanmasıyla birlikte yerli paranın değer kaybetmeye başlaması sonrasında kısa dönemde dış ticaretin etkisi negatif olurken uzun dönemde bu seyir pozitif olarak devam etmektedir. J harfinin aşağı inen bölümünde döviz gelirlerindeki azalış gösterilirken J harfinin yükselen bölümünde ise döviz gelirlerindeki artış gösterilmiştir. Zamanın yatay ekseninde yer aldığı dış ticaretin dikey ekseninde olduğu J eğrisinin gösterildiği Şekil 1’de dış ticaret ilk başta dengededir daha sonra devalüasyon uygulanıp döviz kurunun artmasıyla dış ticaret dengesi bozulma göstermiştir. Zaman geçtikçe bu bozulmalar ortadan kalmış ve dış ticaret dengesi tekrardan sağlanmıştır. (Kantarıcı Türk, 2019, s. 16).

Şekil- 1: J Eğrisi

Kaynak: Kantaracı Türk, 2019, s. 16

Devalüasyonun dış ticaret üzerindeki etkisi ilk önce olumsuz daha sonralarda olumlu etkisinin gösterildiği bu eğride devalüasyonun dış ticaret bilançosu üzerindeki etkisi gecikmeli gerçekleşecektir.

Esneklikler yaklaşımının en büyük eksiği, dış ticaret konu olan ürünlerin talep ve arz fiyatları dışındaki tüm ekonomik değişkenlerin sabit olarak kabul etmesidir. Devalüasyon sonrası gerçekleşen sonuçları doğru ölçebilmek için fiyat ile birlikte miktarların değişimini, diğer ekonomik değişkenlerdeki değişmelerin beraber değerlendirilmesi gerekmektedir. Toplam harcamalar yaklaşımı, esneklikler yaklaşımından hareketle gelişim göstermiştir (Çetrez, 2017, s. 21).

1.5.2. Toplam Harcama (Massetme Yaklaşımı)

1952 yılında S. Alexander toplam harcamalar yaklaşımını ortaya atmıştır. Alexander, döviz kurunda meydana gelen değişmelerinin ithalat (Dış alım) ve ihracat (Dış satım) üzerindeki etkisini bu yaklaşım ile açıklamaktadır. Sidney Alexander, döviz kuru değişmelerinin ihracat ve ithalat üzerindeki etkisinin ekonomideki diğer değişkenler olan fiyat ve gelirden bağımsız olarak incelemek mümkün olmadığını belirtmektedir. Esneklik yaklaşımına tepki olarak doğan toplam harcama yaklaşımı dış ticaret dengesinin sağlanma için iki tür politika uygulanabileceğini ileri sürmektedir. İlki ülkedeki kontrollerle ve her türlü sınırlamalar ile ülkedeki harcama davranışlarını kontrol altına amaçlayan harcamaların kontrollü olması politikasıdır. Bu politikaya kredilerin daraltılması ya da daha da pahalılaştırılması, devlet harcamalarında sınırlamaların olması örnek verilebilir. İkinci politika toplam harcamalarda yabancı mallardan yerli mallara doğru bir geçiş politikasıdır. Bu politikaya başvurulabilmesi için devalüasyon yapılmalı, ithalatı kısıtlayıcı önlemler ile gümrük verdileri gibi önlemlere gidilmelidir (Kelepçe, 2020, s. 20).

Devalüasyonun gelir etkilerini inceleyen Massetme yaklaşımı, ödemeler dengesini toplam gelir ile toplam harcama arasındaki fark olarak tanımlamıştır. Keynesyen nitelikteki bu yaklaşım, dışa açık bir ekonomide devalüasyonun başarılı olabilmesini, devalüasyon sonrası yapılan harcamalara göre gelirin ne oranda yüksek olduğuyla alakalıdır. Bu tür bir ekonomide milli gelir denklemi:

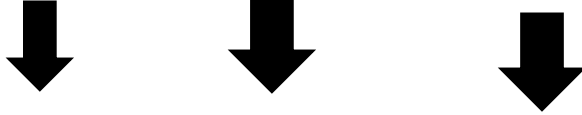
$$(*) \quad Y+M= C+I+G+X$$

Toplam Arz Toplam Talep

Y: Toplam Yurt İçi Üretim	I: Özel Yatırım Harcamaları
M: İthalat	G: Kamu Harcamaları
C: Özel Tüketim Harcamaları	X: İhracat

$$(**) \quad Y = (C + I + G) + (X - M)$$

Toplam Üretim Toplam Yurt İçi Harcamalar Net İhracat

Denklemden hareketle dış ticaret açığının düzeltilmesi için ülke vatandaşlarının ve kurumların toplam yurt içi harcamaları azaltılmalı ya da toplam üretim düzeyi artırılmalıdır (Has, 2021, s. 26). Bu yaklaşımda ithalatın ihracatı aşması sonucunda cari işlemler açığı meydana gelecek bu durumda toplam harcamaları (tüketim, yatırım, kamu) azaltıcı politikaların uygulanması gerekmektedir (Kelepçe, 2020, s. 20).

Ekonominin eksik, atıl istihdam durumunda iken net ihracat artışına gidilmek istenirse, yurt içi harcamaların üretimde meydana gelen artışı aşmaması sonucunda üretim artışına gidebilmek mümkündür. Tam istihdam durumundayken ekonomi net ihracatı bu yolla arttırabilmek mümkün değildir. Burada yapılması gereken yurt içi harcamaları kısım kaynakları serbest bırakmak gerekmektedir. Devalüasyon sonucu fiyat değişiklikleri, atıl kalan boşta kalan kaynakları ihracat bölümüne aktarım, toplam harcamalarında ithal mallarından yerli mallara kaymasına sebep olacaktır. Devalüasyonla harcamaların bu şekilde kaydırılmasının etkili olması için harcamaları kısmak için daha fazla kemer sıkma politikaları (sıkı para, sıkı maliye) uygulanmalıdır (Bakaç, 2019, s. 15).

Esneklikler yaklaşımı gibi Massetme Yaklaşımı da birçok yönüyle eksikliklere sahiptir. Bu yaklaşımdaki en büyük eksiklik uygulanan devalüasyon sonrasında sadece gelir etkisini açıklayıp fiyat etkisinin nasıl olacağına dair bir öneride bulunmamasıdır. Bir diğer eleştiri konusu ise cari tüketimin cari gelirle olan bağlantısını açıklayama dair dönemler arası terime yer verilmemiş olmasıdır (Doğan, 2014, s. 24).

1.5.3. Mundell - Fleming Yaklaşımı

Keynesyen ekonomide IS-LM modelinin açık ekonomiye uyarlanmış hali Mundell- Fleming modelidir. IS-LM modeline ödemeler bilançosu (Balans Payment) dâhil edilmesiyle açık ekonomiye uyarlanmıştır. IS-LM modeli mal ve para piyasalarındaki eşanlı dengesi yansıtmaktadır. Uluslararası alandaki sermaye hareketliliğini IS-LM analizine dâhil ettiğimizde genişletilmiş biçimi olan Mundell-Fleming modeli ortaya çıkmıştır. Bu modele göre bütçe açıklarının cari işlemler açığına yol açtığı kabul edilmektedir. Esnek döviz kurunun olduğu bir ekonomide bütçe açığı meydana geldiğinde faiz oranları yükselecektir. Faiz oranlarındaki bu yükselme ile sermaye girişleri artış gösterip bununla ulusal para değerlenirken ihracat azalış gösterip ithalat artacaktır. Bu durumda da dış ticaret açıkları ortaya çıkıp cari işlemlere yansıyacaktır (Barak, 2013, s. 15-16).

Tablo- 3: Esnek ve Sabit Döviz Kuru Rejiminde Cari Açığı Azaltmak İçin Uygulanabilecek Para ve Maliye Politikaları

	Esnek döviz kuru	Sabit döviz kuru
IS	$G \uparrow \Rightarrow Y \downarrow \Rightarrow M \uparrow \Rightarrow R \uparrow \Rightarrow \text{Cari Açık} \downarrow$	$G \downarrow \Rightarrow Y \downarrow \Rightarrow M \downarrow \Rightarrow \text{Cari Açık} \downarrow$
LM	$M_s \downarrow \Rightarrow i \uparrow \Rightarrow I \downarrow \Rightarrow Y \downarrow \Rightarrow M \downarrow \Rightarrow R \uparrow \Rightarrow \text{Cari Açık} \downarrow$	$M_s \downarrow \Rightarrow i \uparrow \Rightarrow I \downarrow \Rightarrow Y \downarrow \Rightarrow M \downarrow \Rightarrow \text{Cari Açık} \downarrow$

Kaynak: Kelepçe, 2020, s. 23.

Sabit döviz kuru ve esnek döviz kuru rejimlerinde uygulanacak olan maliye ve para politikaları ile cari işlemleri azaltabilmek mümkündür. Bunun için para politikası para arzını değiştirerek, maliye politikası ise kamu harcamalarında değişiklikler sonucunda cari açığı azaltabilecek politikalar geliştirebilirler. Esnek döviz kurunda Genişletici maliye daraltıcı para arzı politikaları etkin iken sabit döviz kurunda daraltıcı maliye ve para politikası etkindir (Kelepçe, 2020, s.23).

Durağan olan bu model, kısa döneme odaklandığı için meydana gelen net yarımların üretken olan sermaye üzerinde etkisi ile cari işlem dengesizliklerinin net dış borçluluk üzerindeki etkisi üzerinde durulmamıştır. Bundan dolayı bu model akım ve stok değişkenlerinin birbirlerinin üzerindeki etkisini, uzun dönem sonuçlarıyla açıklayamazken ekonomi politikalarının cari işlemlerde meydana

getirdiği etkiyi kısa dönemli olarak açıklamaktadır. Kısacası bu modelin en zayıf noktası bir ülke için cari işlem açısından önemli olan uzun dönem dinamikleri üzerinde durulmamıştır (Bektaş, 2007, s.15).

1.5.4. Parasalcı Yaklaşım

Esneklikler, toplam harcama yaklaşımlar gibi yaklaşımlar devalüasyonun üzerindeki parasal etkileri dikkate almadıkları için 1960 yılından sonra eleştirilmişlerdir. Bu yaklaşımlar ödemeler bilançosunu (BP) dış ticaret hesabıyla ilgilenirken sermaye hareketlerini göz ardı etmişlerdir. Parasalcı yaklaşım burada devreye girerek devalüasyon sonucunda kaynaklanan parasal etkileri inceleyip dış ticaret ve ödemeler bilançosunun açıklanacağını ileri sürmüşlerdir. Bu yaklaşıma göre piyasadaki döviz talebi ve döviz arzına göre döviz kuru belirlenmektedir yani herhangi bir müdahaleye gerek yoktur. Yabancı paraya karşı talebinin arzından fazla olması durumunda yabancı para, ulusal para göre aşırı değerlenecek ve döviz kuru artacaktır. Tam tersi durumunda ise döviz kuru değer kaybedecektir (Kantarıcı Türk, 2019, s. 19).

Bu yaklaşım, para arzındaki değişimlerin kısa dönemde milli gelir üzerinde etkili olacağını, uzun dönemde fiyatlar genel seviyesinde etki yaratacağına dayanmaktadır. Bunun için olması gereken para arzını denetleyen bir para politikasıdır. Bu yaklaşıma göre para arzında meydana gelecek olan sürekli artış enflasyona neden olacaktır. Bundandır ki para politikası fiyatlar genel düzeyinin istikrarına odaklanmalı buna göre bir politika yapmalıdırlar. Kamu sektörünün ekonomiye ve piyasalara hiçbir şekilde müdahalesini kabul etmeyen monetaristçiler, ekonomideki tüm dengesizliklerde reel ekonomik üretimle para arzının dengeli bir şekilde yürütülmediğinden kaynaklandığını ifade etmektedir. Bundan dolayı devletlerin para arzı artışında çok dikkatli olmaları gerektiğini ileri sürmektedirler (Barak, 2013, s. 19).

Bu yaklaşımda sabit döviz kuru sisteminin bulunması durumunda dış ödeme açığı var ise MB 1 döviz satışı gerçekleştirip dövizlerini azaltıp ithalat ve toplam tüketimi kısmış olup dış açık iyileştirilmeye çalışılmaktadır. Dalgalı kurda ise herhangi bir hükümet müdahalesine gerek olmadan ödemeler bilançosu döviz kuru hareketleriyle kendisi dengeye gelecektir. Para arzı ve para talebinde yaşanan dengesizlikler sonucunda dış açıkların yaşandığı söyleyen parasalcı görüşe göre

bozulan para arz ve talebindeki dengesizliğini gidererek dış ödeme açıklarını gidermede devalüasyon dış ödeme açıklarını kapatmada en etkili yöntemdir. Bu görüşte dış dengeyi sağlamak için geçerli olan başka bir faktör ise milli gelir artışıdır, gelirden bir artış yaşanması reel para talebini arttırıp ödemeler bilançosu fazlasına neden olur. Paranın ekonomi üzerindeki etkisini ön planda tutmuştur bu yaklaşım (Özmen, 2019, s. 39).

Parasalci yaklaşım cari dengenin belirleyicileri olan dış ticaret hadleri ve reel döviz kuru gibi değişkenleri açıklamada yetersiz kalmıştır. Bu model durağan bir yapıya sahiptir. Sabit döviz kuru rejiminde açık ekonomiye uygulanabilecek varsayımları içermektedir. Bu model ödemeler dengesinin parasal bir değişmeye göre nasıl ayarlandığını, uyarlandığını anlatmaktadır ancak cari dengenin hangi mekanizmalar ile belirlendiğini açıklamada eksik kalmıştır (Polat, 2008, s. 44).

1.5.5. Dönemler Arası Yaklaşım

Dönemler Arası Yaklaşım, 1980 sonrasında Sachs, Buitert, Obstfeld, Razin'in ve Svensson tarafından geliştirilmeye başlanmıştır. Bu yaklaşımın geliştirilmesindeki en büyük etken 1974 sonrası gerçekleşen petrol fiyatlarında meydana gelen fiyat artışlarının cari açıklara sebep olmasıdır. Bundan kaynaklı olarak ülkelerde cari işlem uyum farklılıkları için optimal dinamik çözümler üretme ihtiyacı etki olmuştur. Bu yaklaşım, ileri dönemlerde yaşanacak verimlilik artışları, reel faiz oranları, kamu harcamaları gibi beklentilerden hareketle gelecek dönemlerdeki beklentilere odaklanıp dışa açık ve küçük bir ekonomideki cari işlem hareketlerini açıklamaya yöneliktir (Doğan, 2014, s. 28).

Dönemler arası yaklaşıma göre cari işlemler dengesi; parasal şoklar, verimlilik, üretim, döviz kuru, fiyatlar genel seviyesi vb. değişkenlere yönelik beklentilerin yön verdiği tasarruf ve yatırım kararlarının bir sonucudur. Buradaki cari işlemlere düşen rol geçici şoklar karşısında koruyucu bir görev üstlenmektir. Cari işlemler dengesinde meydana gelecek olan herhangi bir fazlalık veya açık geçici bir dalgalanma olacak ve bu durum giderilebilecektir (Coşkun, 2010, s. 12).

Dönemler arası yaklaşımda tüketiciler tüketim kararlarını verirken cari dönemde elde ettikleri kazançlarını değil gelecek dönemdeki kazançlarını ne kadar olacağını düşünerek tüketimlerini gerçekleştirirler. Tüketicilerinin ileri yönelik beklentilerine göre şekillenen tüketim kararları tasarruf ve tüketim kararlarını

etkileyecek cari dengede buna bağlı olarak oluşacaktır. Eğer gelecekte gelirin artacağı düşünüyorsa dışarıdan elde edilebilecek borçlar ile şimdiden tüketimi arttırmak gerçekçidir ve bu durumdan kaynaklanan cari açık ise ülke ekonomi için bir risk veya tehdit oluşturmamaktadır. Bu yaklaşımdan hareketle tüketiciler harcama kararlarını verirken sadece bugün ki gelirine göre değil, gelecekte elde edecekleri gelirlere göre belirlemektedirler. (Coşkun, 2010, s. 13).

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE 'DE CARİ İŞLEMLER DENGESİNİN GELİŞİM SÜRECİ

Ödemeler Dengesi tabloları Türkiye ekonomisinde ilk olarak 1926 yılında düzenlenmiş olmasıyla birlikte bu tablolarda sadece ihracat ve ithalat kalemlerinde meydana gelen değişimler gösterilmiştir. Diğer kalemlerde meydana gelen gelişmeler ayrıntılı olarak gösterilmediğinden ödemeler dengesi açıklarının hangi kalemlere bağlı olarak oluştuğu anlaşılamamaktadır. 1950'li yıllarda ödemeler dengesinin net bir şekilde sunulmasıyla bu sorun giderilmeye çalışılmıştır (Polat, 2008, s, 59).

Türkiye ekonomisinde 1980 öncesi dönemde ithal ikame politikasıyla birlikte dışa kapalı bir ekonomi modeli uygulanmıştır. 1980'li yıllara gelindiğinde dünyada hakimiyetini sürdürüp tüm dünya ülkelerini etkisi altına alan küreselleşme olgusunun da etkisiyle beraber dışa açık ekonomi modeline geçmiştir. Uygulanmaya konan bu yeni ekonomik politikanın olumlu etkileri kadar olumsuz etkileri de beraberinde gelmiştir. 1980 öncesi dönemde kapalı ekonomi döneminde var olmayan cari açık sorunu ortaya çıkmıştır. Bu bölümde 1980 sonrası Türkiye ekonomisindeki cari açığın gelişim süreci ele alınacaktır.

2.1. 1980 Sonrası Dönemde Türkiye Ekonomisinde Cari denge

1980 sonrası dönem dünya ekonomisinde meydana gelen değişim kadar Türkiye ekonomisi açısından büyük bir değişimin başladığı yıllar olmuştur. Bu yıllar içerisinde Bretton Woods sisteminin çöküşü ve meydana gelen petrol krizleriyle birlikte ülkeler yeni politika arayışlarına girmiş olup ithal ikameci dışa kapalı ekonomi modelinden dışa açık küreselleşene ekonomi modeline geçiş yaşanmıştır. Türkiye ekonomisinin 24 Ocak 1980 kararları ile dışa açık bir ekonomi modeline dönüşecek gerekli yapısal reformları yaparak bu süreci başlatmıştır. 1989 yılına gelindiğinde sermaye hareketlerinin serbestleştirilmesi ile tamamen dışa açık bir ekonomi haline gelinmiştir. 24 Ocak Ekonomik İstikrar tedbirleri sonrası Türkiye ekonomisi hızlı bir serbestleşme hareketine girmiştir (Doğan, 2014, s,53).

24 Ocak 1980 kararları kararlarında ki temel amaç;

- Devlet müdahalesini en asgari düzeye indirmek
- İthal ikameci sanayileşme stratejisinden vazgeçilerek İhracata dönük Sanayileşme stratejisine geçilmiştir.

- Dış ekonomik ilişkileri serbestleştirmek
- İthalatı serbestleştirmek
- İhracatı teşvik amacıyla sık sık devalüasyona başvurulmuştur.
- İhracatı teşvik politikaları ile İhracatı arttırıp, serbest piyasa

modelini uygulamaktır (Azgıt ve Balaban Levent, 2017, s,31).

Bu kararların bir başka önceliği de cari açıkların kapatılması ve dış borçların aksatılmadan ödenebilmesiydi. Bunu gerçekleştirebilmesi için ihracat gelirlerinin arttırılıp döviz girişlerinde artış sağlanması gerekmektedir. 1980’li yılların ilk yarısına gelindiğinde ihracata yönelik olarak yapılan teşviklerin ve 1980’deki devalüasyonun da etkisiyle ihracatta önemli artışlar olmuştur. 1983-1986 yılları arasında da ihracata verilen destekler devam etmiş ve ihracat artışı hızlı bir ivme trendine girmiştir (Ekşi, 2010, s,51).

2.1.1. 1980-1989 Döneminde Türkiye’de Cari İşlemler Dengesi

1970’li yıllarda yaşanan petrol şokları, ihracatın durgunluğuna rağmen artan ithalat eğilimi büyüyen bir dış ticaret açıklarına sebep olmuştur. Ekonominin krize sürüklendiği bu dönemde ülkede istikrar programının uygulanmasını zorunlu hale getirmiştir. Türkiye ekonomisi 1980 yılına siyasi huzursuzlukların yaşandığı ekonomik krizin olduğu bir ülke konumundayken girmiştir. Bu dönemde 1970’li yılların getirdiği olumsuzlukları atlatmak ve ekonominin yeniden güç kazanmasına yardımcı olabilecek 24 Ocak kararları uygulanmaya konmuştur. (Uzun, 2018, s,28).

Tablo- 4: 1980-1989 Döneminde Türkiye’de Cari İşlemler Dengesi (Milyon \$)

1980-1989 Döneminde Türkiye'de Cari İşlemler Dengesi					
Yıl	Dış Ticaret Dengesi	Hizmetler Dengesi	Birincil Gelir Dengesi	İkincil Gelir Dengesi	Cari İşlemler Dengesi
1980	-4.603	193	-1.169	2.171	-3.408
1981	-3.864	848	-1.478	2.558	-1.936
1982	-2.628	897	-1.498	2.277	-952
1983	-2.990	794	-1.487	1.760	-1.923
1984	-2.910	986	-1.503	1.988	-1.439
1985	-2.976	1.600	-1.553	1.916	-1.013
1986	-3.018	1.590	-1.877	1.840	-1.465
1987	-3.206	2.162	-2.085	2.323	-806
1988	-1.813	3.833	-2.513	2.089	1.596
1989	-4.190	4.028	-2.327	3.427	938

Kaynak: TCMB EVDS verilerinden elde edilmiştir.

(https://evds2.tcmb.gov.tr/index.php?/evds/serieMarket/collapse_18/5122/DataGroup/turkish/bie_odeayrsunum6/).

Tablo 4’te TCMB-EVDS’den alınan veriler doğrultusunda Türkiye ekonomisindeki cari işlemler hesabının bileşenleri tablo halinde verilmiştir. Tablo-4 incelendiğinde, Cari işlemler dengesini etkileyen ana faktör dış ticaret yani mal ticareti gözükmemektedir. Mal ticareti dengesi hemen hemen tüm dönemlerde cari işlemler dengesindeki açıklarının en büyük sebeplerinden olmuştur. Dış ticaretten kaynaklanan açık cari işlemler hesabının diğer kalemleri olan işçi döviz gelirleri ve turizm gelirleri ile kapatılmaya çalışılmıştır. Genel hatlar doğrultusunda bakıldığında cari işlemler açığı genel olarak 1980-1989 yılları arasında genelde dalgalanma göstererek ilerlemiş 1980 istikrar programının uygulanmasıyla birlikte cari işlemler

açığı 1980 ve 1982 yılları arasında azalış göstermiştir. 1983 yılına gelindiğinde bir önceki yıl yaşanan borç krizi sebebiyle bu yılda dış ticaret açığı 2 milyar dolar seviyesine tekrardan çıkmıştır bu durum beraberinde cari açıkta yaklaşık olarak iki kat bir artış meydana geldiğini söyleyebilmek mümkündür. 1988 ve 1989 yıllarında sermaye hareketlerinin serbest hale gelmesiyle birlikte bu iki dönemde 1 milyar dolar ve 938 milyon dolarlık bir cari fazla yaşanmıştır. 1989 yılında dış ticaret açıklarına rağmen cari işlemler hesabındaki yaşanan bu olumlu gelişmenin görünmez ticaret ve ikincil gelirden kaynaklanan olumlu gelişmeler sonucunda cari işlemler dengesinde fazlalık meydana gelmiştir.

2.1.2. 1990-1999 Döneminde Türkiye’de Cari İşlemler Dengesi

1989 yılında sermaye hareketlerinin serbestleşmesiyle birlikte Türkiye ekonomisine yabancı sermaye girişleri başlamıştır. Ancak bu sermaye girişleri doğrudan yatırımlar şeklinde değil de spekülatif amaçlı giren portföy yatırımlar şeklinde olan kısa vadeli sermaye girişleridir. Bu dönem içerisinde Türkiye ekonomisi kurumsal ve mali altyapı olarak doğrudan yatırımları çekebilecek bir ortamı bulunmamaktaydı. Tüm ülkeler açısından tehlike arz edebilecek spekülatif amaçlı yatırımlar sonucunda yerli paranın yabancı paralar karşısında değer kazanması sebebiyet verip yerli paraya olan talebin artmasına neden olmuştur. Bu durumda ulusal parası değer kazanan ülkenin ihracatı pahalı hale gelip ithalatının daha ucuz olmasına neden olmaktadır. İhracattaki azalma ve ithalatta meydana gelen artış ise ülke ekonomisinin dış ticaret dengesinde bozulmalara yol açacaktır. Spekülatif amaçlı ülke ekonomisine giren paraların en önemli ve en olumsuz yanı ise faiz oranlarının yükselmesidir. Yüksek faiz oranlarından yararlanmak isteyen yabancı yatırımcılar reel yatırımlara değil de kısa vadeli kazançlara yönelmeleri ülke açısından tehlike oluşturmaktadır. Çünkü ülkede meydana gelecek bir krizde ülkeyi terk edebilmeleri ve ülkeden parayı çıkarabilmeleri çok daha kolaydır (Sönmezay, 2007, s. 40).

1990 yılından itibaren ülke ekonomileri borç döngüsü içerisine girmiş ve o ülkelere doğru yoğun bir sermaye akışı başlamıştır. Artan kamu borçlarını finanse edebilmek için gelecek olan sıcak para oldukça önemli olmuştur ülkeler açısından. Ülkeye gelen yabancı para ise yerli yani ulusal parayı değerlendirmiş ithalatı da arttırarak cari açığın sürdürülemez boyutlara gelmesine sebep olmuştur. Artış

gösteren tüketim harcamaları ve kamunun finansmanı için kullanılan sermaye girişleri, cari açığın ve kamu borç yükünün artmasına sebebiyet verip ekonomik krizlerin daha da derinleşmesine neden olmuştur. 1993 yılına gelindiğinde artan kamu açıkları ile beraber iç borçlanma senetleri üzerindeki nominal faiz oranları azaltılırken, cari açık artarken döviz kurları rezerv satışları ile baskı altında tutulmaya çalışılmıştır. Bu yıldan sonra 1994 krizi patlak vermiştir. Krizin temel nedeni ise 1989 yılında ortaya konan finansal serbestleşme olgusu ve 1993 yılı sonlarında Türkiye’de uygulama alanı bulan ithalata dayalı ekonomik büyümeyle beraber hem dış açık hem de kamu sektörünün verdiği açık hızlı bir şekilde büyümüştür. Bu kriz ardından 5 Nisan kararları denen kamu giderlerini azaltıcı gelirlerini arttırıcı enflasyonu düşürmeye ve ekonomik istikrarı sağlamaya yönelik olarak kararlar alınmıştır (Ekşi, 2010, s,53).

1994 kararları ile ekonomide istikrar sağlama çabaları 1995 yılında da devam etmiştir fakat 1995 yılı sonunda siyasal alanda erken seçim kararı kamu harcamalarını arttırıcı etkileri sebebiyle enflasyon yükselmiştir. İç talepteki genişleme ve ulusal paranın değerlenmesi sonucunda dış ticaret dengesinde negatif etkiler görülmüştür. Bu gelişmelere bağlı olarak 1994 yılında fazla veren cari işlemler dengesi 1995 ve 1996 yıllarında açık vererek sonuçlanmıştır (Uzun, 2018, s, 31).

1997 yılına gelindiğinde küreselleşme süresince yaşanan olumsuz gelişmelerden biri de 1997 de başlayan ve 1998 de Rusya kaynaklı olarak Türkiye’ye de sıçrayan Asya-Rusya Krizi’dir. Bu kriz ülkelerde yaşanan spekülasyon hareketlerinden kaynaklanmaktadır. Küresel boyutta olan bu kriz Rusya ile olan ticaretimizi durdurma noktasına getirmiştir. Bu krizle birlikte iç talep daralmış, iç borçlanma oranları artmış ihracat ve ithalat oranlarının azalmasıyla dış ticaret hacmi daralmıştır (Azgıt ve Balaban Levent, 2017, s,38).

Tablo- 5: 1990-1999 Döneminde Türkiye’de Cari İşlemler Dengesi (Milyon \$)

1990-1999 Döneminde Türkiye’de Cari İşlemler Dengesi					
Yıl	Dış Ticaret Dengesi	Hizmetler Dengesi	Birincil Gelir Dengesi	İkincil Gelir Dengesi	Cari İşlemler Dengesi
1990	-9.448	4.966	-2.508	4.365	-2.625
1991	-7.290	5.164	-2.663	5.039	250
1992	-8.076	5.807	-2.625	3.920	-974
1993	-14.081	6.740	-2.744	3.652	-6.433
1994	-4.167	7.052	-3.264	3.010	2.631
1995	-13.152	9.620	-3.205	4.398	-2.339
1996	-10.264	6.657	-2.927	4.097	-2.437
1997	-15.048	10.912	-3.013	4.511	-2.638
1998	-13.927	13.407	-2.985	5.505	2.000
1999	-9.667	7.398	-3.537	4.881	-925

Kaynak: TCMB EVDS verilerinden elde edilmiştir.

(https://evds2.tcmb.gov.tr/index.php?evds/serieMarket/collapse_18/5122/DataGroup/turkish/bie_odeayrsunum6/).

Tablo 5’de 1990-1999 cari işlemler dengesinin verileri incelendiğinde, cari işlemler hesabının ilk üç yılında yüksek oranlarda açık vermediği hatta 1991 yılında ise cari fazla verildiği tablodan hareketle ifade edilebilmektedir. 1994 yılında 5 Nisan kararlarının gündeme gelmesiyle birlikte Tİ’ nin devalüe edilmesiyle birlikte ihracat artış gösterirken ithalat oranlarında düşme meydana gelmiş olup bu durum cari işlemler hesabının fazla vermesi ile sonuçlanmıştır. 1994 yılından sonraki yıllarda cari açık 2 milyar dolar seviyelerinde devam edip 1998 de yaşanan Rusya Krizi ile birlikte Türkiye ekonomisi de yaşanan bu krizden nasibini almış olup durgunluğa girmiştir. Bu durum ise ülkemizde cari fazla yaşanmasının en önemli sebebi olmuştur. 1999 yılına gelindiğinde bu yılda yaşanan İzmit depremi neticesinde Türkiye ekonomisi tüm bu yaşananlardan olumsuz etkilenip 925 milyon cari açık ile karşılaşmasına sebep olmuştur.

2.2. 2000’li Yıllarda Türkiye Ekonomisinde Cari Dengenin Gelişimi

1989 yılı ile birlikte Türkiye ekonomisi finansal liberalizasyon sürecine girmesiyle birlikte cari açık problemi Türkiye ekonomisi içerisindeki yerini almıştır. Türkiye’de 2000’li yıllardan sonra önemli bir sorun teşkil etmeye başlamıştır. Bunun

en belirgin sebebi ise Türkiye ekonomisindeki tasarruf yetersizliğidir. Bundan dolayı ülke içerisinde yapılmış ve yapılacak olan yatırım ve tüketim için yurtdışından finansman kaynağına ihtiyaç duyulmuş olup bu durum beraberinde cari açığı ortaya çıkarmıştır (Beyazıt Çiçen, 2018, s,79).

1980 yılından itibaren liberal ekonomiye geçiş uygulanmasıyla birlikte serbest ekonomi politikaları uygulanmıştır. Bununla birlikte ekonomide 1980 yılından 1999 yılına dek Türkiye ekonomisinde belli yıllarda ekonomik bunalımlar meydana gelmiştir. 1984-1985, 1991,1994-1995, 1998-1999 yıllarında ekonomik dalgalanmaların çokça yaşandığı yıllar olmuştur. Bu yıllarda krizle mücadele kapsamında ekonomi içerisinde sıkı para ve maliye politikaları uygulanmaya çalışılmış ve enflasyon sorunu kur politikalarıyla aşılmaya çalışılmış olup döviz kuruna dayalı enflasyonu düşürme politikaları uygulanmıştır. Bunun için Tl ‘nin döviz kuru karşısında düşürülmesi yani döviz kurunun değerlenmesi maliyet enflasyonuna yol açmış olup ulusal paranın değer kaybetmesi sonucu ithal mallarının yükselmesiyle birlikte ülke içerisinde enflasyonun artmasına neden olmuştur. İthalata dayalı ekonomi politikası çerçevesinde ödemeler dengesinde açıkların meydana gelmesi, yabancı sermayeyi ülkeye çekebilmek adına mevduat faizlerindeki artış sorunuyla karşılaşılmasına sebebiyet vermiştir. 1999 Aralık ayında IMF ile Stand-By anlaşması imzalanıp iyi niyet mektubu gönderilmiş olup bu mektup sonucunda ülke içerisinde sıkı para, maliye ve döviz politikası uygulanacağı, enflasyonun düşürüleceği, siyasi rejimden destek alınacağı taahhütü verilmiştir. Kasım 2000 yılında Bankacılık Krizinin patlamasıyla beraber izlenecek olan ekonomi politikalarını başarısızlığa uğratmaya neden olmuştur (Canbaz, 2019, s, 64).

Ekonomide uygulanmaya konan döviz kuruna dayalı enflasyonu düşürme programı başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Bunun temel nedeni ise 1997 yılındaki Asya Krizi ve 1998 yılında yaşanan Rusya Krizinin etkilerinin bölgesellikten çıkıp küreselleşmesiyle birlikte Türkiye’ yi de etkisi altına almıştır. Bunun sonucunda bu tür ekonomilere yatırım yapmış olan yatırımcıların paralarını bu ülkelerden çekip kendi ülkelerine geri götürmelerine sebebiyet vermiştir. Ekonomide uluslararası sermaye piyasalarından borç alarak gitgide artan bir borcun sorun haline gelmesiyle beraber ödemeler bilançosu açıkları gittikçe artmaya başlamış olup ödemeler dengesindeki bu olumsuzluklar ekonomik daralmayla birleşince programın olumsuz ve başarısız sonuçlanmasına sebebiyet vermiş olup bu süreçten sonra artış gösteren

cari açıklar ve ekonomik kırılganlıklar yeni krizlere zemin hazırlamıştır (Doğan,2014,s,65).

2.2.1. Kasım 2000 ve Şubat 2001 Krizi

Ekonomide uygulamaya konana fakat başarısız sonuçlanan program ile birlikte artan cari açıkların sürdürülebilmesi amacıyla dış kaynak yani sermaye girişi ön plana çıkmış olup, 2000 yılında doğrudan yatırım şeklinde ülkeye giriş yapan yabancı sermayenin yetersiz olmasından kaynaklı olarak dış borç gündeme gelmiştir. Cari işlemlerdeki açıklarla beraber ülkede oluşan tedirginlik havası, yabancı sermaye girişlerindeki aksamaya ve faiz oranlarının yükselmesine neden olmuştur. Faiz oranlarında yükselişle beraber ellerinde devlet iç borçlanma senetlerini bulunduran ve bunları kısa vadeli kaynaklar ile karşılayan bazı bankaların mali yapılarında bozulma ve dengesizliklere yol açmıştır. Bu durum ise ekonomide güvensiz bir ortamın oluşmasına sebebiyet vermiş olup bankacılık sektöründe yaşanan bu kırılganlık Kasım 2000'de finansal bir krizin yaşanmasıyla sonuçlanmıştır (Doğan,2014,s, 66).

Kasım 2000 krizinin en önemli sebebi bankacılık sektöründe kısa vadeli borç kullanımının artması olmuştur. Bankalar kamuya dış alemden döviz üzerinden borçlanarak kaynak aktarıyorlardı, dolayısıyla kur riski oldukça yüksekti. Bu dönemde TCMB para politikasını ısrarlı bir şekilde uygulayarak bankalara kredi kullandırmamış ve piyasa önemli bir likidite sıkıntısı ile karşı karşıya kalmıştır. Bankaların önemli bir çoğunluğunun Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonu'na (TMSF) devredilmesi, kamu bankalarının nakit sıkıntısı yaşaması ve özel bankaların yükümlülüklerini yerine getirememesi sonucu Kasım 2000'de ekonomiden nakit çıkışına yani para çıkışına neden olmuştur. Bununla beraber olarak borsa düşüp, faiz ve döviz kurları yükselmeye başlamıştır (Sarpkaya, 2009, s, 48).

Kasım krizi nedeniyle hassas olan piyasalar, Cumhurbaşkanı ile Başbakan arasında yaşanan siyasi krizin spekülatif etkisiyle alt üst olup ve kur krizi yaşanmasına sebep olmuştur. Kasım krizinde TL pozisyonlarını koruyan kişilerin şubat ayında da dövize yönelmelerinden dolayı kur üzerindeki baskı artmıştır. Krizi takip eden iki gün içinde Merkez Bankası rezervlerini eritme riskini göze alarak piyasaya müdahale etmesine rağmen 22 Şubat 2001'de döviz kuru çıpasının kaldırıldığını ve dalgalı kura geçildiğini açıklamak zorunda kalmıştır. Özellikle de

kamu bankalarının para piyasalarındaki sorumluluklarını yerine getirmemeleri sebebiyle ödemeler sistemi çökmüş, menkul kıymetler ve para piyasası işlemleri durmuştur. Döviz krizi niteliğinde olan 21 Şubat 2001 krizi, büyük ölçüde cari işlemler açığındaki yüksek oranlı artışlardan kaynaklanmıştır. 2000-2001 krizlerini hazırlayan temeldeki unsurlar, TL'nin aşırı değerlenmesi, finans sektörünün sermayesiz kalması, açık pozisyonlar, kamu bankalarının görev zararları ve tüm bunların sonucunda finansal sektörün taşıdığı kâr ve faiz riskinin artmasıydı (Bahar & Erdoğan, 2011, s, 12).

Kasım 2000 ve Şubat 2001 krizleri bankacılık sektöründeki sorunları arttırmış ve sektörde bazı yeni sorunların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Kasım krizinde faiz artışından olumsuz etkilenen bankalar, Şubat krizinde hem faizlerden hem de TL'deki değer kaybından(devalüasyondan) büyük zarar görmüşlerdir. Bu durum, bankacılık sisteminin yeniden yapılandırılmasını ve özellikle bankaların sermaye yapılarının acil önlemler alınarak güçlendirilmesini zorunlu kılmıştır. Bu gelişmeler sonucunda 15 Mayıs 2001 tarihinde Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı adı altında yeni bir program yürürlüğe girmiştir. Bu programın öncelikli amacı bankacılık sektöründe reformların yapılmasını içermek olup dalgalı kur sistemi içerisinde enflasyon ile mücadele edip bankacılık ve reel kesim arasında sağlıklı ilerleyen bir yapının oluşmasını sağlamaktır. Bu kapsamda, uluslararası düzeyde rekabetçi, güçlü ve etkin bir bankacılık sistemine geçişi sağlamak olan Bankacılık Sektörü Yeniden Yapılandırma Programı (BSYYP) kamuoyuna duyurularak uygulamaya konulmuştur. Bankacılık Sektörü Yeniden Yapılandırma Programıyla kamu bankaları yeniden yapılandırılıp, yıllar içinde biriken görev zararları tasfiye edilmiş ve sermaye yapıları güçlendirilmiştir (Bahar & Erdoğan, 13-14).

2002-2004 istikrar programı sırasında enflasyon oranlarında hızlı bir düşüş yaşanmıştır Enflasyondaki toparlanma süreci 2005 yılında yavaşlamış, 2006 yılında ise yükselmeye başlamıştır. Küresel finansal piyasalarında 2006 yılı Mayıs ayında başlayanve Haziran ayı boyunca devam etmiştir. Türkiye bu dalgalanmadan en çok etkilenen ülkelerden biri olmuştur.. 2002-2005 Türkiye'de para politikası kapsamında örtük enflasyon hedeflemesi rejimi uygulanmıştır. 2006 yılı başından itibaren açık enflasyon hedeflemesi rejimi uygulanmaya başlanmıştır. 2006 yılında maliye ve para politikaları ile uyumlu olarak,sürdürülebilir, şeffaf ve hesap verebilir bir borçlanma politikasının uygulanması ve borçlanmanın makul bir risk seviyesinde en düşük

maliyetle karşılanması amaçlanmıştır. O dönemde uygulanmakta olan dalgalı kur rejiminde döviz kuru para politikası aracı olarak kullanılmamakta ve Merkez Bankası'nın herhangi bir döviz kuru hedefi bulunmamakta olup, döviz kurları piyasadaki arz ve talep koşullarındaki dengeye göre belirlenmektedir (Ekşi,2010,s,58).

2.2.2. 2008 Kürese Ekonomik Kriz

Tüm dünyada baş gösteren 2008 krizi, ABD'nin en büyük yatırım bankalarından biri olan Lehman Brothers'ın borçlarını ödeyememesinden kaynaklanmıştır. Bu kriz finansal içerikli bir kriz olup ABD'de konut piyasası için verilmiş olan kredilerin ödenmemesiyle birlikte bankacılık sektöründe yapılan yanlış kredi uygulamaları sonucunda ortaya çıkmış olan küresel içerikli bir krizdir. 2008 krizi birçok sebebe bağlı olarak ortaya çıkmış olup en temel nedeni ise küreselleşme sürecinde dünyadaki adaletsiz gelir dağılımı ve ABD para birimi olan doların uluslararası ödemelerde aşırı harcama gerçekleştirip tasarruf açığı vermesinden kaynaklanmaktadır. (Turan, 2018,s, 169).

ABD kaynaklı olan bu krizi Avrupa da olduğu gibi Türkiye' de de hissedilmiştir ancak Türkiye ekonomisi diğer ülkelere nazaran daha az etkilenmiştir. Çünkü Türkiye ekonomisinin Kasım 2000 ve 2001 Şubat Krizleri' nin ardından almış olduğu tedbirler, enflasyonda görülen iyileşmeler, büyüme oranlarındaki olumlu seyir, güçlendirilmiş bir sermaye yapısı gibi makroekonomik gelişmeler ile krizin etkilerinin ABD ve Avrupa'daki kadar yüksek düzeyde ve ağır düzeyde gerçekleşmesini engellemiştir. Türkiye ekonomisinin yaklaşık olarak ihracatının yarısının hatta yarısından fazlasının Avrupa'ya yapılmasından kaynaklı olarak ve üretim yapısının dış talebe bağlı olduğu, Avrupa'daki dış ticaret hacminin daralmasından kaynaklı olarak 2008 yılından sonra cari işlemler açığından bir düşme meydana gelmiştir (Keşkek, 2020,s, 59).

Tablo- 6: 2000 - 2009 Döneminde Türkiye’de Cari İşlemler Dengesi (Milyon \$)

2000-2009 Döneminde Türkiye’de Cari İşlemler Dengesi					
Yıl	Dış Ticaret Dengesi	Hizmetler Dengesi	Birincil Gelir Dengesi	İkincil Gelir Dengesi	Cari İşlemler Dengesi
2000	-21.959	11.277	-4.002	4.764	-9.920
2001	-3.282	9.055	-5.000	2.987	3.760
2002	-6.404	7.899	-4.554	2.433	-626
2003	-13.411	10.394	-5.557	1.020	-7.554
2004	-22.438	12.732	-5.609	1.117	-14.198
2005	-32.936	15.872	-5.370	1.454	-20.980
2006	-40.894	13.904	-5.985	1.814	-31.161
2007	-46.831	14.092	-6.278	2.071	-36.946
2008	-52.917	18.908	-7.602	2.186	-39.425
2009	-24.762	18.726	-7.657	2.333	-11.360

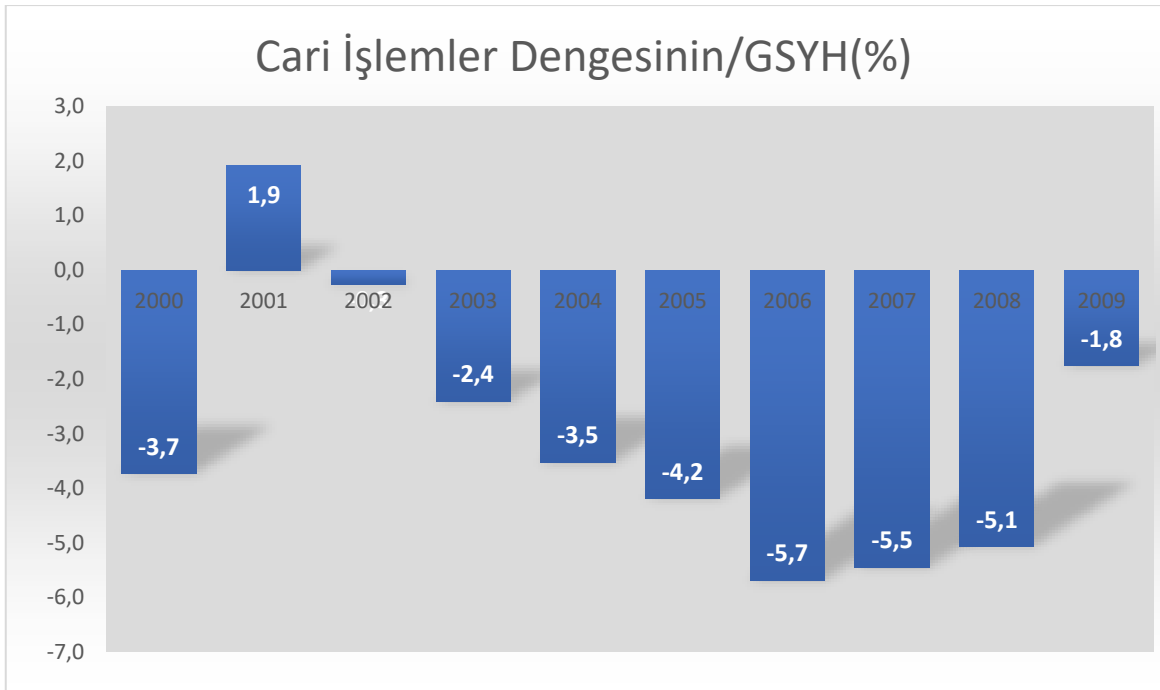
Kaynak: TCMB EVDS verilerinden elde edilmiştir

(https://evds2.tcmb.gov.tr/index.php?/evds/serieMarket/collapse_18/5122/DataGroup/turkish/bie_odeayrsunum6/).

Tablo 6’da Türkiye ekonomisindeki cari işlemler hesabının bileşenleri tablo halinde verilmiştir. Yıllar itibariyle cari işlemler dengesi incelendiğinde 1992 yılından itibaren cari işlemler dengesinin 2001 yılına kadar genel olarak sürekli açık verdiği söylenebilir. 2001 yılında 9,920 milyon dolar açık veren cari işlemler dengesi 2001 krizi sonraya uygulamaya konan ekonomi politikası sonucunda cari işlemler dengesinde 3.760 milyon dolar fazla verdiği görülmektedir. Bu kriz döneminde ekonominin yavaşlaması ve dış ticaret dengesindeki açığın azalmasıyla beraber hizmet gelirlerinde etkisiyle cari fazla meydana gelmiştir. 2003 yılı sonrası hizmet gelirlerinde meydana gelen hızlı yükselişe rağmen cari işlemler dengesi üzerinde belirleyici rol oynayan mal dengesinde meydana gelen açık cari açığın kapanarak artmasına sebebiyet vermiştir. 2005 yılına gelindiğinde cari açığın bir önceki yıla göre %40 artış göstererek 20 milyar dolara çıktığı görülmektedir. 2006 yılında da bu artış devam edip bu yükselişte, dış ticaret açığı ve gelir hesabı açığının payı yüksek olmuştur. Cari açığımız 2001 yılından sonra ki yıllarda hep artış trendin de devam etmiş olup en yüksek cari açığın 2006- 2008 yılları arasında olduğu zirveyi yakaladığı söylenebilmektedir. 2008 yılında tüm piyasaları da etkisi altına alan ABD’de başlayan Mortgage Krizi tüm dünyada hissedilir olmuştur. Bu krizden en çok etkilenen bölgeler genel olarak Euro bölgeleri olup ekonomilerin derinden sarsılmasına sebebiyet vermiştir. Yaşanan bu kriz sürecinde Türkiye ekonomisi de nasibini almış olup bölge ülkeleriyle olan ihracatında düşüşler meydana gelmiş olup

ülke ekonomisine sermaye girişlerinde azalmalar meydana gelmiş ve dolayısıyla dış talebinde daralmasıyla dış ticaret açığı gerilmiştir. 2009 yılında petrol fiyatlarında yaşanan düşüşle 11 milyar dolara gerileyen cari açığımızın en büyük sebebi ise dış ticaret açığında meydana gelen azalış ve hizmetler dengesi kaleminde meydana gelen iyileşme ile birlikte bir azalış trendine girdiği gözlemlenmektedir. Yaşanan kriz ortamına rağmen turizm gelirlerinde çok fazla bir düşüş meydana gelmeyip hizmetler dengesini olum etkilemiştir. Bu dönemde cari işlemler dengesinin bir diğer kalemi olan ikincil gelir hesabı ise 2 milyon dolar fazla vermiştir.

Şekil- 2: 2000-2009 Yılları Arasında Cari İşlemler Dengesinin/GSYH (%)

Kaynak: SBB elde edilmiştir.

(<https://www.sbb.gov.tr/ekonomik-ve-sosyal-gostergeler/#1540021488947-36394c03-3282> .)

Cari işlemler açığının GSYİH içerisinde payının çok yüksek oranlarda seyretmesi birçok iktisatçı tarafından bir finansal kriz göstergesi olarak kabul edilmektedir. Cari açığın sürdürülebilirliğini ölçmek için farklı kriterler kullanılmakta olup bu kriterlerin başında da Cari açığın GSYİH'ya oranı gelmektedir. Bu oran %4- 5'lik eşik değerlerini aşması olası bir ekonomik krizin göstergesi olduğunu ve cari açığın sürdürülebilir olmadığını göstermektedir. Bu oranın eşik değeri aşması yaşanan açığın sürdürülemez bir boyuta ulaştığını, ülkenin

dış kaynaklara ihtiyacının arttığını yani ülkenin yabancı sermayeye olan bağımlılığının arttığını ve kriz öncesinde kısa süreli sermaye kaçışlarının yaşanması krizi tetikleyen erken uyarı sinyalleri olarak kabul edilmektedir (Kaya, 2016,s,54).

Cari işlem açıklarının GSYİH'ya oranı 2001 krizinden sonra oran %1,9 olarak gerçekleşirken bu oran 2001 krizinden sonra katlanarak büyüdüğünü verilen grafikten hareketle söyleyebilmek mümkündür. 2006 yılına gelindiğinde eşik değer olarak kabul edilen sınırı aşmış %5,7 olarak gerçekleşmiştir. Bu eşik değer üzerinde cari açıklar vermeye başlanması kriz olarak risklerin arttığı anlamına gelmektedir. Bu oran 2006 'dan bu yana eşik değer üzerinde devam etmiş olup küresel krizin etkinin görüldüğü 2009 yılında %1,8 oranına gerilemiştir.

2.3. 2010 ve Sonrası Dönemde Türkiye Ekonomisinde Cari Dengenin Gelişimi

2010 yılında dünya ekonomisindeki gelişmelere paralel olarak Türkiye ekonomisi de 2009 yılında krizden çıkarak toparlanma sürecine girmiştir. Türkiye ekonomisi 2010 yılında %8,9'luk büyüme ile diğer birçok ülkeden daha yüksek bir büyüme elde etmiştir. Dış ticaret hacmi de 2010 yılında 2009 yılına göre artış göstermiştir. Bununla beraber cari işlemler dengesi 2008 seviyesinin üstünde bir açık meydana gelmiştir. Dolayısıyla çeşitli makro göstergelerdeki olumlu seyrin yanı sıra yüksek cari açık sorunu ekonomide önemli bir risk unsuru olmuştur (SPK,2010, s, 19).

2012 yılında ekonomide “yeniden dengelenme” politikası uygulanmaya başlanmış ve küresel talebin düşük seviyede seyretmesine bağlı olarak ekonomi %2,2 oranında büyümüştür. Türkiye'nin en büyük ticaret ortaklarından biri olan Avrupa Birliği'nde devam eden borç krizi, küresel piyasalarda oluşmuş olan durgunluk ve iç talebe bağlı olarak ithalatın artması sonucunda cari açık 2013 yılı yüksek bir artış yaşamıştır. 2014 yılına iç siyasi risklerin artmasıyla giren Türkiye ise Suriye, Irak, Rusya ve Ukrayna'daki gerilimler nedeniyle jeopolitik açıdan riskli bir ülke görünümü konumundaydı. Ekonomide, Avrupa Birliği bölgesindeki durgunluğun eşlik ettiği iç talepteki durgunluk ve petrol fiyatlarındaki düşüş sonucunda cari açık gerilemiştir (Uzun, 2018, s, 38).

Küresel ekonomideki belirsizlikler ve talepte yaşanan eksiklik ve yetersizlik devam ederken, yakın coğrafyada yaşanan gelişmeler Türkiye ekonomisini sarsıcı

şekilde etkilemeye devam etmiştir. 2015 yılı Türkiye açısından maalesef terörün şiddetinin yeniden arttığı ve Suriye'de devam eden savaş nedeniyle Türkiye'ye ve Türkiye üzeri Batı'ya mülteci akışının devam ettiği bir yıl olmuştur. Rusya'nın Suriye iç savaşında aktif rol almasından dolayı Türkiye, önemli bir ticari ortakla gerilim yaşama sürecine girmiş olup Ortadoğu ile ticarete sorunlar yaşanırken Rusya'nın uyguladığı ticari yaptırımlara maruz kalmıştır (TÜSİAD, 2016, s,8).

2015 yılı Türkiye ile Rusya arasında yakın dönemde meydana gelen en büyük krize tanık olmuştur. SU24 tipi bir Rus jetinin Türk hava sahasına girdiği ve uyarılara rağmen ihlallerine devam ettiği gerekçesiyle; Suriye sınırı yakınlarında bir Türk jeti tarafından düşürülmüştür. Gergin olan Türk-Rus ilişkileri bu olaydan sonra kırılma noktasına gelmiştir. Rusya uçak krizi sonrası Türkiye'ye Türkiye'ye ticari ve ekonomik yaptırımların uygulanması için talimat vermiştir. Rusya'nın Türkiye'ye uygulamış olduğu bir diğer yaptırım türü ise turizm üzerinden olmuştur. Turizm sektörü Türkiye ekonomisi açısından önemli bir gelir kalemini oluşturup önemli ölçüde Rus turist çekmektedir. Rusya bunu fırsata çevirerek Türkiye'nin Rus turistler için güvenli bir ülke olmadığını uyarısını yapıp Türkiye'yi tercih etmemesini söylemiştir. Turizm şirketlerinin Türkiye üzerine yapmış olduğu tatil paketlerini iptal ettirmiştir. Bu sebeple turizm gelirlerinde meydana gelen azalma cari işlemler açığı üzerinde bir baskı yaratmıştır (Çopuroğlu ve Karpuzcu, 2017, s, 478).

2016 yılına gelindiğinde Türkiye için zor bir yılın kapısı aralanmıştır. Kasım seçimlerinin ardından ekonomik reformlara odaklanarak geçirebileceğimiz umuduyla başladığımız yıl, siyasi gelişmelerin ön planda olduğu, hükümet değişikliğinin ardından yaşanan hain darbe girişimi ve ardından gelen anayasa değişikliğinin yaşandığı ülkenin siyasal anlamda zor bir yıl geçirmesine neden olmuştur. Ayrıca terör olaylarının şiddeti artan bir şekilde devam etmesi, Suriye'de sınır ötesi başlatılan operasyonlar ve bunun iç yansımaları güvenlik sorunun gündemin en önemli ve ilk sırasına yerleştirmiştir ((TÜSİAD, 2017, s,9).

2016 yılında Türkiye'de yaşanan zorluklar, darbe girişimi ve terör olaylarının etkisiyle ekonominin %3,2 oranında büyümesine neden olmuştur. 2017 yılının başında çok olumlu bir tablo yoktur. Büyüme tahminleri %2,5-3 civarındaydı ve TL, dolar karşısında ciddi değer kaybı yaşamaktaydı. Piyasalar da risk algısının gerilemesi, ardından hükümetin iç talebi artırmaya yönelik aldığı önlemler büyüme üzerinde önemli bir etkiye sahip olmuştur. İlk 9 ayda ekonomi yüzde 7,4 büyüme

sağlamıştır. Ancak bu büyüme finansal kırılganlığın artmasını da beraberinde getirmiş olup enflasyon, dış borç, kredi/mevduat oranları ve bütçe açığı ve cari açığı da arttırmıştır (TÜSİAD, 2018, s,7).2017 yılında devletin iç talebi artırmaya yönelik aldığı tedbirler büyüme üzerinde etkili olup ekonomi %7,4 oranın da büyümüştür. Burada Kredi Garanti Fonu'nun devreye girmesiyle kredilerde yaşanan yüksek oranlı artış büyümede ana etkeni oluşturmuştur. Ancak hızlı büyüme ve kredi genişlemesinin ekonomik kırılganlıkları artırması, enflasyonu ve dış borcu arttırması 2018 yılı için risk teşkil etmekteydi.2018 yılına hızlı bir ivme ile başlayan Türkiye ekonomisi ilk çeyrekte %7,3 oranında büyümüştür. Fakat küresel sermayenin gelişmekte olan ülkelerden çıkış göstermesiyle beraber Türkiye'ye özel bazı siyasi belirsizliklerden dolayı ekonomi içerisinde ciddi bir finansal şok ile karşı karşıya kalmasına neden olup reel ekonominin bu şokun etkisiyle küçülmesine neden olmuştur (TÜSİAD, 2019, s,9)

Küresel ekonominin büyüme hızı 2019 yılında yavaşlamıştır. 2018 yılında ilk sinyallerini vermeye başlayan küresel iktisadi faaliyetteki ivme kaybı, 2019 yılında da devam ederek tüm dünyaya yayılmıştır. Bu gelişmede başta ticareti sınırlandıran taahhütler olmak üzere jeopolitik belirsizlikler ve gelişmekte olan ülkelerin makroekonomik göstergelerinde belli nedenlerle bozulmalar etkili olmuştur. Yaşanan kur şoku ve devamında onu izleyen ekonomik daralma umulmadık ölçekte sorunları beraberinde getirmiştir. Korumacı ticaret politikaları, zayıf talep koşulları ve emtia fiyatlarındaki ılımlı seyir nedeniyle dünya genelinde enflasyon gerilemiş ve bu çerçevede önde gelen merkez bankaları para politikalarını gevşetmiştir. Genel seçimin ardından 2019 'un ilk çeyreğinde bir de yerel seçim olması siyasi belirsizliğin artmasına neden olmuştur. Küresel sermaye akımları, ticaret savaşlarındaki gelişmeler, para politikalarındaki değişimler ve artan jeopolitik riskler nedeniyle yıl boyunca dalgalı bir seyir izlemiştir (Anadolu Hayat Emeklilik, 2019, s, 20).

2019 yılına gelindiğinde tüm ülke ekonomilerini derinden sarsan Çin'in Wuhan eyaletinde görülen Dünya Sağlık Örgütü'nün pandemi olarak adlandırdığı Covid-19 dünyayı etkisi altına almış ve ülke ekonomilerini zarara uğramasına neden olmuştur. Solunum yolu ile bulaşan salgının insan sağlığına olan zararların minimum seviyeye indirebilmek adına hükümetler tarafından alınan önlem ve yasaklar, dış ticaretin negatif yönde etkilenmesine yol açmıştır. Küresel anlamda arz ve talep dengesizliği

yaratarak tüketim ve üretimde daralmalara sebebiyet verip ihracat ve ithalatın durma noktasına gelmesine neden olmuştur. Bu salgın Türkiye’de 2020 yılının ilk aylarında başlayıp Nisan ve Mayıs aylarında daralmanın zirve yaşadığı, Haziran ayında ise toparlanmaya girildiği fakat tekrardan yeni dalgalanmaların meydana gelmesiyle birlikte kısıtlayıcı tedbirler uygulanmıştır. Pandeminin talepteki zayıflamaya sebep olmasıyla ihracat ve ithalat keskin düşüşler yaşamış ve ticaret hacmi daralmıştır (Pelit ve Irmak, 2022, s, 79-86).

Covid 19’un Türkiye ekonomisinde diğer ülkeler olduğu gibi en çok etkilediği sektör turizm sektörü olmuştur. Kültür ve Turizm Bakanlığı verilerinden hareketle turizm gelirleri 2020 Şubat ayı ile birlikte keskin bir şekilde düşüş yaşamıştır. Bir önceki yılın aynı ayına göre turizm gelirlerinde yaklaşık olarak %52 azalma yaşanmıştır. 2020 Nisan, Mayıs, Haziran aylarında pandemi koşulları sebebi ile sınır kapılarının kapalı olmasından dolayı TÜİK tarafından anket çalışması yapılamamış ve bu sebeple de turizm gelirleri hesaplanamamıştır (Eroğlu, 2020, s, 223).

Pandeminin yarattığı etkiler şu şekildedir;

- Talep ve Arz etkilenmiş, küresel ekonomi kesintiye uğramıştır.
- Üretimde meydana gelen azalmayla beraber işten çıkarmalar başlamıştır.
- Birçok hükümet, gerekli olmayan üretim tesislerinin geçici olarak kapatılması söylerken, çok sayıda şirket, işgücü arzındaki azalma ya da tedarik zincirlerindeki kesintiler sebebiyle üretimlerini azaltmıştır.
- Salgından en çok uluslararası hizmet sektörü etkilenip; en fazla etkilenen hizmet sektörleri arasında ise uluslararası turizm, konteyner taşımacılığı ve havayolu taşımacılığı yer almaktadır.

Bazı ülkelerde belirli tıbbi ürünler (örneğin tıbbi vantilatörler, belirli ilaçlar) üzerinde geçici ihracat yasakları oluşturmaya karar vermişlerdir. Gıda kaynaklarının güvenliğiyle ilgilenen diğer ülkeler ise belirli tarımsal ürünlere ihracat kısıtlamaları getirip, yılın ikinci yarısında küresel pazardaki potansiyel gıda kıtlığı konusunda endişelere sebebiyet vermiştir (Ersungur, Kılıç ve Tığtepe, 2022, s, 72).

Pandemi öncesi ve sonrası dönem karşılaştırıldığında firmaların farklı uygulamalarla karşılaştığı söylenebilmektedir. Pandemi ile birlikte sınır kapılarında

yürütülen kontroller daha sıkı bir çerçeveye oturtulup, gümrük işlemlerinde randevu sistemine geçiş yapıp hem ithalat hem de ihracat faaliyetlerindeki aksamalar sonucunda bekleyen araçların birikme ve bekleme süreleri artmıştır. Bu nedenle çeşitli tedarik sorunları yaşanıp teslimatlar zamanında yapılamamıştır. Dolayısıyla ihracat ve ithalat etkisi altına alan pandemi, dış ticaretin azalmasına neden olmuştur. Covid-19, Türkiye ekonomisi üzerinde ciddi baskılar ve sorunlar yaratmıştır. Bu problemler; ihracatın azalması, ithalatın artması, işyerlerinin kapanması sonucu işsizlik oranlarının artması, üretim hacminin azalması, ödemeler dengesindeki açıkların büyümesi olarak sıralanabilir. Bundan dolayı hükümetlerce birçok uygulama yapılmıştır bunların başında devlet özellikle üreticilere sağladığı kredi desteklerinin vadesini uzatabileceği gibi çeşitli sübvansiyonlarla da destekleyebilmektedir. Üretimin desteklenmesi birçok makroekonomik faktör üzerinde olumlu bir etkiye yol açacaktır (Ersungur, Kılıç ve Tığtepe, 2022, s, 75-79).

Tablo- 7: 2010 - 2020 Döneminde Türkiye’de Cari İşlemler Dengesi (Milyon \$)

2010-2020 Döneminde Türkiye’de Cari İşlemler Dengesi					
Yıl	Dış Ticaret Dengesi	Hizmetler Dengesi	Birincil Gelir Dengesi	İkincil Gelir Dengesi	Cari İşlemler Dengesi
2010	-56.325	16.745	-6.515	1.475	-44.620
2011	-89.160	20.288	-7.249	1.719	-74.402
2012	-65.367	23.226	-6.588	1.451	-47.278
2013	-81.885	34.134	-8.618	1.277	-55.092
2014	-66.572	35.240	-8.208	1.520	-38.020
2015	-49.009	29.988	-9.684	1.391	-27.314
2016	-39.923	20.523	-9.182	1.543	-27.039
2017	-58.575	26.333	-11.096	2.525	-40.813
2018	-40.726	30.174	-11.947	756	-21.743
2019	-16.751	35.528	-12.843	825	6.759
2020	-37.834	9.502	-8.684	251	-36.765

Kaynak: TCMB(EVDS) ve SBB elde edilmiştir.

(https://evds2.tcmb.gov.tr/index.php?/evds/serieMarket/collapse_18/5122/DataGroup/turkish/bie_odeayrsunum6/, <https://www.sbb.gov.tr/temel-ekonomik-gostergeler/#1623658138156-495ade6f-614d>).

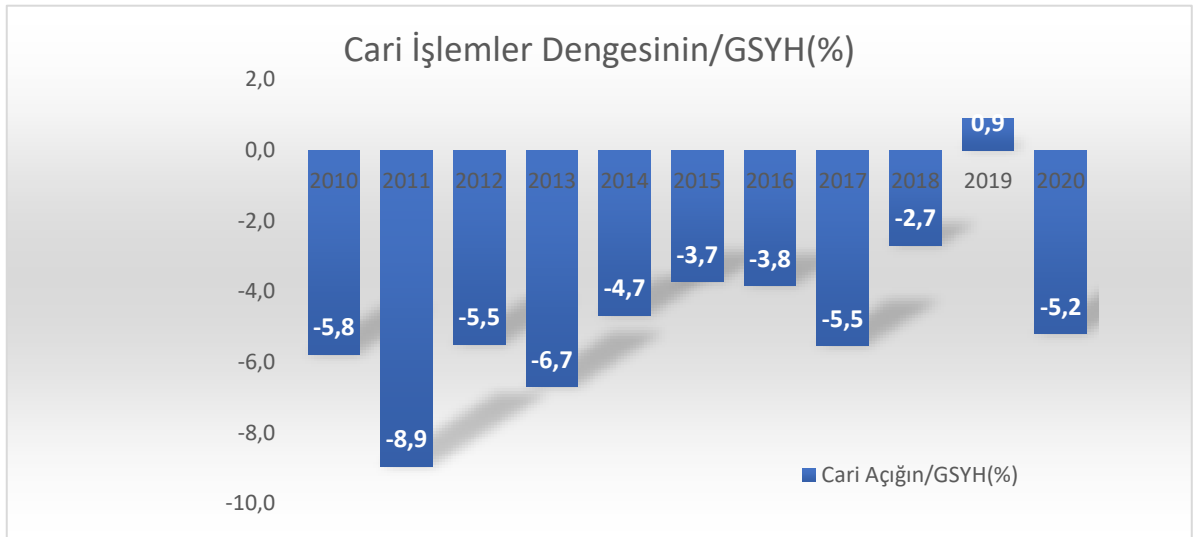
Tablo 7’den hareketle 2010 sonrası Türkiye ekonomisindeki cari işlemler dengesinin verildiği tabloda cari açık verilerine bakıldığında cari açık olgusu için sürekli ve artış trendin de olduğunu söyleyebilmek mümkündür. Cari işlemler dengesi ile mal dengesini ifade eden dış ticaret dengesinin paralel olarak hareket

ettiğini söyleyebiliriz. Bundan dolayıdır ki ülke ekonomisi açısından cari açığın temel belirleyicisi ve yönlendiricisi dış ticaret açığıdır. Diğer kalemler içerisinde makas farkı çok olmadan istikrarlı bir durum söz konusudur. Hizmetler dengesi kalemi yıl boyunca pozitif olarak gerçekleşip dış ticaret açığındaki negatifliği bir nebze de olsa yumuşatmaktadır. Hizmetler dengesindeki en düşük oran ise 2020 yılında tüm dünya ülkelerini de etkisi altına almış olan Covid-19 ile turizm sektörünü sekteye uğratıp gelirlerinde azalmaya sebep olmuştur. Bundan dolayı hizmetler kalemi 9 milyar dolara gerilemiştir. Birincil gelir dengesi kaleminde ise dönem olarak sürekli açıklık meydana gelip cari işlemlerdeki açığın derinleşmesine sebebiyet vermektedir. Bu kalem Türkiye ekonomisinde yabancıların yatırım gelirlerinden oluşup açığın giderek büyüdüğünü söyleyebilmek mümkündür. İkinci gelir kaleminin payı oran olarak küçük olup dönem boyunca cari dengeye katkısı pozitif yöndedir.

2010 yılında 44 milyar dolara olan cari açık 2011 yılında 74 milyarlık rekor artışa ulaştıktan sonra, 2012 yılında 2011 yılına göre azalış eğilimine girmekle birlikte 47,7 milyar dolar olarak yüksek düzeyde gerçekleşmiştir. 2014 yılında, dış ticaret açığındaki gerilemeye bağlı olarak cari açıkta belirgin bir daralma yaşanmıştır. 2015 yılında petrol fiyatlarında meydana gelen düşüş Türkiye açısından enerji ithalatını ucuzlatarak cari açıkta düşüşe neden olmuştur. 2016 yılında yaşanan darbe girişimi sonucunda mal ticaretindeki düşmeyle beraber önemli bir hizmet ticareti kalemini oluşturan turizm gelirlerinde de azalma yaşanmıştır. 2017 yılında ihracat ve ithalat rakamlarında artış yaşandığı ancak ithalatın ihracattan daha hızlı arttığını buna bağlı olarak dış ticaret açığı 39 milyardan 58 milyar dolara yükselmiştir. Böylece cari açıkta 2017 yılında 40 milyar dolara yükselmiştir. 2018 yılındaki dış ticaret açığı 40 milyar dolara gerilemiştir. Cari açık ise 21 milyar dolara gerilediği görülmektedir. 2019 yılına gelindiğinde 2001 krizinden bu yana ilk kez 2019 yılında Türkiye de cari işlemler hesabı fazla vermiştir. 2019 yılındaki mal dengesi hesabı 16 milyar dolar açık ile son on yılın en düşük açığını vermiştir. Bunun en büyük sebebi bir önceki yıla nazaran artan ihracat ve azalan ithalat oranlarından kaynaklı olduğunu ve artan turizm gelirlerinden kaynaklandığını söyleyebilmek mümkündür. 2020 yılında ortaya çıkan ve ülkemizde mart ayından itibaren etkisini gösteren Covid-19 ile birlikte keskin bir daralma kaydeden dış talep, ihracatımızın azalmasına neden olmuştu. Salgınla birlikte dünya genelinde uygulamaya konan

turizmi kısıtlayan önlemler turizm gelirlerinde ciddi bir kayba neden olmuştur. Salgın sebebiyle başta AB ülkeleri olmak üzere, ihracat gerçekleştirdiğimiz ülkeler de talep daralmaları ile sınırlardaki karantina önlemleri ile ihracatta açık bir şekilde düşüş meydana gelmiştir. 2020 yılında 36 milyar dolar seviyesinde cari açığın en büyük sebeplerinden birisi de hizmetler dengesi kaynaklı net girişlerin azalması olmuştur.

Şekil- 3: 2010-2020 Yılları Arasında Cari İşlemler Dengesinin/GSYH (%)

Kaynak: SBB elde edilmiştir. (<https://www.sbb.gov.tr/ekonomik-ve-sosyal-gostergeler/#1540021488947-36394c03-3282>) .

Her kriz sonrasında keskin oranlarda düşüş yaşayan cari işlemler açığı küresel krizin etkisinin görüldüğü 2009 yılından sonra gerileyen Cari Açık / GSYİH oranı 2010 yılından sonra tekrardan kritik eşğin üzerinde seyretmeye devam etmiştir. 2011 Yılına gelindiğinde ise kritik eşğin iki katına çıktığı %8,9 bandında en yüksek seviyeye çıktığı görülmektedir. 2011 yıllarında bu denli yüksek bir orana ulaşılmasının en büyük nedeni emtia fiyatlarından kaynaklanan artış olduğunu söyleyebilmek oldukça doğru bir ifade olacaktır. Bu oranda görülen bu yükselme ülkenin yabancı sermayeye olan bağımlılığının da arttığını ifade etmektedir. 2012 yılında ise cari açığın/GSYİH oranı bir önceki yıla göre düşüş gösterse de hala kritik eşğin üstünde olduğu görülmektedir. 2014 yılından itibaren cari açığın GSYİH' ya oranında gerilemeler görülmektedir. 2017 yılı itibariyle bu oran %5,5 de

gerçekleşmiştir. 2018 ve 2019 yılında gerileme göstermiştir. 2020 yılında etkisini ülkemizde de göstermeye başlayan salgın ile birlikte ihracatımızda önemli oranlarda düşüş olmasına rağmen salgındaki olumsuzluğu bertaraf edebilmek için kredi genişlemesine gidilmiştir. Bu tür salgının etkisini azaltmak için uygulanan politikalar ile birlikte artan talep ile birlikte ithalatta artış yaşanmıştır. Bunda kaynaklı olarak artan cari açığın 2020 yılında tekrardan kritik eşiğin üzerinde gerçekleştiğini söyleyebilmek mümkündür.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

CARİ İŞLEMLER AÇIĞININ SÜRDÜRÜLEBİLİRLİĞİ, NEDENLERİ VE CARİ AÇIK PROBLEMİNE YÖNELİK ÇÖZÜM ÖNERİLERİ

3.1. Cari İşlemler Açığı Kavramı

Bir ülkenin başka ülkelere yapmış olduğu ödemelerin elde ettiği ödemelerden daha fazla olduğunu ifade eden cari işlemler açığı, belirli bir dönemde bir ülkenin toplam yatırım ve toplam tasarrufları arasındaki ayırım olarak da tanımlanabilir. Cari işlemler açığı Calvo' ya göre bir ülkenin net dış borç birikimini göstermektedir (Özmen, 2019, s. 27).

Cari işlemler dengesi 0 olduğu zaman bir denge vardır. Cari işlemler dengesinin negatif oluşu açık verdiğinin göstergesidir. Ülke yapmış olduğu ithalatın bedelini ihracattan elde ettiği gelirler ve dış gelirler ile ödemesi gerekmektedir. Bir ülke elde ettiği kazançtan çok harcama yaparsa cari işlemler açığı ile karşılaşırız. Cari işlemler açığının birçok nedeni olmakla birlikte temel nedeni, ihracatta meydana gelen düşüş ve ithalatta yaşanan artıştır. Bunun belirleyici ise enflasyon ve devalüasyondur. Cari işlemler açığının oluşmasındaki en önemli faktör mal dengesidir. Bu açık hizmet dengesinden sağlanan pozitiflikle kapatılmaya çalışılır. Mal dengesi dış ticaret dengesini oluştururken, dış ticaret dengesi de cari işlemler açığını oluşturan en önemli faktördür (Bakaç, 2019, s. 22-23).

Cari işlemler açığına yönelik birçok tanım bulunmaktadır. İlk tanıma göre cari işlemler açığı yatırımların tasarruflardan daha yüksek olmasıdır. Bu durumda ülke tasarrufları artırırken yatırımları düşürmesi gerekmektedir. Bir diğer tanımlamaya göre ise toplam üretim ve toplam harcama arasındaki farktır. Toplam harcama toplam üretimden fazla ise cari işlemler açığı meydana gelecektir bu durumda toplam üretimi artırırken toplam harcamaları azaltmak gerekmektedir. Üçüncü tanımlamaya göre ise Cari işlemler; (ihracat+ transferler+ net faktör gelirleri- ithalat) 'dür. İthalat bu üç gelirlerden büyükse cari işlemler açığı yaşanır ve bunu giderebilmek için ithalatı düşürürken ihracat, transferler ve net faktör ödemelerini arttırmak gerekmektedir. Dış ticaret açığından daha geniş kapsamlı olan cari işlemler açığı kavramı bir ülkenin, döviz açığı veya fazlasını ifade etmektedir (Kaya, 2016, s. 53).

Dünya ekonomisinde gelişmiş ve gelişmekte olan birçok ülkeyi uzun yıllardır ilgilendiren önemli sorunlardan biri cari işlemler açığı sorunudur. İkinci Dünya Savaşından sonra dış ticaretteki engellerin, kısıtlamaların kalkması birçok ülke de cari açığı ülkelerin en büyük sorunlarından birisi haline gelip önemli ekonomik krizlere neden olmuştur (Yiğit, 2018, s. 44). Cari işlemler dengesi krizlere ilişkin önemli bilgiler içerip ülke ekonomisinin durumu hakkında gösterge olup meydana gelen açığın büyüklüğü gelecek dönemlerde ortaya çıkabilecek döviz kuru krizlerinin göstergesi olarak ifade edilebilmektedir (Kaya, 2016, s. 53).

İthalata dayalı olarak bir büyüme gerçekleştiren herhangi bir ülke yaşamış olduğu cari açık sonucunda aşırı değerlenmiş ulusal paraya ihtiyacı vardır. Bu ülke eğer ki dış ticaretten kaynaklı olarak cari açık sorunu ile karşı karşıya ise asıl sorun bu açığın nasıl finanse edildiğidir bu durum ise karşımıza sürdürülebilirlik kavramını çıkarmaktadır. Cari dengede meydana gelen açığın finanse ediliyor olması sürdürülebilir olduğunun kanıtıdır (Erdil Şahin, 2011, s. 50).

3.2. Cari İşlemler Açığının Sürdürülebilirliği

Sürdürülebilirlik kavramı, bir ülkenin dış borçlarını ödeme gücüyle ilgi olan bir kavramdır. Bir ülkenin ileriki dönemlerde elde edeceği dış ticaret fazlasının içinde bulunduğu gün itibarıyla değeri ülkenin dış borcuna eşit ya da fazla ise o ülke ödeme gücüne sahiptir. Sürdürülebilirlik, ülke ekonomisindeki cari açığın ekonomik bir krize yol açmadan ne kadar sürdürülebileceği ya da krizin ne kadar önceden tahmin edileceği üzerinde durmaktadır (Şahinkaya, 2018, s. 63). Burada ki asıl amaç kriz yaratan nedenlerin oluşmasını engellemek değil, krizden önce cari açığın ne kadar bir süre sürdürülebileceğini ve krizin önceden tahmin edilmesiyle alakalıdır. Daha açık bir ifadeyle yabancı ülkelere yani dışarıdan sağlanan kaynakların büyük sorunlar yaşanmadan geri ödenebilmesi amacıyla şartların sağlanıp sağlanmadığı olarak tanımlanabilir. Razin ve Milesi- Ferretti bir ülkedeki cari işlemler dengesinin sürdürülebilirliğini değerlendirebilmek amacıyla dört değişkenin dikkate alınmasını gerektiğini ifade etmiştir. Bunlar; Ülkenin yapısal özellikleri, ülkedeki siyasi iktidar, yabancıların ülkeye borç verme isteği, ülkenin izlediği makroekonomik politikalar olarak sıralanabilir (Turan ve Barak , 2016, s. 71).

Cari işlemler açığının sürdürülebilirliğini değerlendirmek için kriterler;

- Cari Açık/GSYİH oranı

- Yatırım/Tasarruf Oranı
- Borç/ GSYİH oranı
- Bütçe açığının GSYİH' ya Oranı
- İthalatın GSYİH' ya Oranı
- İhracatın GSYİH' ya Oranı
- Rezervlerdeki Değişim

Genel olarak cari açığın GSYİH' ya oranlandığında %5'ten yüksek ise cari işlemler açığının sürdürülebilirliği zordur. İhracatın GSYİH' ya oranı, ekonomik gelişmedeki, sermaye akışında, rezervlerde yaşanacak artış cari işlemler açığının sürdürülebilirliğini daha çok mümkün kılacaktır. Buna karşı ithalatın GSYİH' ya oranlandığında ki artış, bütçe ve yatırımlarının GSYİH' ya oranında ki, dış ticaretin GSYİH' ya oranındaki artış cari açığın sürdürülebilirliğini azaltacaktır (Kaya, 2016, s. 54).

Dış borcun GSYH 'ya oranlandığında bu oranın artması neticesinde cari işlemler açığı sürdürülebilirliğini olumsuz olarak etkilemektedir. Dış borçlardaki artış finansman yükün artmasına neden olmaktadır. Dış borçlardaki finansman yöntemi eğer ki kısa vadeli ise kısa vadedeki yükümlülükler artış gösterip sürdürülebilirlik iyice kötü yöne doğru gidecektir. Cari açığın GSYİH' ya oranında artış yaşanması sürdürülebilirliği negatif olarak etkilerken krizin göstergelerinden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. İhracatın GSYH' ya oranı dışa açıklığı ifade etmektedir. Dış borç ödemelerinde kullanılan dövizlerin, yabancı paraların yaratılmasına imkân veren ihracat, GSYH ya oranlandığında bu oranda artış olması sürdürülebilirliğe katkısı olumlu yönde olacaktır. Brüt iç rezervlerin borç stokuna oranı eğer ki artar ise cari açığın sürdürülebilirliği pozitif yönde olacaktır. Çünkü ekonomideki güçlü ve sağlam bir rezervin olması dışarıdan daha az kaynak temin ederek cari açığı finanse edilmesine olanak sağlayıp borç finansman yükünü azaltacaktır. Ülkeye girişi yapılan sermayelerin portföy yatırımlar şeklinde değil de doğrudan yabancı yatırımlar şeklinde olması sürdürülebilirliğe katkısı olumlu olacaktır. Çünkü portföy yatırımlar kısa vadede aniden giriş çıkışları yapıp sağlam ve güvenilir bir finansman yöntemi değildir (Türkmen, 2020, s. 5).

Cari işlemlerdeki açık borç yaratmayan dış kaynaklarla karşılanabiliyorsa bu açığın sürdürülebilir olduğunu borç yaratıp özellikle de kısa süreli olan dış kaynaklar

ile karşılanıyorsa tehlikelidir ve bu durum cari açığın sürdürülemez boyutlara taşınmasını göstermektedir (Yapar Saçık ve Alagöz, 2010, s. 115).

3.3. Türkiye’de Cari İşlemler Açığı Probleminin Nedenleri

Cari açığına neden olan birçok neden bulunmaktadır. Bu nedenlerin başında dış ticaret açığı yer almaktadır. Ülke ekonomisi açısından önemli yer edinen mal dengesi, cari dengeyi etkileyen en önemli kalemdir. Tasarruf yetersizliği, reel döviz kuru, enerjide dışa bağımlılık, dış borç stokunun yüksekliği gibi birçok neden bulunmaktadır.

3.3.1. Dış Ticaret Açığı

Mal, sermaye ve hizmetin dış ekonomideki akışıyla ilgili olan dış ticaret kavramının ihracat ve ithalat olmak üzere iki kalemi vardır. İhracat, başka bir ülkeye mal ve hizmet satımı olarak yani dış satım olarak nitelendirilmektedir. İthalat ise başka ülkelerden getirilen mal ve hizmeti yani dış alım olarak tanımlanabilir. Gerçekleştirilen ticaret sonucunda mal ihracatı ve mal ithalatı arasındaki fark pozitif bir değer ise dış ticaret fazlası meydana gelecektir. Burada dış satımın dış alımdan daha fazla olduğunu neticesinde ise net ihracatın sıfırdan fazla olduğunu ifade etmektedir. Buna karşılık bir ülkenin yapmış olduğu dış satım dış alımdan daha az olması sonucunda ülke dış ticaret açığı verecek yani net ihracat bu kez sıfırdan küçük olacaktır (Has, 2021, s. 8-9).

Ekonomide meydana gelen cari işlemler açığının en büyük nedeni dış ticaret açığıdır. Mal ihracatı ve ithalatı kavramlarıyla ilgili olan dış ticaretin konu mal olduğu için görünür ticaret olarak da ifade edilebilir. Dış ticaret açığı ve fazlalığının mal ihracatı ve mal ithalatı arasındaki farktan kaynaklanırken dış ticaret dengesinin ithalat ve ihracatın eşit olması durumunda sağlanması mümkündür fakat bu çok nadir karşılaşılan bir durumdur. Türkiye ekonomisi açısından bu durum değerlendirildiğinde dışarıdan mal alımı yani ithalatta yüksek oranlarda artışlar seyretmektedir. Genellikle ara malların üretiminde ithalata yüksek oranda bağımlı olmamız ihracatın ithalatı karşılama oranı azaltırken bu durum neticesinde yüksek oranlı dış ticaret açıklarına ve cari işlemler açığına sebep yol açmaktadır (Bakaç, 2019, s. 85).

Bir ülke, yurtdışına satmış olduğu malların getirisi yurtdışından aldığı malların giderini ne kadarını finanse ettiğinin göstergesi olarak ihracatın ithalatı karşılama oranı olarak adlandırılmaktadır. İhracatın ithalatı karşılama oranı şu şekilde hesaplanmaktadır: $(t \text{ yılı}) \text{ İhracat} / (t \text{ yılı}) \text{ İthalat} * 100$. Bu hesaplama sonucunda çıkan değer 100' den küçük ise bu o ülkenin dış ticaret açığı verdiğinin göstergesidir. Eğer hesaplama sonucunda 100'den büyük bir değer ile karşılaşırsa o ülke ülkenin dış ticaret fazlası veren bir ülke şeklinde yorumlanmaktadır. Bir ülkede bu karşılama oranı yüksek ise o ülkenin ekonomik ve ticari anlamda dışarıya bağımlılığının çok az olduğunu ifade etmektedir. Dış ticaret açığının kapatılmasında ilerlemek isteyen ülkelerin, ihracatın ithalatı karşılama oranının yükselişte olması gerekir (Saritaş, 2019, s. 67).

Türkiye ekonomisinde yaşanan cari işlemler açığının en büyük nedeni dış ticaret açıklarıdır. Türkiye ekonomisinde 1980 'den önce ithal ikameci üretim politikası izlenirken gereksinim duyulan tüm malların ülke içerisinde üretilmesi esas alınmıştır. Ancak 24 Ocak 1980 kararları ile birlikte ihracata dayalı büyüme stratejisi gündeme gelmiş ve serbest piyasa koşullarında ve dışa açık bir ekonomi modeli uygulamaya konmuştur. Bu durumda dış ekonomik ilişkiler serbestleştirilmiş, yabancı sermaye teşvik edilip, ihracatı teşvik etmek amacıyla sık sık devalüasyonlara başvurulmuştur. Ancak ekonomideki yapısal düzenlemeler tam olarak benimsenmeden, oturmadan yaşanan bu dışa açılma süreci ihraç mallarından daha fazla ithal edilen malların artması dış ticaret açıklarıyla karşılaşmamıza neden olmuştur (Yiğit, 2018, s. 65).

Türkiye ekonomisi tarih boyunca sadece 1930 ve 1946 yılları arasında ve 1938 yılında dış ticaret açığı vermemiştir. Günümüze kadar olan tüm yıllar içerisinde ithalat oranlarının ihracat oranlarından fazla olmasından dolayı dış ticaret açığı vermiştir. 1980 sonrası ortaya konan istikrar politikaları, ihracata yönelik teşvik programlarına rağmen ihracatına karşılık ithalatında çok hızlı artışlar meydana gelmesi dış ticaret açığını ve dış ticaret hacminin artmasında etkili olmuştur (Mazlum, 2020, s. 60).

Türkiye ekonomisinde 2000'li yıllarda meydana gelen ulusal paradaki (TL) değer artışları ve Gümrük Birliği Anlaşması'nın etkilerinden dolayı dış ticaret açığı ülkemizde git gide bir önceki yıllara göre artış göstermiştir. Dış ticaret açıklarında meydana gelen bu artış beraberinde cari açıkları getirmiştir. 2000 yıllarından

sonra dış ticaret açığını olumsuz olarak etkileyen dış ticaret açıklarında artış yaşanmasına neden olan yüksek oranlı ithalat bağımlılığı yaşanmıştır (Bakaç, 2019, s. 86).

Tablo- 8: Türkiye Ekonomisinin Dış Ticaret Göstergeleri (1985-1999)(Milyar \$)

Yıllar	İhracat	İthalat	Dış Ticaret Dengesi	Dış Ticaret Hacmi	İhracatın İthalatı Karşılama Oranı (İhracat/İthalat) (%)
1985	7,9	11,3	-3,4	19,2	70,2
1986	7,5	11,1	-3,6	18,6	67,1
1987	10,2	14,2	-3,9	24,4	72
1988	11,7	14,3	-2,7	26	81,4
1989	11,6	15,8	-4,2	27,4	73,6
1990	12,9	22,3	-9,3	35,2	58,1
1991	13,6	21	-7,5	34,6	64,6
1992	14,7	22,9	-8,2	37,6	64,3
1993	15,3	29,4	-14,1	44,7	52,1
1994	18,1	23,3	-5,2	41,4	77,8
1995	21,6	35,7	-14,1	57,3	60,6
1996	23,2	43,6	-20,4	66,8	53,2
1997	26,3	48,6	-22,3	74,9	54,1
1998	26,9	45,9	-18,9	72,8	58,7
1999	26,6	40,7	-14,1	67,3	65,4

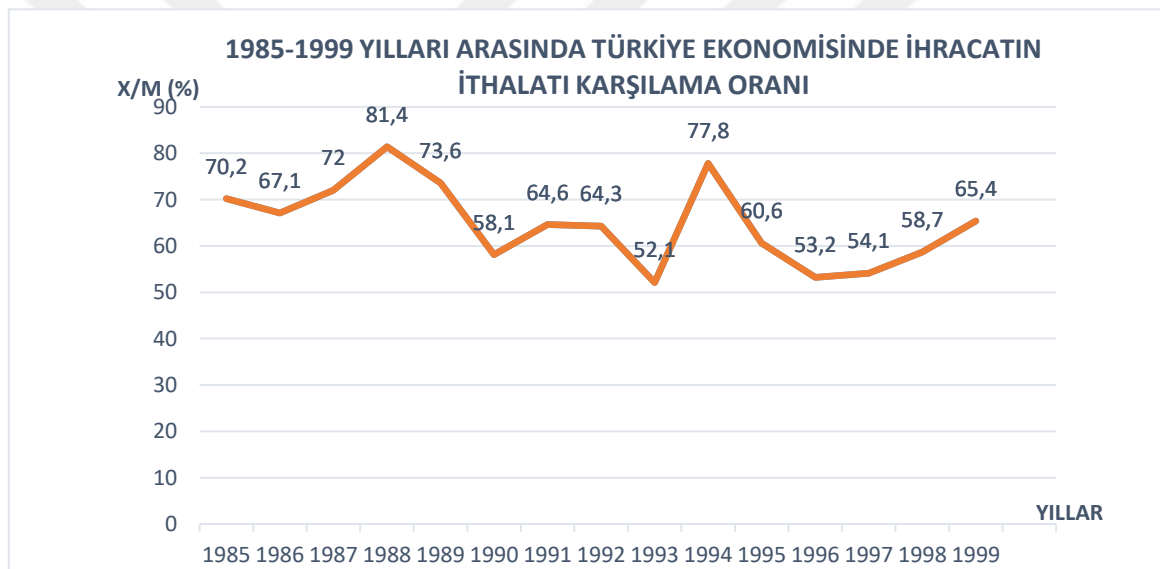
Kaynak: TÜİK, 2012. Dış Ticaret İstatistikleri. (<https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Dis-Ticaret-Istatistikleri-Aralik-2011-10739>).

1985 ve 1999 yılları arasındaki dış ticaret istatistikleri verilen tablo TÜİK verilerinde elde edilerek oluşturulmuştur. Bu tablodan hareketle yıllar itibariyle dış ticaret dengesini yıllık bazda verilmek amaçlanmıştır. Tablodan hareketle bu yıllar aralığında ithalat ve ihracatın genel olarak sürekli arttığı görülmektedir. Dışarıdan mal alımı daima dışarıya satılan maldan her zamanda daha fazla olmuştur. 24 Ocak 1980 kararlarıyla birlikte ihracata yönelik olarak birçok hukuki düzenlemeler yapılmıştır. 1994 Asya krizi, 1998 ve 1999 Marmara depreminin yaşanmış olması Türkiye ‘nin dış ticaret hacmini daraltmıştır. Diğer yıllarda ise genel anlamda dış ticaret hacminde bir artış mevcuttur. Nakdi ve parasal yönden olmak üzere ihracatı teşvik amaçlı birçok destek unsurları uygulanmıştır bu desteklerle birlikte 1985 yılında 7,9 milyar dolar olan ihracatımız 1990 yılında 12,9 milyar dolara yükselmiştir ve bu artış gitgide devam etmiştir. Genel baz da dış ticaret açığı artarak devam etmiştir. 1994 yılına gelindiğinde ise Asya Krizi sebebiyle ithalat oranlarında azalış

yaşanıp ihracatta artış meydana gelmiştir. Dış ticaret açığı bu yılda düşük seviyelerde seyredip -5,2 seviyesinde olmuştur. Bu dış ticaret açığındaki azalış cari işlemler dengesine katkısı pozitif yönde olacaktır.

Dış ticaret hacmini ifade eden ihracat ve ithalatın toplamı bir ülkenin dış alem ile gerçekleştirdiği mal ticaretini temsil eder. Dış ticaret hacmi bu yıllarda iniş çıkışlar gösterirken Asya krizinden sonra genel olarak artış eğilimindedir. İhracatın ithalatı karşılama oranının 1'e yaklaşması ya da bir den büyük olması o ülkenin dış piyasalarda rekabet gücünün arttığı ve sabit bir döviz dengesini açıklamaktadır (Yiğit, 2018, s. 12).

Şekil- 4: 1985- 1999 Yılları Arasında İhracatın İthalatı Karşılama Oranı

Kaynak: TÜİK, 2012. Dış Ticaret İstatistikleri.
(<https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Dis-Ticaret-Istatistikleri-Aralik-2011-10739>).

Şekil 4' de Türkiye ekonomisinin yıllar itibariyle ihracatın ithalatı karşılama oranının verildiği grafikten genel bir doğrultuda ilerlemediği trendin zikzaklar çizmesinden anlaşılmaktadır. X/M şeklinde ifade edilen ihracatın ithalatı karşılama oranı 1988, 1994 yıllarında maksimum seviyelere ulaşmış ve ithalat için ödenmesi gereken dövizin yüzdesel bazda ihracattan elde edilen dövizlerle karşılandığı, bu yıllardaki bu oran maksimum seviyelerde seyretmiştir. Bu yıllar aralığında Türkiye' deki ihracatın ithalatı karşılama oranı %50-60 oranlarından seyrettiği görülmektedir. Yıllar itibariyle bu karşılama oranı incelendiğinde ihracat rakamlarının ithalat

rakamlarından düşük olması sebebiyle ihracattan elde edilmiş olan gelirler ithalat giderlerini tamamen karşılayamamıştır.

Tablo- 9: Türkiye Ekonomisinin Dış Ticaret Göstergeleri (2000-2009)(Milyar \$)

Yıllar	İhracat	İthalat	Dış Ticaret Dengesi	Ticaret Hacmi	İhracatın İthalatı Karşılama Oranı (İhracat/İthalat) (%)
2000	27,8	54,5	-26,7	82,3	51
2001	31,3	41,4	-10,1	72,7	75,7
2002	36,1	51,6	-15,5	87,7	69,9
2003	47,3	69,4	-22,1	116,7	68,1
2004	63,2	97,5	-34,4	160,7	64,8
2005	73,5	116,8	-43,3	190,3	62,9
2006	85,6	139,6	-54	225,2	61,3
2007	107,3	170,1	-62,8	277,4	63,1
2008	132	201,9	-69,9	333,9	65,4
2009	102,2	140,9	-38,8	243,1	72,5

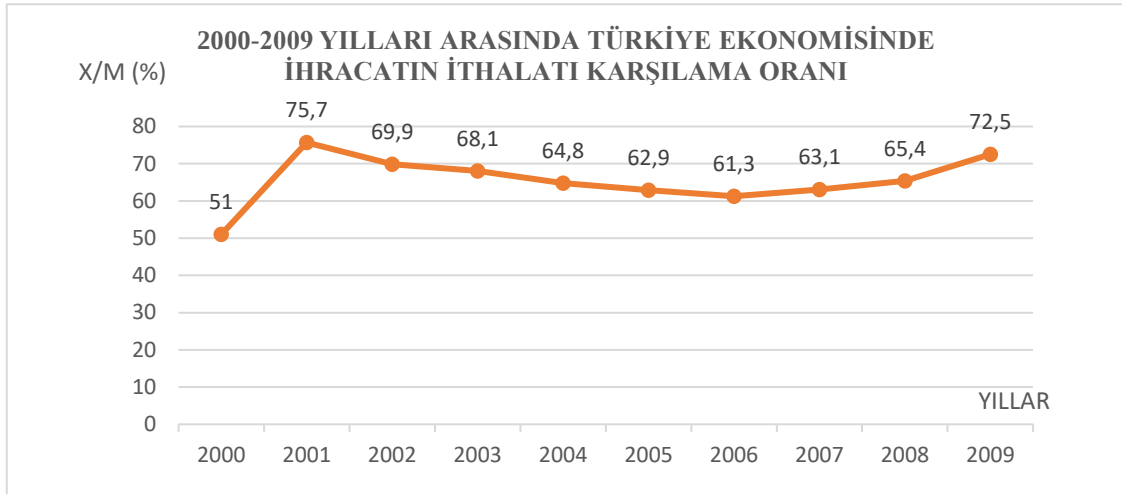
Kaynak: TÜİK, 2012. Dış Ticaret İstatistikleri.
<https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Dis-Ticaret-Istatistikleri-Aralik-2011-10739>.

2000 yılında Türkiye ekonomisinin ihracatı 1999 yılına göre artış göstererek 27,8 milyar dolar olmuştur. İç talepte meydana gelen artış, ulusal paranın değerlenmesiyle birlikte ithalatta artış göstermiş 54,5 milyar dolar olmuştur. Kasım 2000 ve 2001 kriziyle birlikte ithalat oranlarında ciddi oranlarda düşüş yaşanmıştır. Krizden sonra ise ithalat oranlarında artış yaşanmıştır. 2001 yılındaki düşüşün sebebi yerli para yabancı paralar karşısında değeri düşürülmüştür (Devalüasyon) bunun neticesinde ise ithalat düşüp ihracat arttırılmıştır. Bu durumda ulusal para yabancı paralar karşısında değer kaybetmeye başlamıştır. Bu dönemde faiz ve döviz kurundaki bu dalgalanmalar iç talepte düşüşe yol açarak tüketimi azalmıştır. İç talepteki bu azalma ve satışlarda meydana gelen düşüş karşısında tüm sektörleri olumsuz yönde etkilemiştir. 2001 yılında ihracat bir önceki yıla göre %12,3 artış gösterip 31,3 milyar dolar olmuştur. Bu artışın nedeni ise ihracatımıza yönelik bir tanıtım eğilimi başlatılmış ve ülkelerle ticaretin geliştirilmesi adına yapılan yeni projeler katkı sunmuştur. 2001 yılındaki ithalat ise bir önceki yıla göre azalış göstererek 41,4 milyar dolar olmuştur.

2002 yılında ise bir önceki yıla göre ihracatında bir artış yaşanarak 36,1 milyar dolara ulaşmıştır. İhracattaki bu artış 2003 yılında da devam etmiştir. İthalat ta 2003 yılında artış göstermektedir (DPT, 2007, s. 14-15). İhracat ve ithalattaki bu artış 2008 yılı da dâhil artış göstererek devam etmiştir. 2008 yılında yaşandığı kabul edilen

küresel krizle birlikte tüm dünya ülkeleri etkilemiştir. Etkilerini 2009 yılından itibaren hissetmeye başladığımız bu krizde Türkiye ekonomisindeki ihracat ve ithalattaki düşüşler dikkat çekmektedir. Bu durumda ticaret haminde bir daralma meydana geldiğini söyleyebilmek mümkündür.

Şekil- 5: 2000-2009 Yılları Arasında İhracatın İthalatı Karşılama Oranı

Kaynak: TÜİK, 2012. Dış Ticaret İstatistikleri. (<https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Dis-Ticaret-Istatistikleri-Aralik-2011-10739>).

Şekil 5'te Türkiye ekonomisindeki yıllar itibariyle ihracatın ithalatı karşılama oranının verildiği grafikten genel anlamda %60 oranlarında seyretmiştir. 2001 yılındaki %75'lik oran dikkat çekmektedir. Bu dönemde ihracat için gerekli olan dövizin %77 si ihracat tarafından sağlanmıştır. 2009 yılındaki krizle birlikte dünya ticaretinde meydana gelen daralmayla aynı şekilde kendisini ülkemizde de gösterdiğinden söz etmiştik. Bu dönemde ihracat ve ithalat oranlarında azalışa rağmen gerçekleştirilen ithalatın döviz ihtiyacının büyük çoğunluğu ihracat tarafından karşılanmıştır.

Tablo- 10: Türkiye Ekonomisinin Dış Ticaret Göstergeleri (2010-2020) (Milyar \$)

Yıllar	İhracat	İthalat	Dış Ticaret Dengesi	Ticaret Hacmi	İhracatın İthalatı Karşılama Oranı (İhracat/İthalat) (%)
2010	113,9	185,5	-71,7	299,4	61,4
2011	134,9	240,8	-105,9	375,7	56
2012	152,5	236,5	-84,1	389	64,5
2013	151,8	251,7	-99,9	403,5	60,3
2014	157,6	242,2	-84,6	399,8	65,1
2015	143,9	207,2	-63,3	351,1	69,5
2016	142,5	198,6	-56,1	341,1	71,8
2017	156,9	233,8	-76,8	390,7	67,1
2018	167,9	223	-55,1	390,9	75,3
2019	180,8	210,3	-29,5	391,1	86
2020	169,5	219,4	-49,9	388,9	77,2

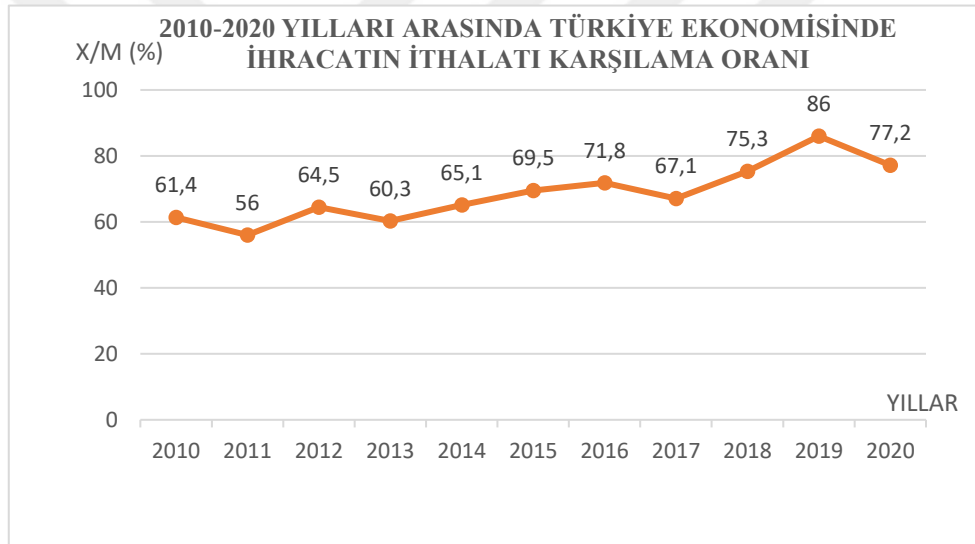
Kaynak: TÜİK, 2021. Dış Ticaret İstatistikleri. (<https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Dis-Ticaret-Istatistikleri-Ekim-2021-37422>).

Tablo 10'dan hareketle dış ticaret dengesi bir önceki yıllara göre tarihin en büyük zirvesini 2011 yılında yakalayarak -105 milyar dolar açık verdiği diğer yıllarda ise dalgalı bir trend doğrultusunda ilerlediği görülmektedir. 2008 ve 2009 yıllarında kriz ortamının geçmesi sonucunda 2010 ve 2011 yıllarında tekrardan dış ticaret açığı artış göstermektedir. 2011 yılında tarihin en büyük açığıyla karşılaşılmasının ardından 2012 yılındaki bu açık tekrardan azalış göstermiştir. 2013 yılında ise bu açık 2012 yılına göre az bir miktar da olsa artış göstermiştir ancak ilerleyen üç yılda dış ticaret açığı azalış göstermiştir. 2017 yılında tekrardan artış trendine giren dış ticaret açığı meydana gelen ekonomik durgunluklar, artış gösteren döviz kurları etkisiyle 2018, 2019 yıllarında tekrardan düşmüştür. 2018 yılı ve 2019 yıllarındaki dış ticaret açığındaki azalma dikkat çekmektedir. Bunun en büyük nedeni olarak kurda meydana gelen hızlı yükselişle birlikte iç talepte bir daralmanın yaşanmasıdır. Bu dolardaki artışın katkısı ihracatta görülmektedir.

10 Mart 2020 yılında ortaya çıkan COVID sebebiyle ülkemizde birçok kısıtlama ve yasaklar getirilmiştir. Bu da ihracatımızda, dış ticaretimizi oldukça etkiledi. Aylık bazda ihracat ve ithalat rakamlarına bakıldığında ihracat oranlarında

mart ve nisan aylarında yıllık ihracat bazında en düşük performansı gösterildiği iki ay olmuştur. Haziran ayına kadar bu şekilde düşüşlerle devam eden Türkiye ekonomisi ihracatı haziran ayına girişle birlikte toparlanma sürecine adım atmıştır. Haziranda hem dünya da hem de ülkemizde normalleşme dönemiyle birlikte ihracatımızda da bir artış eğilimi gözlemlenmiştir. Yılın son iki çeyreğinde artış göstererek önemli bir performans göstermiştir. 2020 yılının toplam ihracat değeri 169 milyar olurken, toplam ithalatı ise 219 milyar dolar olurken. Dış ticaret açığımız önceki yıllara oranla azalış göstermektedir. Yılın belli aylarındaki ihracat ve ithalat oranlarındaki azalma ile toplam dış ticaret hacmi 388,9 milyar olarak gerçekleşmiştir (TİM, 2021, s. 25-26).

Şekil- 6: 2010-2020 Yılları Arasında İhracatın İthalatı Karşılama Oranı

Kaynak: TÜİK, 2021. Dış Ticaret İstatistikleri.

(<https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Dis-Ticaret-Istatistikleri-Ekim-2021-37422>).

2010 ve 2020 yılları arasındaki ihracatın ithalatı karşılama grafiği incelendiğinde genel bir trendde ilerlemediği artış ve azalışlar şeklinde ilerlediğini söyleyebilmek mümkündür. Bu dönemde ihracatın ithalatı karşılama kapasitesi en düşük %56 iken en yüksek oran 2019 yılında %86 olmuştur. Bu orandaki artış gelecek dönemler de de istikrarlı bir şekilde devam ettirilebilirse dış ticaret açığının da azalmasına katkı sağlayacaktır. İhracatın ithalatı karşılama oranı arttıkça bu o ülkenin doğru bir yol izlediğini göstermektedir. 2020 yılında ihracatın ithalatı

karşılama oranı bir önceki yıla azalış göstermiş olsa da son on yıllık sürede 2019 yılından sonra zirve 2020 yılındadır.

3.3.2. Tasarruf Yetersizliği

Tasarruf, kişinin parasal gelirinin harcanmamış kısmıdır. Gelir kaybına karşı önlem almayı ve yatırım yapmayı sağlar. Tasarrufların belli bir oranda kullanılması veya gelecekte kullanılması, bugünkü refahtan vazgeçme “yatırım” olarak tanımlanmaktadır. Tasarruflar, birey, kamu ve şirketler tarafından yapılmaktadır. Yurtiçi tasarruflar, kamu ve özel tasarrufların toplamına eşittir. Hane halkı ve şirketlerin yaptıkları tasarruflar özel tasarrufları oluşturmaktadır (Uçgun, 2017, s. 15-16).

Gelirin tüketilmeyen kısmı olarak ifade edilen tasarruf oranlarının fazla olması cari işlemler dengesine olan katkısı olumlu iken tasarruf oranlarının eksik olması cari işlemler dengesine negatif yönde etki yapacaktır. Bir ülkede cari işlemler açığı var ise o ekonomide tasarruf eksikliğinin olduğunu göstermektedir. Türkiye ekonomisindeki en büyük sorunların başında tasarruf noksanlığı gelmektedir. Tasarrufların eksikliği birçok sorunu beraberinde getirmekte bunun en başında da cari işlemler açığı gelmektedir. Tasarruf eksikliği cari işlemler açığına neden olurken ekonomide büyüme ve genişlemenin sağlanabilmesi için finansman ihtiyacı doğmaktadır bu ihtiyaç ise dış kaynak denilen yabancı kaynaklara yönelmeye neden olmaktadır. Kısacası tasarruf yetersizliği, yatırımların finansmanı için yabancı kaynaklara yani dış borçlanmaya neden olup cari işlemler hesabında cari açık verilmesine neden olmaktadır. (Ayhan, 2019, s.43-44).

İç tasarrufların cari işlemler açığı ile olan ilişkisini matematiksel yünden inceleyecek olursak;

$Y = C + I + G + NX$ (Y: GSYİH C: Tüketim I: Yatırım G: Kamu Harcamaları NX: X-M yani cari denge)

$Y - C - I - G = NX$ (GSYİH’ dan harcamalar çıkarılırsa geriye tasarruflar kalır.)

$Y - C - G = S$ (iç tasarruflar GSYİH’ dan kamu kesiminin harcamaları ile tüketim harcamalarının çıkarılması kalanı ifade etmektedir.)

$S-I=NX$ ise (kısacası tasarruf ve yatırım farkı bize cari dengeyi vermektedir. Eğer ki tasarruflar yatırımlara eşit ise cari denge sifıra eşit olacaktır. Tasarruflar yatırımlardan fazla ise cari fazla, tasarruflar yatırımlardan az olması tasarruf açığını yani cari açığı verecektir.) (Eğilmez, 2013).

Türkiye ekonomisinde tasarruf oranlarının düşük olmasının sebebi özel kesim tasarruf oranlarının özellikle 2005 yılından sonra hızlı bir şekilde azalma eğilimine girmesinden kaynaklanmaktadır. Kamu maliyesinin 2001 krizinden sonra uyguladığı politikalar ile önceki dönemlerde Türkiye ekonomisindeki tasarruf açığının belirleyicisi olan kamu kesimi, yerini özel kesim almıştır. Bu dönemde şirketlerin tasarruf etmeyi tercih etmeyip yatırımı tercih etmesi tasarruf oranlarını düşük oranlarda kalmasında etkili olmuştur (Doğan, 2014, s. 96).

3.3.3. Reel Döviz Kuru

Döviz kuru, iki ülkenin karşılıklı olarak ticaret yaptıkları fiyattır. Nominal döviz kuru, iki ülke parasının görelî fiyatını ifade etmektedir. Reel döviz kuru ise iki ülkenin mallarının görelî fiyatıdır. Kısacası reel döviz kuru, bir ülkedeki malların diğer ülkedeki mallar ile değişim oranıdır ve ticaret hadleri olarak da bilinmektedir (Şahinkaya, 2018, s. 17).

Reel döviz kuru: EP^*/P şeklinde formüle edilebilir. Buradaki E: Nominal döviz kurunu, P: yurt içi fiyatları, P^* ise yurt dışı fiyat düzeylerini göstermektedir. Kısacası reel döviz kuru nominal döviz kuru ile yurt dışı fiyat düzeyinin çarpımının yurt içi fiyat düzeyine bölünmesiyle elde edilir. Reel döviz kurunda bir artış meydana geldiği zaman reel bir değer kaybı meydana gelmektedir. Ülke içerisinde üretilmiş olan mallar yabancı ülkelerde üretilen ülkelerdeki mallara göre daha ucuz ve cazip hale gelir. Bunun sonunda yabancı ülkeler daha fazla mal satın alıp ihracat artar. Ülkedeki vatandaşlar bu durumda ithalata olan eğilimleri azalır ve ithalatta düşüş meydana gelir. Reel döviz kurunda meydana gelen bir düşme sonucunda ise ülkemizdeki mallar pahalılaşır bu durumda ihracat azalırken ithalat artış gösterir (Has, 2021, s. 11).

Devletler döviz kuruyla oynayarak ihracat ve ithalatlarını bir nebze de olsa kontrol altında tutabilirler. Yerli paranın aşırı değerli olması yani döviz kurunun düşük tutulması ihracatı azaltıp ithalatı özendirir. Diğer yandan döviz kurunun yüksek tutulması yani yerli paranın yabancı paralar karşısında değerinin

düşmesi ihracatı arttırıp ithalatı kısıtlayan bir unsurdur. Döviz kurunun düşük olması talep edilen ithal malları yabancı para cinsinden ucuzlarken ihraç malları pahalılaşır. Bundan dolayı ki ihracatında artış olmasını isteyen ülkeler genel olarak döviz kurunu sürekli yüksek tutarak ihraç edilen malları yabancı para cinsinden ucuz olmasını sapırlar. Bu durumda o ülke açısından ihracat gelirleri artarken, ithalat giderlerinin azalması cari işlemler dengesine katkısı pozitif olurken, tam tersi işlemler cari işlemler dengesine olan etkisi negatif yönde olacaktır (Keleş,2020, s.39).

Türkiye ekonomisinde yıllar itibariyle uygulanan döviz kuru sistemleri incelendiğinde bu sistemler dönemler hatta yıllık olarak farklılıklar göstermektedir. 1980 öncesi dönemde Türkiye de sabit kur sistemi mevcut iken 1980 sonrasında sabit kur sisteminden esnek kurs sistemine geçiş süreci yaşanmıştır. 1980- 1989 yıllarında ise sıklıkla devalüasyon (ülke parası yabancı paralar karşısında değersiz hale gelmesi) yapılmış ve sabit kur sistemin uygulandığı yıllardır. 1989 yılından 1999 yılına kadar ise kontrollü sabit kur sistemi uygulanmıştır. 2000-2001 yıllarında günlük artışların belirlendiği sabit kur rejimi uygulanırken, 2001 yılının ikinci yarısıyla birlikte Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankasının müdahalesi sınırlandırılıp döviz kuru sistemi değiştirilip piyasadaki arz ve talep koşullarına göre belirlenen esnek kur sistemine geçilmiştir. 1980 yılından bu yana uygulanmaya konulan ihracata dayalı büyüme stratejisi 1980 ve 2001 yılları arasında çok fazla uygulama alanı bulamayıp kısmen uygulanırken 2001 yılı sonra ise ihracata dayalı büyüme stratejisi uygulanmaya başlanmıştır (Uzun, 2018, s. 25).

Tablo- 11: TÜFE Bazlı Reel Efektif Döviz Kuru (2003=100), İhracat ve İthalat (2000-2020)

Yıllar	TÜFE Bazlı Reel Efektif Döviz Kuru (2003=100)	İhracat(Milyar\$)	İthalat(Milyar\$)
2000	115,56	27,8	54,5
2001	89,63	31,3	41,4
2002	96,19	36,1	51,6
2003	101,23	47,3	69,4
2004	102,27	63,2	97,5
2005	119,94	73,5	116,8
2006	109,83	85,6	139,6
2007	127,71	107,3	170,1
2008	111,13	132	201,9
2009	113,62	102,2	140,9
2010	120,17	113,9	185,5

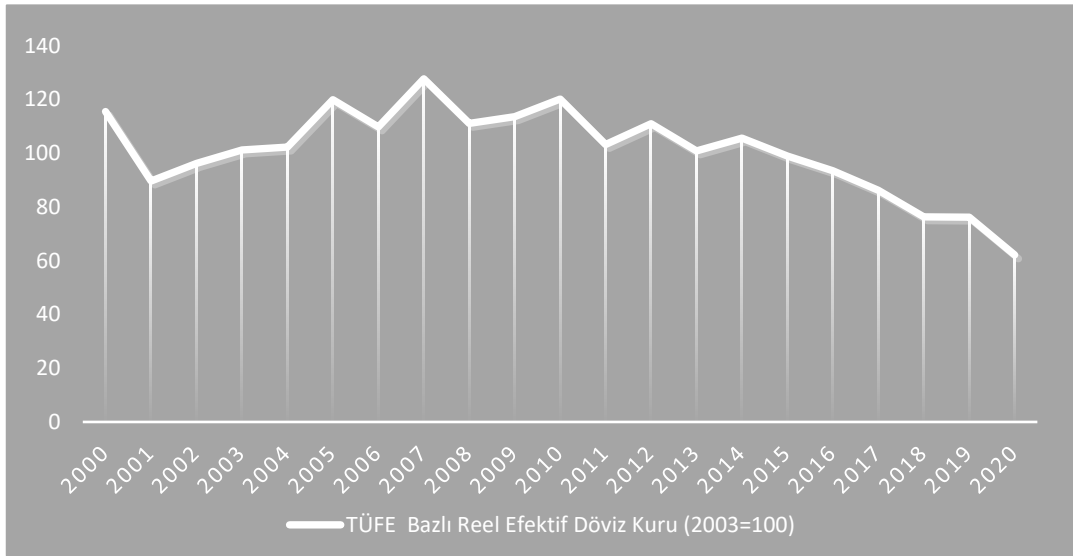
2011	103,31	134,9	240,8
2012	110,95	152,5	236,5
2013	100,89	151,8	251,7
2014	105,69	157,6	242,2
2015	99	143,9	207,2
2016	93,49	142,5	198,6
2017	86,27	156,9	233,8
2018	76,36	167,9	223
2019	76,18	180,8	210,3
2020	62,17	169,5	219,4

Kaynak: TCMB 2021 ve TÜİK 2012-2021.

(<https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/TR/TCMB+TR/Main+Menu/Istatistikler/Doviz+Kurlari/Reel+Efektif+Doviz+Kuruu/>).

Tablo 12’de reel efektif döviz kuru, reel ihracat ve reel ithalat verileri verilmiştir. Teorik olarak döviz kurundaki artış ve azalışın ihracat ve ithalata etkisinden söz edilmiştir. Reel kurlarda yaşanan olan artışın ihracatı arttırıp ithalatı azaltacağı beklentisi vardır fakat bu durum bazen tersine dönebilmektedir. Tablodan hareketle, 2003 ve 2010 yılları arasında reel döviz kuru genel anlamda bazı dönemler de değer kaybı yaşasa da genel anlamda sürekli olarak artmıştır. Bu süre zarfında kurun değerlendirilmesiyle ihracat artış gösterirken bununla beraber ithalatta artış göstermiştir hatta ithalattaki artışın ihracattaki artıştan fazla olduğu görülmektedir. Bu durum dış ticaret üzerinde olumsuz sonuçlar doğurmuştur. Bu yıllar arasında küresel krizin yaşandığı 2008 ve 2009 yıllarında reel kur düşüp ülke parası değerli hale gelmiştir. Olması gerektiği gibi değerli yerli para karşısında ihracat oranlarında azalma yaşanması beklenen bir sonuç iken krizin etkisiyle ithalatta da bir daralma olmuştur. 2011 yılında TL tekrardan değer kazanmıştır. 2012 yılında TL tekrardan değer kaybedip kurda bir artış meydana gelmiş buna bağlı olarak ihracat artış gösterirken ithalat bir önceki yıla nazaran düşmüştür. 2012 yılından sonra ve günümüze kadarki olan dönemde reel kur gitgide düşerek yerli para değer kazanmıştır. Bunun sonucunda da ihracat oranları azalış gösterirken ithalat oranlarında da enerji fiyatlarındaki düşüş nedeniyle bir gerileme olduğu görülmüştür. Son üç yılda ise ihracat oranlarında bir artış yaşanmış ithalatta da 2017 yılında 233 milyar dolarlık bir ithalat gerçekleşmiş sonradan tekrardan azalmıştır. Özellikle 2019 yılındaki ithalat oranlarındaki düşüşün ihracattaki artışın dış ticarete katkısı olumlu olup bu durum cari işlemler dengesini iyileştirici olduğu söylenebilir.

Şekil- 7: TÜFE Bazlı Reel Efektif Döviz Kuru (2003=100) (2000-2020)

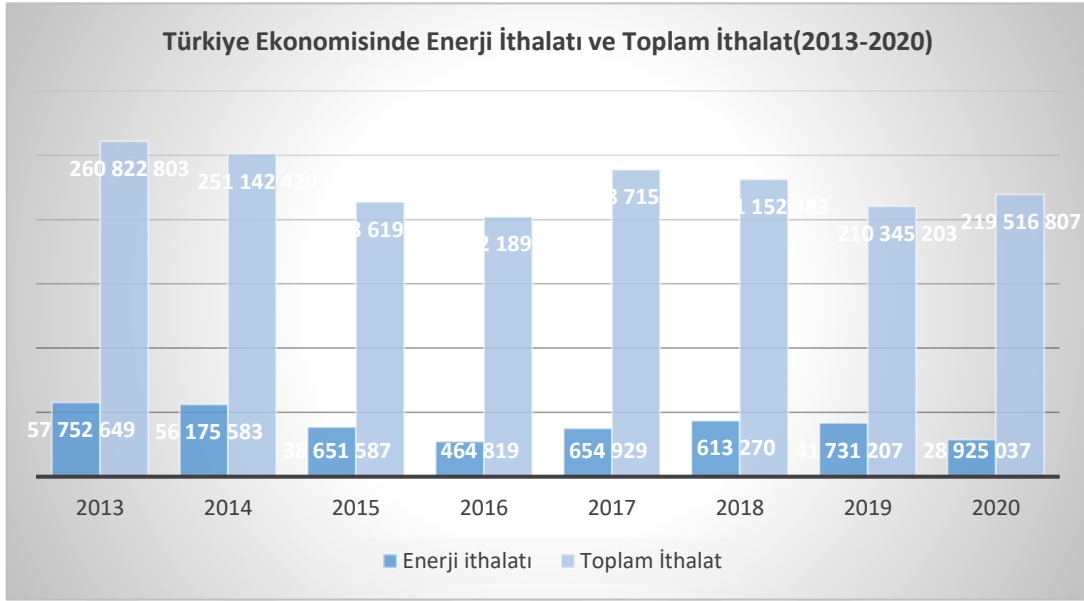

Kaynak: TCMB 2021 Reel Efektif Döviz kuru.
(<https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/TR/TCMB+TR/Main+Menu/Istatistikler/Doviz+Kurlari/Reel+Efektif+Doviz+Kuruu/>).

3.3.4. Enerjide Dışa Bağımlılık

Cari açık oluşumuna neden olan bir diğer önemli faktör enerjideki dışa bağımlılık oranıdır. Türkiye enerjide dışa bağımlılık oranı %75 civarındadır. Türkiye ekonomisinde enerji ithalatının artmasının en büyük nedeni elektrik üretiminde doğalgaz ve petrolün kullanımının artmasıdır. Enerji ithalatına yönelik bir çözüm bulunması durumunda cari açık sorunu yüksek oranda halledilecektir. Enerji fiyatlarında meydana gelecek olan artış üretim maliyetlerini de arttırırken, üretim sektörünün yapacağı ve yapmış olduğu ithalat maliyetlerini arttıracaktır (Eban, 2017, s. 50). Bir ülke ellerindeki kaynaklar ile enerji ihtiyacını karşılayamaması durumunda enerji sektöründe açık meydana gelecektir. Yani o ülkedeki enerji arzı enerji talebini karşılamayacak durumda olması enerji açığını gündeme getirecektir. Bu durumda ülke bu açığı dışarıdan temin edecektir ve bu ise o ülkenin enerjide dışa bağımlı olmasına neden olacaktır. Enerji ithalatıyla birlikte meydana gelen cari açık oranların önlenebilmesi veya azaltılabilmesi için alternatif bir kaynak ihracatın teşvik edilebilmesi ve yenilenebilir enerji kaynakları da önemli oranlarda alternatif olarak sunulabilmektedir (Has, 2021, s. 15).

Şekil- 8: Türkiye’de Enerji İthalatı ve Toplam İthalat (2013-2020)

Kaynak: TÜİK, 2021. Dış Ticaret İstatistikleri. (<https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Dis-Ticaret-Istatistikleri-Ekim-2021-37422>).

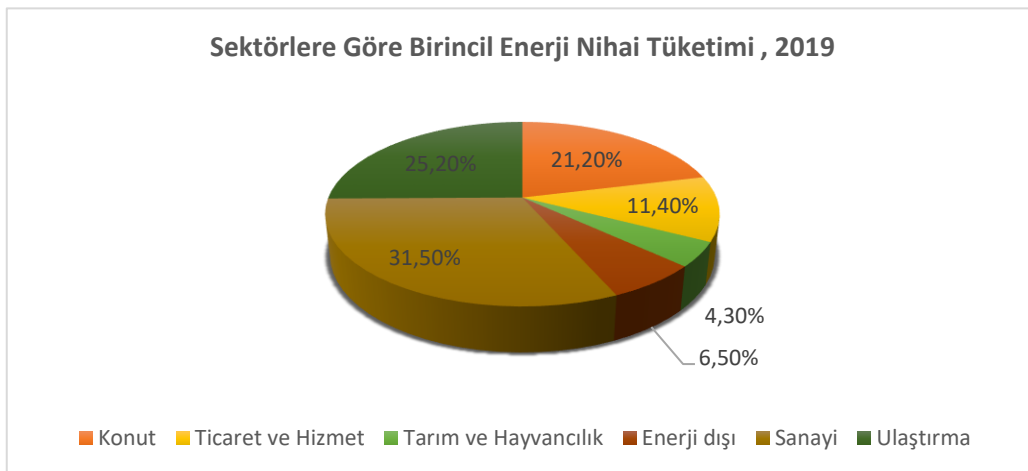
TÜİK verilerine göre Türkiye ekonomisinde 2013 yılı verileri doğrultusunda toplam 260 milyar 822 milyon 803 bin dolarlık ithalat gerçekleşmiştir. Buradaki toplam ithalatın 57 milyar 752 milyon 649 bin dolarlık kısmını enerji ithalatı oluşturmaktadır. 2014 yılında 56 milyar dolara gerileyen enerji ithalatı 2015 yılındaki gerilemesi devam edip 38 milyar 651 milyon 587 bin dolara kadar gerilemiştir. En düşük seviyesini ise 2016 yılında yakalayan enerji ithalatı 2017 yılında tekrardan artış göstererek toplam ithalat içerisindeki payını arttırmıştır. Son üç yıl içerisinde ise enerji ithalatı 2018 yılında en yüksek seviyesine ulaşmış ve 2020 yılında enerji ithalatı 28 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. Verilerden hareketle Türkiye ekonomisindeki ithalatta enerji ithalatı önemli bir yer tutmaktadır ve bu durum ülkenin enerjide dışa bağımlı olduğunun bir kanıtıdır.

Tablo- 12: Türkiye'nin Genel Enerji Dengesi, 1990 – 2019

	1990	2002	2018	2019	Değişim 1990- 2019 (%)	Değişim 2002- 2019 (%)
Toplam Enerji Talebi (Milyon TEP)	52,7	77,1	143,7	144,4	175 (↑)	87,3 (↑)
Toplam Yerli Üretim (Milyon TEP)	25,5	24,4	39,7	44,8	78,5 (↑)	83,6 (↑)
Toplam Enerji İthalatı (Milyon TEP)	30,7	57,2	115,8	115,5	276,2 (↑)	102,4 (↑)
Yerli Üretimin Talebi Karşılama Oranı	47,90 %	31,70%	27,6 (%)	31 (%)	35,3 (↑)	2,2 (↓)

Kaynak: TMMOB, 2020, s. 8.

Tablo 13'ten hareketle veriler doğrultusunda 1990 yılından 2019 yılına kadar enerji talebi %175 artarken artan enerji talebini karşılayacak üretim düzeyi sadece %78 oranında olmuştur. Kısacası 1990 yılında enerji talebinin %47 si yerli üretim ile karşılanırken 2019 yılında bu oran %31 e gerilemiştir yani azalış gösterip toplam enerji ithalatındaki oranda artışa sebep olmuştur. 2002 ve 2019 yılına bakıldığında ise 2002 yılından 2019 yılına kadar enerji talebi %87,3 artarken artış gösteren bu enerji talebini karşılayan yerli üretim düzeyi %83 oranındadır. Yani 2002 yılında enerji talebinin %31,70 i yerli üretim ile karşılanırken 2019 yılına gelindiğinde bu oran %31 de devam edip toplam enerji ithalatında artışa yol açmıştır.

Şekil- 9: Sektörlere Göre Birincil Enerji Nihai Tüketimi, 2019

Kaynak: TMMOB, 2020, s.10.

Şekil 9'dan hareketle enerji tüketimindeki sektörel kullanım gösterilmektedir. Bu şekilden hareketle birincil enerji tüketiminin %31'lik kısmı sanayi sektöründe bunu takip eden bir diğer yüksek oran ise % 25' lik kısmı oluşturan kısım ise ulaştırmada kullanılmaktadır. Tüketiminin çoğu yerli üretim ile değil de ithalatla karşılanan petrolün büyük bir oranı ulaşım sektöründe kullanıldığını verilerden hareketle söyleyebilmek mümkündür. Bu durum ise enerjideki dışa bağımlılığımızın en büyük sebeplerinden birinin de milyonlarca ulaşım aracının yakıt tüketimi olduğunu ortaya çıkarmaktadır.

3.3.5. Dış Borç Stokunun Yüksekliği

Belli bir dönemdeki dış ve iç borçlarının toplamı borç stoku olarak adlandırılmaktadır. Bu toplam içerisinde faizler yer almamaktadır. Dış borç stoku, o döneme ait yurtdışı borçlarının ve ülkenin özel kesim borçlarının toplamıyla elde edilmektedir. O döneme ait borç yükü ise borç stokunun GSYH oranı ile bölünmesiyle (Borç Stoku/GSYH Oranı) elde edilir (Çakal, 2019, s. 10). Devlet borçlanması; gelir dağılımı düzeltebilmek daha adil bir hale getirmek, milli geliri arttırmak, bütçede meydana gelen açıkları ortadan kaldırmak ve ekonomik büyümeyi sağlayabilmek adına borçlanmaya gitmektedir. Özel kesim ise yurtiçinde tasarruf noksanlığından, sermaye piyasalarındaki yetersizlik, yurt dışı faiz oranlarının ülke içerisindeki faiz oranlarından daha düşük olması sebebiyle borçlanmaya başvurumaktadırlar (Has, 2021, s.16). Borç yükünde meydana gelen bir artış gelirin dış borcu karşılamada yetersiz kaldığını ve beraberinde cari açığı arttırdığını göstermektedir. Dış borçlanmayla birlikte yapılmış ve yapılacak olan yatırımlar teknolojiyi geliştirip işsizliği azaltıcı etkiler meydana getiriyorsa bu durumun cari açığa katkısı pozitif yönde azaltıcı yönde olacaktır. Ancak yapılan yatırımlar kısa süreli, getirisi az, sıcak para girişi sağlamak amacıyla alınıyorsa cari açığa katkısı negatif yönde olacak cari açığı arttıracaktır (Çakal, 2019, s. 10).

Dış borcun yatırımlar yoluyla büyümeye katkısı etkin bir şekilde kullanıldığı zaman ortaya çıkmaktadır. Gerekli ve etkin şekilde kullanılmayan dış borçların geri ödemeleri gelirdeki yükselişten fazla olacağı için, borcun tekrar yeni bir borç ile kapatılmasını gerektirecektir. Bu durumda da borç yükü artış gösterip ülke ekonomisindeki refahı minimize edecektir. Bu durumun cari işlemler üzerine olan olumsuz etkisi dış borç faiz ödemeleri ile ortaya çıkacaktır. Dış borç stokunun sürekli

olarak artması ve bu dış borçların faiz ödemeleri, cari işlemler açığının artmasına sebep olacaktır (Has, 2021, s.17)

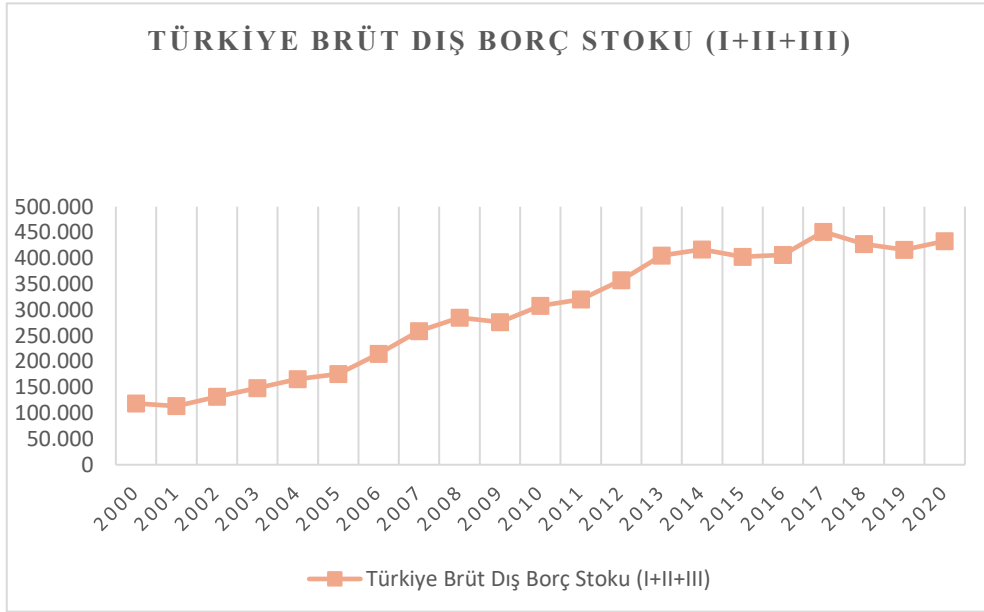
Tablo- 13: Türkiye Brüt Dış Borç Stoku (Milyon ABD Doları)

Yıllar	Kamu Sektörü	TCMB	Özel Sektör	Türkiye Brüt Dış Borç Stoku (I+II+III)	Türkiye Brüt Dış Borç Stoku/ GSYH (%)
2000	50.081	14.090	54.431	118.602	43,4
2001	47.129	24.351	42.112	113.592	56,1
2002	64.533	22.003	45.362	131.898	55,4
2003	70.844	24.373	53.277	148.493	46,9
2004	75.763	21.410	68.785	165.958	40,8
2005	70.531	15.425	89.802	175.758	34,8
2006	71.766	15.678	127.497	214.941	38,9
2007	73.761	15.801	169.598	259.160	37,9
2008	78.563	14.066	192.396	285.025	36,4
2009	83.748	13.162	179.543	276.453	42,4
2010	89.393	11.565	207.250	308.208	39,6
2011	96.334	9.334	215.007	320.675	38,3
2012	106.980	7.079	243.317	357.377	40,7
2013	118.936	5.225	281.176	405.337	42,3
2014	121.267	2.475	293.323	417.065	44,4
2015	116.936	1.319	284.876	403.131	46,5
2016	123.931	1.102	281.279	406.312	46,7
2017	136.473	1.753	313.267	451.493	52,6
2018	143.059	5.914	278.433	427.405	53,6
2019	159.488	8.413	248.512	416.413	54,8
2020	176.254	21.382	235.463	433.099	60,4

Kaynak: Hazine ve Maliye Bakanlığı, 2021. Türkiye Dış Borç İstatistikleri. (<https://www.hmb.gov.tr/kamu-finansmani-istatistikleri>).

Hazine ve Maliye Bakanlığı verileriyle oluşturulan tablodaki değerlerin grafiksel sunumu aşağıda verilmiştir.

Şekil- 10: Dış Borç Stokunun Gelişimi

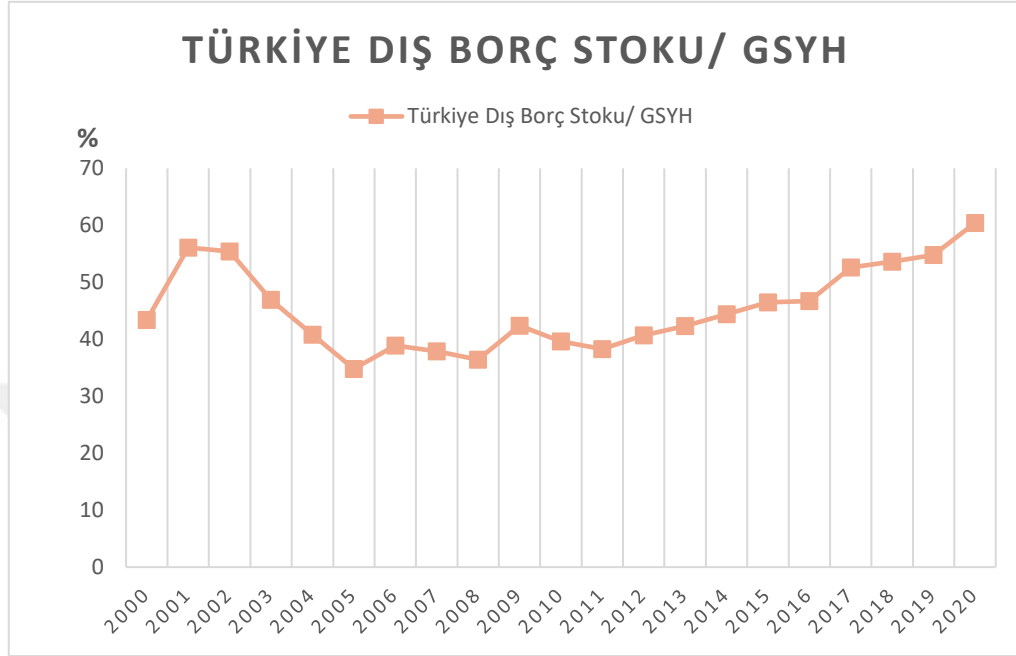

Kaynak: Hazine ve Maliye Bakanlığı, 2021. Türkiye Dış Borç İstatistikleri. (<https://www.hmb.gov.tr/kamu-finansmani-istatistikleri>).

Tablo ve grafik incelendiğinde Türkiye ekonomisinin dışarıdaki ekonomilere bağımlı bir şekilde borç stratejisi izlediği görülmektedir. Buna bağlı olarak yıllar itibariyle borç stokunda sürekli artış yaşanmıştır. Bu borçların faiz ödemeleri cari açığın katlanarak artmasına sebep olmuştur. Dikkate alınan tüm yıllar TCMB’ nın daima en az dış borca sahip olduğu görülmektedir. 2000 yılından itibaren kamu sektörünün borç stoku 2001 yılında düşüş gösterip 2002 yılından 2004 yıla kadar sürekli artış eğiliminde olmuştur. Özel sektörün dış borç stoku ise 2004 yılından sonra diğer iki sektörün önünde ilerleyerek sürekli ve hızlı olarak artış trendine girmiştir. Verilerden hareketle toplam dış borç stoku içerisinde kamu sektörünün borç stokunun azaldığı buna karşı özel sektör borç stokunun 2005 yılından sonra daha fazla artış gösterdiği görülmektedir. Türkiye’ deki toplam dış borç stokundaki artışın temelinde özel sektör borçlanmasındaki hızlı artışlardan kaynaklandığını söyleyebilmek mümkündür. 2000 yıllarında 118,6 milyar dolar olan toplam dış borç stoku katlanarak 2000 yılından sonrada devam etmiştir. 2007 yılından sonra ani artışlarla ilerleyen dış borç stoku günümüze kadar artarak gelmiştir. 2020 yılındaki toplam dış borç stoku 433 milyar dolar olarak zirveyi görmektedir. Dış borç stokunda yaşanan devamlı artışlar Türkiye ekonomisindeki cari açığın artmasına neden olup

ekonominin içinden çıkılmaz kırılgan bir yapı sergilemesinde en büyük etken olmuştur.

Şekil- 11: Türkiye Dış Borçları /GSYH Oranı

Kaynak: Hazine ve Maliye Bakanlığı, 2021. Türkiye Dış Borç İstatistikleri. (<https://www.hmb.gov.tr/kamu-finansmani-istatistikleri>).

Dış borcun GSYH oranlanması ve bu oranın %60'ı geçmesi durumunda borçların sürdürülebilirliğini olumsuz olarak etkileyip kritik eşik olarak değerlendirilmektedir. Elde edilecek değerin yüksek olması genel bazda gelişmekte olan ülkelerde tehlikeli olarak kabul edilmektedir. Bu oran ülke ekonomilerinin kırılganlıkları hakkında da bilgi sahibi olunması açısından oldukça önem arz etmektedir (Yiğit, 2018, s. 85).

Dış borç stokunun GSYH Oranın verildiği grafik incelendiğinde 2001 Yılında %56 seviyelerinde olan bu oran %60 seviyelerine yaklaştığı görülmektedir. 2005 yılına kadar negatif yönde azalma eğilimine giren bu oran 2005 yılından sonra tekrar artış göstermiştir. 2006, 2007, 2008 yıllarında genel bazda %30 oranlarında seyredip 2009 yılında %42 seviyelerine ulaşmamıştır. 2010 ve 2011 yıllarında tekrardan %30 seviyelerine gerilemiş ve bu tarihlerden sonra bu oran artış göstermiştir. Dış borç stokunun GSYH içindeki payının giderek artış göstermesi ekonominin büyüme için

gereksinim duyduğu finansman kaynağını dış borç stoku ile karşıladığını göstermektedir. Bu durum ise ülke açısından artan dış borçların ülke borç yükünü giderek arttırdığının kanıtıdır. Borçta meydana gelen bu artış yeniden dış kaynağa yönelmemize neden olup borçlanmayı hiç bitmeyecek olan bir kısır döngüsü içine koyup cari denge üzerinde olumsuz sonuçlara neden olmaktadır.

3.3.6. Ekonomik Büyüme

Ekonomik yani iktisadi büyüme, ülke içerisinde üretilmiş olan mal ve hizmet miktarlarında zaman içerisinde meydana gelen artışlardır (Has, 2021, s. 10).

Ekonomik büyüme tüm ülke ekonomileri için gerekli ve olması gereken bir idealdir. Milli gelirin artırılması daha refah bir yaşamı ifade etmektedir. Kısacası ekonomik büyüme, daha yüksek oranlardaki maddi bolluk yani yaşam standardını kapsamaktadır. Ekonomik büyüme iki yolla sağlanabilir. Bu yollar artan yurtiçi talep ve ihracata yönelik artış gösteren yurtiçi arz olarak sağlanabilir. Yurtiçi talebin yurtiçi arzı aşması durumunda ve tasarrufların yatırımlar için noksan kaldığı durumda dış kaynaklara müracaat edilir. Bu ise gelişmekte olan ülkeler için artan bir ülke içi talep ve bunun dış kaynaklarla giderilmeye çalışılması ithalatı arttırarak cari açığa neden olup bir kronikleşmiş sorun halini almıştır. İkinci olarak ise gerçekleşen bir büyüme ihracatın arttırılması ile sağlansa da arttırılan bu ihracat ithalatla arttırılmış ise bu ihracatın ithalata bağımlı olduğunu ve bu bağımlılık yüksek ise bu durum cari açığa yol açacaktır. Bu durumda bir soru ortaya çıkmaktadır: cari işlemler açığı ekonomik büyümenin bir sonucu olabilir mi? (Kaya, 2016, s. 65).

Bu sorunun cevabı Türkiye ekonomisi açısından değerlendirildiğinde Türkiye 'de ekonomik büyümenin cari açığa sebep olduğu söylenebilmektedir. Bunun en önemli nedeni ise yurtiçi üretimin dışarıya bağımlı olmasıdır. Ekonomideki büyüme arttıkça dış alım artışlarında beraberinde artmış bu da cari açığı arttırmıştır. Türkiye de iktisadi büyüme ile cari işlemler hesabı arasında zıt yönde bir ilişki vardır. İktisadi büyümenin fazla olduğu yıllarda cari işlemler hesabı açık verirken, ekonominin daraldığı, küçüldüğü dönemlerde kriz yıllarında cari açık ya yüksek çıkmakta ya da elde edilen cari açık azalmaktadır. Bu durum ise Türkiye'nin dış kaynak girişlerle büyüdüğünü göstermektedir. Türkiye'deki cari açığın başlıca sebepleri dış alımlar, enerji ve girdi olmaktadır. En büyük eksiklik ise bu açıklar yabancı mevduatlar yerine kısa süreli sermaye girişleriyle finans edilmeye çalışılmaktadır. Bu durumda

Türkiye Ekonomisini ciddi sorunlara itmekte ve krizler karşısında zarar görmesine neden olmaktadır. Tüm bu sonuçlar Türkiye’de ekonomik büyümenin gerçek anlamda sağlanabilmesi için cari açık seviyesini indirip tasarruf oranlarında artış göstermesi gerekmektedir (Ayhan, 2019, s. 46).

3.3.7. Bütçe Açıkları

Bütçe açıkları, cari açığa neden olan unsurlardan bir tanesidir. Bütçe açığı, kamu gelirlerinin kamu giderlerini karşılayamaması durumunda ortaya çıkmaktadır. Ortaya çıkan bütçe açıkları, enflasyon, büyüme, cari açık gibi birçok makroekonomik değişkenleri etkilemektedir. Giderlerdeki artış kadar artış göstermeyen kamu gelirleri sonucunda devletler dış borçlanma ile bu açığı finanse etme yoluna gitmektedir. Bütçe açıklarının cari işlemler üzerindeki ilk etkisi ise yüksek faiz oranlarında dış borçlanma ile karşımıza çıkmaktadır. Ülke ekonomisinin dış borçlanma yapması borç yükümlülüklerini arttıran bir unsurdur. Genel anlamda sürekli olarak bütçe açığı verilen bir ülkede yurtiçi faiz oranları sürekli yüksek olup ülke ekonomisine döviz kazanımı sağlanır bu durumda ulusal para değer kazanırken dış ticaret hadleri ülkenin aleyhine işler ve ihracat azalırken ithalat artış meydana gelir. Yaşanan bu gelişmeler cari işlemler açığının artmasına sebep olur (Kelepçe, 2020, s. 94).

Türkiye ekonomisi yıllardan beri kronikleşmiş bir şekilde bütçe açığı sorunu yaşayan bir ülkedir. Bu sorunun ana maddesi ise kamu harcamalarındaki artış kadar kamu gelirlerinin artış göstermemesidir. Türkiye’de kamu harcamalarındaki bu hızlı artışın en büyük nedenleri transfer harcamaları, savurganlık ve yolsuzluk, yüksek savunma harcamaları gibi harcamalarıdır. Kamu gelirlerinde artış ise; vergiye karşı direnme, kayıt dışı ekonomi, vergileme sorunları, gizli işsizlik gibi nedenlerden dolayı yavaşlamaktadır (Uzun, 2018, s. 21).

İktisat literatüründe ikiz açık olarak adlandırılan kavram hem bütçe açığını hem de dış ticaret açığını ortaya koymaktadır. Faiz oranlarındaki yükselme ile birlikte değer kaybeden döviz yerli paranın değer kazanmasıyla sonuçlanır bu ise ihracatı azaltıp ithalatı arttıracığından söz etmiştik. Bu durum ise dış ticaret açığına neden olup bütçe açığıyla beraber dış açığın yaşanması da kaçınılmaz olacaktır. İkiz açık hipotezine göre bütçe açığının cari açığa neden olduğu kabul edilmektedir. Bütçe ve cari işlemler açığı arasındaki bu doğru korelasyon Keynesyen görüş tarafından kabul edilirken Ricardocu Denklik Hipotezi bu görüşü kabul etmemektedir. Keynesyen

görüş olan gelir harcama modeline göre bütçe açığı, milli gelir düzeyini arttırmaktadır bu artış özel kesimin tüketim harcamalarını arttırıp yabancı mallara yönelik talepte artışa neden olup ithal edilen mallara olan talep artışı cari açığı arttırmaktadır. Ricardocu Denklik Hipotezinde ise bugün yapılmış olan kamu harcamaları ve ileri dönemler yapılacak olan kamu harcamaları sabit iken devletin vergide bir indirim yoluna gitmesi harcanabilir gelirin artmasına rağmen kişisel tüketimi etkilememektedir. Çünkü rasyonel olan insan mevcut harcanabilir gelirinde meydana gelen bu artışı, gelecek dönemlerde artacak olan vergilerde kullanmak için tasarruf yoluna gideceklerdir. Bu durumda denildiği ve istenildiği gibi tüketim gerçekleşmeyip cari işlemler dengesinde de bir bozulma yaşanmamaktadır (Keleş, 2020, s. 46-47).

Türkiye ekonomisindeki yıllar itibariyle bütçe açıkları ve cari açık verileri incelendiğinde zıt yönde hareket ettikleri gözlemlenmektedir. Yani bütçe açıklarında artış meydana geldiği dönemlerde cari açık oranları azalış sergilerken, bütçe açığın azaldığı dönemlerde de cari açık artış göstermiştir. Bu durumun nedeni, Türkiye ekonomisinde bütçe gelir sisteminin, ithalat yapılırken alınan dolaylı vergilere (KDV gibi) dayanmaktadır. Bu yüzden ithalatın yüksek olduğu zamanlarda ithalattan alınan vergi gelirleri bütçe açıklarını azaltırken, ithalatta yaşanan artış sebebiyle cari açıklar artmaktadır. Bu durum özellikle, kriz dönemlerinde ithalattaki azalışla birlikte cari açık azalırken, bütçe açıkları bütçe gelirlerinde yaşanan azalış nedeniyle artış göstermektedir (Uzun, 2018, s. 22).

3.3.8. Genişletici Maliye ve Para Politikaları

Ekonomik kalkınmanın sağlanabilmesi, gelir dağılıma yönelik adaletin sağlanabilmesi, ekonomik büyümeyi sağlayabilmek adına genişletici maliye ve para politikaları uygulanmaktadır. Ancak Genişletici politikalar toplam talepte artışa neden olarak mal piyasası ve para piyasası dengesinde iç ve dış dengede birçok değişikliklere yol açmaktadır. Mali ve parasal genişlemeden kaynaklı olarak oluşan bütçe açıkları milli tasarruflar, tüketimi de etkisi altına almaktadır. Bundan dolayıdır ki ithalat eğilimiyle birlikte cari açık yaşanmaktadır (Eban, 2014. s. 54).

3.4. Türkiye’de Cari Açık Problemine Yönelik Çözüm Önerileri

Cari açık problemine yönelik alınan çözüm politikaları; İç talebi daraltmaya yönelik politikalar, hizmetler sektörüne yönelik politikalar, kısa vadeli sermaye

akımlarının kontrolü, para ve kredi politikaları, yatırım politikaları ve doğrudan yabancı sermaye yatırımları, enerjide dışa bağımlılığın azaltılması, ihracatı özendirici önlemler, ithalatın kısılması, turizm sektörünün geliştirilmesi gibi politikalar bulunmaktadır.

3.4.1. İç talebi Daraltmaya Yönelik Politikalar

Ülke içerisinde meydana gelen bir talep canlılığı karşısında cari açığın meydana gelmesi kaçınılmaz bir durumdur. Çünkü cari açık milli gelir hesaplama yöntemine göre tasarruf ve yatırım arasındaki farkın yani yatırımların tasarruflardan fazla olması sonucunda gerçekleşmektedir. Kamunun yapmış olduğu harcamalar kamu sektöründeki tasarrufların azalmasına ekonomideki harcanabilir gelir artışına neden olarak iç talepte canlılığa neden olmaktadır. Bundan dolayı iç talepteki canlanmayı artışı önleyebilmek adına maliye politikasının önlemleri ele alınmaktadır. Maliye politikası ekonomiye müdahale ederken iki temel aracı kullanmaktadır. Bunlar kamu harcamaları ve vergilerdir. Kamu harcamalarında meydana gelen bir artış ve vergi indirimleri toplam talepte bir canlılık olduğunu ve gelir artışlarını ifade etmektedir. Kamu sektörü yani devletler maliye politikasıyla toplam talebi kontrol altında tutabilmektedir. Toplam çıktıda yaşanacak artış enflasyona neden olurken açık bir ülke ekonomisinde faiz oranlarında da bir artışa neden olacaktır. Faiz oranlarında yaşanan artışlar ülkeye döviz girişine neden olup ulusal paranın değerlendirilmesi ile sonuçlanacaktır. Ulusal paranın değerlendirilmesiyle ihracat azalırken ithalat artacaktır bu durum ise cari açık ile sonuçlanacaktır. Bundan dolayıdır ki ülkemizde devletler kamu harcamalarını ve vergileri kullanarak iç talebin genişlemesini önlemeye çalışmaktadır (Şahinkaya, 2018, s. 23).

3.4.2. Hizmetler Sektörüne Yönelik Tedbirler

Hizmet sektörünün birçok sektöre katkısının olduğu ve birçok sektörü etkilediği kaçınılmaz bir gerçektir. Hizmetler hesabında meydana gelecek olan artışların cari açık üzerindeki etkisi azaltıcı olacaktır. Hizmetler sektörünün istihdam cari açık gibi sektörlerle katkısından dolayı Türkiye, hizmet ticaretindeki gerçekleştirmiş olduğu liberalizasyon sürecinde hep olumlu bir tavır seyretnmiştir. Türkiye ekonomisi taahhüt listesi açısından gelişmiş ülkeler konumundadır. D.T.Ö. 'nün 2013 raporu dikkate alındığında 2012 yılındaki hizmet ticareti Küresel ekonomideki ticaretin %19'luk kısmına tekabül etmektedir. Türkiye ise hizmet

ticaretinde 42 milyar dolar ile 17. Çok büyük ihracatçı ülkesi olmuştur (Fırat, 2015, s. 34).

3.4.3. Kısa Vadeli sermaye Akımlarının Kontrolü

Cari İşlemlerde meydana gelen açıkları kapatabilmek için uzun vadeli denilen doğrudan yatırımların tercih edilmesi en doğru karardır. Ancak sermaye akımları içerisinde yer alan ve cari açık finansmanında da kullanılmasına rağmen kalıcı çözümler getirmeyen kısa vadeli sıcak para girişleri vardır. Bu sıcak para denilen kısa vadeli sermaye yatırımları ülke ekonomisindeki riski gördüğü anda aniden ülkeden kaçıp gidebilecek yatırımlar olduğundan riskli bir grupta değerlendirilmektedir. Anlık faiz oranlarından hangi ülkedeki faiz oranları yüksek ise daha fazla yüksek kazanç elde etmek amacıyla yüksek faizli ekonomileri tercih etmektedir. Genel olarak süreleri bir yılı aşmayıp bir yıldan daha kısa olmaktadır. Cari açığın sürdürülebilirliğini risk altına alan kısa vadeli yatırımlar uzun vadeli bir finansman aracı olmadığı için çok tercih edilmemesi gerekmektedir. Ülkenin ufak bir sarsıntısı durumunda her an çıkabilen bu sermaye akımları ülkenin çıkılmaz bir krizle karşı karşıya kaldığı dönemlerde ülkeyi çok daha derin krizlere sürükleyebilir.

Türkiye ekonomisinde 2000 yılından sonra ülke ekonomisine sıcak para girişlerini teşvik etmek amacıyla yüksek faiz- düşük kur politikası uygulanmış olup bu durum neticesinde dış ticaret açığı 1980-2000 arası yıllara göre hızla artmıştır. Bu dönemdeki döviz kurunun düşük seviyelerde olması ithalatı arttırırken ihracatta büyük başarılar sergileyen ihracatçıların gerilemesine ve net ithalatçı bir konuma sahip olmasına neden olmuştur. Yerli girdi yerine ithal girdiler ile üretimin sağlanması dış ticaret açığıyla birlikte cari işlemler açığını arttırıcı bir etki yaratmıştır. 2000 sonrasında dış ticarete meydana gelen açıkların olumsuz seyri devam edip cari açığın kontrol edilemediği bir dönem niteliği taşımıştır (Doğan ve Bayraç, 2014, s. 100).

Son dönemlerde Türkiye ekonomisindeki sıcak para girişlerini değerlendiren Mahfi Eğilmez, 2005 ve 2005 ve 2008 yılları arasında gerçekleştirilen doğrudan yabancı yatırımlarının günümüzde de devam ettirilmesi gerektiğini söyleyen eğilmez sıcak para girişlerinin günü kurtarma politikası izlediğini, belirtmektedir. Türkiye ekonomisinin belirtilen yıllar arasındaki doğrudan yabancı yatırımları çekebilirken şu an çekememesinin nedeni doğrudan yabancı yatırımları çekebilecek ivmeyi

kaybettiğini bunun yerine sıcak parayı ülkeye çekecek popülist davranışlar sergilendiğini vurgulamaktadır. 2005 ve 2008 yılları arasındaki gerçekleştirilen yapısal reformlar; bağımsız kurumların oluşturulması, bankacılık reformları sosyal ve siyasal alanda gibi birçok önemli faktör karşımıza çıkmaktadır. Günümüzde ya bu yıllardaki gibi yapısal reformlara yönelip kalıcı ve ucuz yatırım yapılmasını sağlamaya imkân tanıyacağız ya da şu an günümüzde olduğu gibi faiz - kur döngüsünde ilerleyip sıcak para girişini daha çekici hale getirip yüksek maliyetli ve günü kurtarmaya yarayan bir politikaya izleyeceğiz (Eğilmez, 2021).

3.4.4. Para ve Kredi Politikaları

Kısa vadeli sermaye girişlerinin yurtiçi kredilerin hızlı bir şekilde artışına sebep olurken bir yandan da daha yüksek oranlarda büyüme rakamlarının elde edilmesini sağlamaktadır. Tüm bunlarla birlikte ulusal paralarda reel anlamda aşırı bir değerlenmeye neden olup cari açıkların hızlı bir ivmeyle artmasına neden olmaktadır. Türkiye başta olmak üzere birçok ülke uluslararası alada gerçekleşen sermaye akımlarının riskleri karşısında dolaylı ve doğrudan sermaye kontrolleri ve yurtiçindeki kredi genişlemelerinin kontrolüne yönelik parasal kısıtlamalar veya döviz kurundaki dalgalanmalara karşı politikalar uygulamaya başlamışlardır.

Küresel finansal kriz sonrasında piyasalardaki likidite bolluğu Türkiye'ye de kısa süreli sermaye girişlerine neden olmuştur. Türk lirası hızla değer kazanırken kredi genişlemesi ve cari açıkta beraberinde gelmiştir. Bu durum ise TCMB'nin standart olan enflasyon hedeflemesi dışında finansal istikrarı da kapsayan ve hedefleyen esnek bir politika rejimini benimseyip uygulamasına sebep olmuştur. 2010 yılı sonlarında uygulanmaya konulan bu politikayla TCMB bir taraftan kısa süreli sermaye girişlerinin sınırlandırılması ve döviz kurunda aşırı değerlenmenin önlenmesini hedeflemiştir. Diğer yandan yurtiçindeki kredilerin ve talebin daha kontrollü ve sistemli sağlanması ile iç ve dışarıdaki talebin dengelenmesine odaklanılmıştır. TCMB zorunlu karşılık oranlarıyla bankacılık sistemlerinin para ve kredi yaratma maliyetlerini etkileyebilmektedir. TCMB'nin kredi genişlemesi kontrol politikasıyla oranlı ve tutarlı olacak şekilde BDDK 2011 yılında kredi karşılık oranlarını arttırmıştır. Bu karar ile birlikte Kredi artış hızları düşme eğilimine girerken beraberinde cari açıklarda azalmıştır (Kalkınma Bakanlığı, 2014, s. 73-74).

3.4.5 Tasarruf Politikaları

Türkiye ekonomisi açısından düşük oranlarındaki yurtiçi tasarrufların olması bir sorun teşkil etmektedir. Düşük gelir kaynaklı tasarruf azlığı, yatırım oranlarının düşmesine, istihdam, üretim, milli gelirin ve yeniden tasarruf oranlarının yetersiz kalmasıyla sonuçlanmaktadır. Bu döngü sayesinde Türkiye ekonomisinde daima finansman sorunlarıyla karşılaşmaktadır. Böylelikle tasarruf sıkıntısı çeken Türkiye ekonomisi dış kaynaklara tasarruflara ihtiyacı artmaktadır. Bu durum ise ülke parasının aşırı değerlenmesine neden olup ithalatı arttırıp, dış ticarete rekabet gücünü düşürürken cari işlemler açığının artmasına neden olmaktadır. Bundan dolayı bir ülke ekonomisi açık veriyor ise bunun nedeni; sermaye noksanlığı nedeniyle kamu finansman açıklarının giderek büyümesi ve iç tasarruf oranlarındaki azlık ve dış tasarruflara bağımlı durumda olmasından kaynaklanmaktadır. Ekonominin ülkedeki yurtiçi tasarruf açığını dış tasarruflar ile kapatmaya çalışması oldukça riskli bir durumu temsil etmektedir. Çünkü ani sermaye çıkışları ile ekonomiyi derin bir borç krizine sürükleyebilmektedir (Kelepçe, 2020, s. 105).

Cari işlem açıklarının temel sebeplerinden olan kredi genişlemesinin kontrolüne dair TCMB ve BDDK kararları cari işlemler açıklarının küçültülmesinde en önemli önlemlerdendir. “Türkiye ekonomisinde uygulanmaya konan Bireysel Emeklilik Sisteminde Devlet Katkısı Sistemine Geçiş”, Yeni Sermaye Piyasası Kanunu”, “Sigortacılık Sektörünün Desteklenmesine Yönelik Düzenlemeler” tasarrufların artmasına yönelik alınan önlemlerdendir. Bu uygulamalar tasarrufları arttıracak dolayısıyla cari açığı da olumlu yönlerde etkilemesi karşılaşılabilecek sonuçlar arasındadır (Kalkınma Bakanlığı, 2014, s. 75).

3.4.6. Yatırım Politikaları ve Doğrudan Yabancı sermaye Yatırımları

Gelişmekte olan ülkeler gibi Türkiye’de de ekonomik kalkınmanın gerçekleştirilebilmesi için milli gelirden yatırımlar için önemli bir oranda pay ayrılması gerekmektedir. Yatırımların kaynağını ise tasarruflar oluşturmaktadır. Bundan kaynaklı olarak yüksek oranlarda yatırım isteniyorsa tasarruf oranlarının arttırılması gerekmektedir. Ancak Türkiye’de milli gelir düşük olduğu için istenen düzeyde ve yeterli bir tasarruf yapılmamaktadır. Bu durum yatırım ve üretim düzeyinde artış yaşanmamasına neden olmaktadır. Bu sebepten ötürü ülkemiz iç tasarruflarıyla sağlayamadığını yabancı yani dış borçlanma yoluyla finanse etmeye

çalışmaktadır. Dış borçlanma ise belli bir sınırı olduğundan kalkınma daha doğru ve istenilen bir yöntem doğrudan yabancı sermaye yatırımlarını ülke ekonomisine çekmek koşuluyla mümkün olmaktadır (Kelepçe, 2020, s. 106).

OECD'nin Doğrudan Yatırım Tanımları ve IMF'nin Ödemeler Dengesi 5.El Kitabı'nda doğrudan yatırım şöyle tanımlanmıştır: Bir ülkedeki yerleşiklerin başka bir ülkede yerleşik şirkette sürekli bir pay elde edebildiği uluslararası alanda yatırım pozisyonudur. Doğrudan yatırım şirketi, yabancı yatırımcının bir şirketteki hisse senetlerindeki %10 veya daha fazlasına sahip olunması durumunda doğrudan yatırım ilişkisinin varlığını belirlemektedir (TCMB, 2007, s.6).

Doğrudan yatırım, bir ülkedeki firmayı satın almak, yeni kurulacak olan bir firma için kuruluş sermayesini getirip sağlamak ya da mevcut firmanın sermayesini arttırabilmek amacıyla o ülkede bulunan firmalar tarafından diğer bir ülkedeki firmalara yapılacak olan ve kendisiyle beraber teknolojisini, sermayesini, bilgini ve yatırımcının da kontrol yetkisini beraberinde getiren yatırımdır. Bu yatırımlar genellikle iç piyasa talebinin canlı ve yüksek olduğu, altyapı tesislerinin sağlandığı, üretim faktörlerinin bol ve ucuz olduğu ülkeleri tercih etmektedirler. Bu yatırımlar ev sahibi olan ülkeye döviz girişi kazandırmak, üretim kapasitesini genişletebilmek, sermaye stokunu arttırabilmek istihdam yaratmak, teknolojide transfer olanakları sağlayabilmek, işletmecilik alanında bilgisini sağlayarak ülkedeki girişimleri eğitmek gibi olumlu faydalar sağlamaktadır (Alagöz vd., 2008, s. 83)

Türkiye ekonomisinde 1992- 2001 yılları arasında çok az oranlarda yabancı sermaye yatırımı girişi vardır. Krizden sonra bu oran önceki yıllara göre artış trendine girmiştir. 2004-2007 yıllarında ise doğrudan yabancı sermaye yatırımları birleşme, özelleştirme, satın alma şeklinde ülkemizde yer edinmiştir. 2006 yılında da b u şekilde devam etmiştir. Türkiye de gerçekleştirilen yatırımlar yeni yatırımlar (Greenfield) yerine satın alım, ortaklık veyahut gayrimenkul şeklinde ülkeye girmektedir. Bu şekilde ülkemize giriş yapan yatırımlar şirket açısından yatırım olurken, ülkemiz tarafından yatırım olarak kabul edilmemektedir. Çünkü ülkede daha önce GSYH içinde kayıtlı olan bir varlık el değiştirmiş olmakta dolayısıyla ülke yatırımı artış göstermemektedir. Bu durum plasman olarak adlandırılmaktadır. Yapılan yatırımlardan elde edilen gelirlerin nerede ve nasıl kullanıldığı önem arz etmektedir. Eğer ki cari açığı kapatmada ya da borç ödemede kullanıldıysa bu durum iyice kötüleşmektedir. Bu durumu özellikle de 2004 sonrası elde edilen gelirlerin

genel olarak cari işlemler açığını kapatmada kullanılmış olup ülke içerisindeki yerli yatırımların arttırılamamasının gerçeğini ortaya koymaktadır (Alagöz vd., 2008, s. 83-84).

Yatırımlar konusunda önemli bir perspektif olan “Türkiye Sanayi Stratejisi Belgesi (2011-2014)” Bilim, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığınca hazırlanmıştır. Bu belgenin amacı, “Türk Sanayisinin verimliliğinin ve rekabet gücünün arttırılarak, dünya ihracatındaki payını arttırabilmek genelde baz da yüksek katma değerli ve ileri seviye teknoloji ürünleri üretmek, nitelikli işgücüne sahip ve topluma duyarlı olan sanayi yapısına dönüşümü hızlandırmak” olarak açıklanabilir. Bu amaç için düşük teknoloji katma değeri yüksek ürünlere geçişin sağlanması, orta ve yüksek teknoloji sektörlerin ihracat ve üretimdeki payının arttırılması, kendilerini ve becerilerini sürekli olarak yenileyen ve geliştiren şirketlerinin ekonomi içindeki yerinin arttırılması” şeklinde üç temel hedefi benimsemiştir. Stratejik sektörler yeni yurtiçi ve doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının teşvik edilmesi, yatırım ortamının iyileştirilmesi amacıyla “Yeni Teşvik Paketi (Haziran 2012)” hazırlanmıştır. Bu pakete göre, bölgesel teşviklerinin yanında ‘Büyük Ölçekli Yatırımların Teşviki ve Stratejik Yatırımların Teşviki’ uygulamaları büyük öneme sahiptir. Bu teşviklerin amacı İthalat haritası çerçevesinde ve Girdi Tedarik Stratejisi kapsamında cari işlemler açığının azaltılabilmesi amacıyla ithal bağımlılığı yüksek olan ara malları ve ürünlerin üretimine yönelik olarak yüksek katma değerli yatırımları tüm bölgelerimizde teşvik edebilmektir. Bu şekilde ithal bağımlılık oranı yüksek olan ürünlerin üretimi Türkiye’de üretimini sağlayacak olan yatırımlar gerçekleşecek ve cari açık sorununa yönelik olarak katkı sağlaması öngörülmektedir (Kalkınma Bakanlığı, 2014, s. 78).

3.4.7. Enerjide Dışa Bağımlılığının Azaltılması

Ülke ekonomilerinin gün geçtikçe artan enerji ihtiyacı ve elindeki yerli kaynakların bu enerji ihtiyacını yeterli seviyede karşılayamaması durumunda enerji darboğazlarıyla ülkeler karşı karşıya kalmaktadır. Bu durum birçok ülkenin enerji açısından başka ülkelerin enerji kaynaklarına yönelmesine neden olmaktadır. Bu durum ise karşımıza enerjide dışa bağımlılığı arttıran bir unsur olarak çıkmaktadır. Ülkelerin enerji kaynaklarında kendilerine yetip yetmediği enerjide dışa bağımlılık oranı ile görülebilmektedir. Türkiye ekonomisi Linyit dışında fosil yakıtlarda dışa

bağımlılığı oldukça yüksektir. Taşkömüründe sınırlı rezervlere sahip olan ülkemiz, kıt doğalgaz ve petrol rezervleriyle de ülkedeki ihtiyacın karşılanmasında son yirmi yıla yaklaşık sürede oldukça yetersiz kalmıştır. Katı yakıtlar grubunda ise dışa bağımlılık oranının çoğunluğunu taşkömürü ithalatı almaktadır (Yıldırım Küçükönder, 2014, s. 66)

Enerjide dışa bağımlılık Türkiye ekonomisi açısından da bir sorun teşkil etmektedir. Bu sorunla birlik yüksek oranlı cari açıklar meydana gelmektedir. Bunun için enerjiye alternatif kaynakların ortaya atılması gerekmektedir. Bu bağlamda yenilenebilir enerji kaynakları önemli bir alternatif kaynak olmaktadır. Türkiye ekonomisi enerji ihtiyacının %75'ini (3/4) dışarıdan karşılamaktadır. Enerji tüketiminde Türkiye'nin dünya sıralaması ilk 15 içerisinde yer almaktadır. Yenilenebilir enerji kaynakları bakımından güçlü rezervlere sahip olan ülkemiz rüzgar, güneş, jeotermal gibi yenilenebilir enerji kaynaklarının yalnızca %15'inden yararlanmaktadır. Sahip olunan rezervlerin sadece çok az oranından yararlanılıp Türkiye ekonomisindeki cari açığın enerji açığı olarak ele alınması ve özelliklerde son yıllarda cari açığın birçok makro ekonomik gösterge üzerinde sıkıntı oluşturması yenilenebilir enerji kaynakları konusunda yeni yatırımlara yönelmeyi zorunlu kılmaktadır (Demir, 2013, s. 3).

Türkiye'de cari işlemler açığının büyük bir bölümünü enerji ithalatının oluşturduğunu ve enerjideki dışa bağımlılık oranının %75 oranında olduğu söylenebilir. Bundan dolayı Türkiye için enerji verimliliğini arttırabilmek, yeni ve yerli olan yenilenebilir enerji kaynaklarını değerlendirip kullanabilmek, israftan kaçınmak ve enerjideki yoğunluğu azaltabilmek büyüme ve cari açık için çok büyük bir öneme sahiptir. 9. Plan döneminde, enerji sektörüne yönelik olarak “Enerji Sektörü Reform Programları” kapsamında “Enerji Verimliliği”, “Yenilenebilir Enerji” ve “Nükleer Enerji” Kanunları çıkarılarak önemli adımlar atılmıştır (Kalkınma Bakanlığı, 2014, s. 77).

3.4.8. İhracatı Özendirici Önlemler

Cari dengeyi sağlayan en önemli kalemler ihracat ve mal ithalatıdır. Cari işlemlerde açık meydana gelmemesi için tedbirler alan ülkelerin ithalat tutarını azaltmaya giderken ihracatı arttırması gerekir. Bunun için ise o ülkede ihracata yönelik teşviklerin verilmesidir. Bu teşvikler farklı kategorilerde olmakla birlikte

genellikle vergi teşvikleri şeklinde olacağı gibi kamu harcama araçları ile de yapılabilir. Bunlarla birlikte ihracat oranlarında meydana gelecek olan artışlar ülke ekonomisinin üretim düzeyi artıp bu istihdamda da artışa neden olup dış borç düzeyini azaltacaktır. Böylelikle ülke dışa bağımlılığı büyük ölçüde azalma meydana gelecek ve bu cari işlemler açığının azalmasıyla sonuçlanacaktır (Fırat, 2015, s. 34).

İhracat teşvikleriyle birlikte firmalar daha kârlı ve maliyetli şartlarda çalışacağı için ihracata yönelim artacaktır. Kimi şirketler üretim işletmesi olup üretimini hedef aldığı pazarın zevklerine göre geliştirip değiştirebilir. Kimi şirketler genel ticari şirketlerdir ve satış hacimlerinde artışa gidip büyütebilirler. Kısacası teşviklerdeki artış ihracatı arttırıp bu durum dış ticaret açığını azaltacaktır. Yapılacak olan ihracat teşvikleri ekonomide ihracatçıların lehine diğer kesimlerin aleyhine gelir dağılımında bozulmaya yol açabilecektir. Çünkü ihracatçı kesimlere yönelik verilen sübvansiyonlar direkt olarak parasal ödemeler daha ucuz krediler, pazarlama yardımları büyük oranlarda maliyeti düşürüp karı maksimum edici desteklerdir. Yapılan devalüasyonlarda elinde ulusal paradan daha çok yerli para bulunduran kesim açısından daha çok reel gelir düzeyini arttırıcı etkide bulunacaktır. Ancak bu kesimlerin dışındakiler için ise reel alım güçleri azalacaktır ve ekonomide gelir dağılımı bozucu etki de bulunacaktır. Yaşanmış olan ve meydana gelen sonuçlarda bunu doğrulamaktadır (Balyemez, 2008, s. 3).

Türkiye’de günümüzde uygulanan ihracat teşvikleri; devlet yardımları, işleme rejimleri, Türk Eximbank tarafınca sağlanan krediler, ihracat sayılan satış ve teslimler ile döviz kazandırıcı hizmet ve faaliyet alanlarında resim, harç, vergi ve ihracatta KDV gibi istisnalar sayılabilmektedir. Yapılan devler yardımları; ihracat pazarlarının geliştirilmesi, ihracatın teşvik edilmesi, dünya ihracatındaki payımızın arttırılması, rekabet güçlerin artması açısından önem arz etmektedir. İhracata yönelik olarak yapılan devlet yardımlarının temel hedefi, KOBİ niteliğindeki firmalar ve şirketler başta olmak üzere, ihracatla uğraşan firmaların ihracata yönelik faaliyetlerini gerek pazarlama gerek üretim aşamalarında destekleyip uluslararası pazarlarda karşılaştıkları ve karşılaşılabilecek sorunlarda yardımcı olabilmek ve rekabet gücü kazanmalarına imkân vermektir. Kısacası devlet yardımlarının temel amacı; üreticiyi destekleyip yardımcı olmak, ihracatçının her alan gelişmesine yardımcı olup özellikle de KOBİ’lerin ülkemizde ki dış ticaret içerisindeki hak ettikleri paya kavuşmalarını sağlayabilmektir (Atayeter ve Erol, 2011, s. 3).

Girdi Tedarik Stratejisi (GİTES) kapsamında yapılan araştırmalar, cari işlemlerdeki açıklarla ilgili önemli bir veri kaynağı sunmaktadır. GİTES, ihracatta sürdürülebilir rekabet gücü artışının sağlanması, daha fazla katma değerli ürünün Türkiye’de bırakılabilmesi, üretimde ve ihracatta ara malına yönelik ithal bağımlılığının azaltılması sebebiyle oluşturulmuştur. GİTES çalışmaları içerisinde, makine-otomotiv, kimya, tekstil, tarım sektörleri, demir-çelik, demir dışı metaller ve madencilik inceleme alanında yer alıp bunların ara malı ithalatının ne kadar olduğuna bakılmıştır. En yüksekini demir- çelik oluşturmuştur. Bu alanlara sağlanacak olan maliyet avantajıyla birlikte sadece ilgili sektöre değil, cari açık üzerinde de olumlu katkılar sağlanacaktır. Örneğin otomotiv sektöründe tedarik kaynağı tercihleri ve üretim yetersizliği sebepleriyle yaklaşık olarak 6 Milyar dolar seviyesinde motor ve aktarma organı ithal edildiği tespit edilmiştir. İhracata yönelik üretim için gerekli olan doğrudan yabancı sermaye yatırımların ülkeye çekilmesi, bunun içinde yatırım ortamının iyileştirilebilmesi ve motor aktarma organları alanında üretimin altyapısının geliştirilebilmesi, yurtiçindeki katma değer artırılması makro ekonomik göstergeler açısından birçok olumlu sonuçlar doğuracaktır. GİTES çerçevesinde ele alınan tüm sektörlerinde girdi tedarik sürecinde sağlanacak olan gelişmelerin cari işlemler dengesine doğrudan olumlu katkı sağlayacağı görülmektedir (Kalkınma Bakanlığı, 2014, s. 79-80).

3.4.9. İthalatın Kısılması

Dış ticaret ve dolayısıyla cari işlemler açığına neden olan en önemli unsur ithal girdi bağımlılık oranıdır. Gelişmekte olan ülkelerde gelişmişliğini tam olarak sağlayamamış ülkeler üretimi için gerekli olan hammadde ve ara mallarını ithal girdiyle karşılayıp üretimini karşılar. Bu şekilde bağımlılığının birçok nedeni vardır ama en önemlisi ülke kaynaklarının yetersiz olması ya da ithal ürünlerindeki fiyat avantajları olarak gösterilebilir. İster ülke için ister ihraç edilmek üzere üretilmiş ürünler olsun bu ürünlerin üretimi için gerekli olan girdilerin yurt dışından temin edilmesi ithalat harcama oranlarının artmasına neden olmaktadır (Ketboğa, 2019, s. 215). Bundan kaynaklı olarak ithalatın kısılması için ithalat kotalarına başvurulabilir. İthalat kotası başka ülkelerden ithal edilen ürünler üzerine konulan ve bu ürünlerin miktarını azaltan kotaları içermektedir. Kotaların konulmasındaki temel amaç ülke sanayisinin dış rekabete karşı koruyabilmek adına konulmaktadır. Ancak ithalat kotaları yerli ürün arzının yeterli olabildiği durumda ülke ekonomisini koruyan bir

uygulamadır. Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde ihracatını ithalata bağlı olarak geliştiren katma değeri, hammaddeyi, ara mamulleri, yurt dışından ithal edip içeride nihai mal haline dönüştüren bir ülke için bu kısıtlamalara ve kotalara başvurulması birçok sorunu beraberinde getirecektir. Yerli ürün arzı yetersiz olup yurtiçi üretimi karşılayamaması durumunda ithalata konacak bir kota sonucunda miktar kısıtlamasıyla birlikte yurt içi fiyatlar yükselerek tüketicilerin bu malları daha yüksek fiyatlardan satın almasına ve refah kaybına neden olacaktır (Kelepçe,2020, s.100).

3.4.10. Turizm Sektörünün Geliştirilmesi

Hizmetler sektörü içerisinde yer alan turizm sektörü ülkelere en kolay ve rahat yoldan döviz girişi sağlayan sektörlerden biridir. Türkiye gibi kronikleşmiş şekilde dış ticaret açığı ve cari işlemler açığı veren ülke ekonomileri için turizm sektörü oldukça büyük önem taşımaktadır. Cari işlemler açığının azaltılmasında turizm gelirlerinin önemi her geçen gün katlanarak artmaktadır. Türkiye ekonomisinde 1980 sonrası yıllarda turizm, ekonomik büyümenin temeli olarak görülmüş ve kaynakların çoğu turizm sektörünün geliştirilebilmesi için harcanmıştır. Günümüzde en güçlü sektörlerin başında ihracattan sonra turizm sektörü en büyük döviz getirisi sağlayan sektör konumundadır. Turizm sektörü birçok alana birden etki edebilmektedir. Gelir etkisi, işgücü çarpan etkisi, ihracat ile birlikte gelir dağılımını iyileştirici etkisi istihdam artışı etkisi, ödemeler dengesi üzerinde yaratmış olduğu etkiler olarak sıralanabilir (Aslı Cinel ve Yolcu, 2021, s. 248).

Türkiye ekonomisinde öncü sektörlerden biri olarak yerini alan turizm sektörünün her geçen gün daha da geliştirilebilmesi adına birçok politika ve projeler ortaya atılmaktadır. Turizm sektöründe Türkiye’de rekabet üstünlüğü ucuz fiyata bağlı olarak devam ettirilmeye çalışılmaktadır. Uluslararası alanda fiyat rekabetine girmektense kaliteyi, yüksek tüketici tatminini ve ürünün benzersizliğini ortaya çıkaran “value for money” (satın alınan değer) yaklaşımı benimsenmektedir. Turizm sektörüne yönelik uygulanan her şey dahil paket turları turizmdeki başarının en önemli kaynağıdır. Daha fazla gelir elde edilen turizm türleri (sağlık, kongre, kış, kültür, golf vb.) ve turizm çeşitlendirilmeye çalışılmaktadır. ABD’den sonra Joint Commission International (JCI) Akreditasyon Belgesine sahip ikinci ülke Türkiye’dir. Bu belge dünyada sağlık sektöründe alınması en zor olan belgelerden birisi niteliğindedir. Ekonomi Bakanlığı tarafın hazırlanmış olan “2012/4 Sayılı

Döviz Kazandırıcı Hizmet Ticaretinin Desteklenmesi Hakkında Tebliğ” ile sağlık turizmi sahasında Türkiye ekonomisinin sahip olduğu potansiyele daha fazla ivme kazandırılmaya çalışılmıştır (Kalkınma Bakanlığı, 2014, s. 92).

Cari işlemler açıklarına karşı alınan önlemler ve çözüm önerilerinin yanında 2013 Yılı Programı kapsamında sektörel anlamda 54 adet somut tedbir de yer almıştır. Bunlardan bazıları; yurtiçi üretim, yurtiçi katma değer oranı yüksek olan malları kullanma bilincinin geliştirilebilmesi adına özendirici tedbirler, ihracattaki Pazar çeşitliliğinin artırılması daha fazla çeşitlendirilmesi, ihracata yönelik kredi ve desteklemelerin artırılması gibi tedbirler bulunmaktadır (Kalkınma Bakanlığı, 2014, s.80).

SONUÇ

Küreselleşmeyle birlikte uluslararası piyasalarda ekonomilerin birbirine olan ihtiyacı ve bağımlılığı gitgide artış göstermiştir. Bununla beraber uluslararası ekonomik serbestleşmedeki engeller kalkmış bu da beraberinde makroekonomik sorunları getirmiştir. Makroekonomik sorunların başındaysa cari işlemler açığı gelmektedir. Bu çalışmada Türkiye ekonomisindeki cari açığın gelişim süreci ele alınıp kronik bir hal almış olan cari işlemler açığına yönelik uygulanan çözümler ve politika önerileri değerlendirilerek çalışma tamamlanmıştır.

Tüm dünya ülkelerinde olduğu gibi ülke ekonomilerini tehdit eden makroekonomik değişkenlerin başında cari işlemler açığı gelmektedir. Bu açık birçok sorunu da beraberinde getirip ülke ekonomilerini çıkılmaz bir dar boğaz içerisine sürüklemektedir. Cari açığı kapatabilmek ya da minimize edebilmek adına önlemlerin alınması gerekmektedir. Bunun için alınabilecek tedbirlerin en başında ihracattaki artışın ithalattan yüksek olması gerekmektedir. İhracatı arttırırken yurt içinde katma değeri yüksek olan ürünler üretilip ithalat odaklı politikaların yerini ithal ikameci sanayileşme gibi ihracata yönlendiren politikalar yani ihracatı teşvik edip özendirici, üreticiyi destekleyici üretim yapmaya yönelik destekleyici tedbirler yer almalıdır. Türkiye ekonomisinde bu cari açık sorunu ciddi boyutlara ulaşmaktadır. Çünkü Türkiye ekonomisi ithalata dayalı bir büyüme stratejisi izlemektedir. Genelde birçok ülkede ekonomik büyümenin yanında ihracat artış gösterirken bu durum Türkiye ekonomisinde ekonomik büyümeyle birlikte ithalat artışına ve cari işlemler dengesinde gitgide açıklara ve bozulmalara neden olmaktadır. Bunun en büyük nedenleri ülke ekonomisindeki üretimin dış kaynağa bağımlı olması ve enerjide ki fiyat artışlarıyla beraber enerjideki dışa bağımlılığımıza bağlı olarak enerji talebinde artış yaşanmasıdır. Bunun için dışarıya olan bağımlılığımız azaltılıp ithal ürün yerine yurt içi üretime dönülmeli ve bu üretimin politika ve teşviklerle desteklenmesi gerekmektedir.

Türkiye ekonomisinde yer edinen cari açık her zaman sorunların ayrılmaz bir yönünü oluşturmuştur. Cari açık Türkiye ekonomisinde son on yıl değerlendirildiğinde çok daha belirgin bir hal aldığı ve artış trendinde olduğu gözlemlenmektedir. Son yıllarda artış eğiliminde olan cari açığın en büyük sebepleri içerisinde ihracatın ithalata olan bağımlılığının artması ve enerji tüketiminde giderek artan orandaki dışa olan bağımlılığımız gelmektedir. 1980 yılı 24 Ocak kararları ile

yaşanan dönüşüm ile birlikte 1989 yılında sermaye hareketlerinin de serbestleşmesiyle birlikte dışa açılmayla başlayan cari açık 2000'lerden itibaren ise artış eğilimine girmiştir. Ekonomi açısından bakıldığında yaşanan bu sorunun arkasında en büyük sebep olarak ihracatta ithalata bağımlı olmamızdan kaynaklı olarak yaşanan yüksek oranlı dış ticaret açıklarıdır. Dış ticaret açıklarını derinleştiren en önemli pay ise enerji sektörüne verilebilir. Enerji ihtiyacının çoğu ithalat ile karşılandığından dış ticaret açığının da en büyük sebeplerinden bir tanesidir. Bunun yanında yüksek faiz düşük kur politikasıyla da beraber ithalat artışı yaşanıp cari açık olumsuz olarak etkilenmektedir.

Cari açıkta yıllar itibariyle yaşanan artışla beraber sorunun yapısal olduğu bunun için ise uzun vadeli tedbirlere başvurulması gerektiğini söylenebilmektedir. Cari işlemler açığının fazlalığı veya azlığından ziyade artık önemli olan cari açığın finansman biçimidir. Cari açık kadar cari açığın finansman biçimi de bir sorun haline gelmiştir. Cari açığı kapatmada kullanılacak yöntemler; doğrudan yabancı yatırımlar, portföy yatırımlar, dış borçlanma, ve Merkez bankası rezervleridir. Burada tercih edilen en güvenli finansman yöntemi doğrudan yabancı yatırımlardır. Doğrudan yatırımlar uzun vadeli olup, portföy yatırımları genellikle kısa vadeli olup spekülasyon amaçlı gelirler ve risk gördüklerinde arkasına bakmadan daha güvenilir ülkelere yelken açarlar. Türkiye ekonomisindeki payı yıllar itibariyle azalış gösteren doğrudan yatırımların(Greenfield) yerini gayrimenkul yatırımları almaya başlamıştır. Bu tür yatırımlar yeni bir yatırım olmayıp mevcut bir yatırımın yabancı bir kişi veya şirket tarafından satın alınmasıdır. Bu tür yatırımlar ile yeni bir iş alanı açılmayıp istihdam yaratılmayıp yatırımın el değiştirmesi olarak yorumlanabilir. Bu da Türkiye ekonomisi gibi gelişmekte olan ülkeler açısından istenen bir yatırım türü değildir. Bu tür gayrimenkul alımı şeklinde el değiştiren üretim birimlerini yabancılara satan Türkler eğer ellerine geçen kazançları ülkemizde yeni üretim birimleri için yatırım yapmaya yönlendirselerdi gayrimenkul şeklinde gelen yatırımcının yeni yatırım yapması gibi de bir sonuç elde edilebilirdi. Türkiye'nin CDS Priminde(ülkelerin risk primini gösterir) yaşanan yükselişler, Türkiye'nin kredi notlarının düşük seyredişi doğrudan yatırımlar için riskli bir ülke haline geldiğini ifade etmektedir. Yabancı sermayenin girişini yapabilmenin tek yolu riskleri düşürmektir. Bunu ise hukukun üstünlüğü ve güçler ayrımına dayalı demokrasi ile mevcut anayasanın yaşama daha uygulanabilir hale gelmesi durumunda mümkün olacaktır. Bu finansman yöntemi

haricinde istenmeyen aniden kaçıp gidebilecek bir kaynak olan portföy yatırımları ise pandemi ile tekrardan en çok kullanılan yöntemlerden birisi olmuştur. Bunun sebebi TCMB'nın politika faizi oranlarını piyasanın beklentileri üzerinde arttırması olmuştur. Faiz artışının reel getiriye garanti etmesi ile yabancıların sermayesini Türkiye'ye getirmesini cazip hale getirmiştir. Son yıllarda ise Türkiye'de cari işlemler açığının finanse edilmesinde ödemeler bilançosu tablolarında yer alan net hata ve noksan kalemi eskiye nazaran daha fazla açığı giderme de kullanılmaktadır. Net hata ve noksan kalemi ise kaynağı bilinmeyen döviz girişi ve çıkışlarını ifade etmektedir. Bu kalemde yaşanan yükseklik kayıtların, ölçümlerin anketlerin yanlış olduğunu doğru olmadığı yönünde kuşkuları arttırmaktadır. Bundan dolayıdır ki miktardaki yükseliş basit birtakım hata ve eksikliklerden değil de kayıt dışı döviz girişlerinin olup olmadığını çağrıştırmaktadır. Kaynağı belli olmayan (kayıt dışı) bir miktar olduğu için buna güvenerek finanse edilmesi çokta sağlıklı değildir.

Türkiye ekonomisinde cari işlemler açığının sorununun çözümüne yönelik olarak Türkiye'de birçok politika uygulanmakta olup tedbirler bulunmaktadır. Bunlardan bazıları yerli tasarrufların arttırılması ithal bağımlılığın azaltılabilmesi ve ihracatın arttırılmasına yönelik teşvik ve destekler bulunmaktadır. Cari işlemler açığına çözüm olacak en etkili politikaların başında yerli tasarrufların arttırılması gelmektedir. Türkiye de tüketimin yüksek olmasından kaynaklı olarak iç tasarruflar yetersiz düzeyde kalmaktadır. Bundan dolayı tüketimi azaltmak adına faiz oranlarının arttırılması tüketim üzerinden alınan dolaylı vergilerin (KDV) arttırılarak yerli tasarruflarda artış yoluna gitmek mümkündür.

Cari işlemler açığına pozitif katkısı olacak ekonomi politikaları:

- Gümrük vergilerinin arttırılması, yerli üretim ve yeni kurulan bebek sanayileri için kotaların konulması, gümrük vergilerinin arttırılması bazı malların ithalatının yasaklanması gibi ithalatı kısıtlayıcı önlemler alınmalıdır.
- Enerjide ki dışa bağımlılığın azaltılabilmesi için Türkiye'nin sahip olmuş olduğu yenilebilir enerji kaynaklarından maksimum düzeyde faydalanarak enerjini üretimini arttırmak. Güneş, rüzgar ve jeotermal gibi yenilebilir enerji kaynaklarına olan yatırımların arttırılması.

- Türkiye'nin karşılaştırmalı üstünlükleri olan alanlarda uzmanlaştırılması, katma değeri yüksek ihracat alanındaki rolü fazla olan ileri teknolojik ürünlerin üretilmesine ağırlık verilmesi.

- Günü kurtarma politikası değil uzun vadeli mevduatların artmasını teşvik edecek politikaların yaratılması.

- İthalat oranı yüksek olan ara ve nihai malların üretimine yönelik yatırımların teşvik edilip desteklenmesi.

- İç tasarrufların artırılması, bireysel tasarruf eğiliminin artırılması gerekmektedir. Bunun için bireyleri tüketimden vazgeçirecek, yastık altını ortadan kaldıracak olan reel faiz oranlarının artırılması gerekmekte ve hane halkını daha fazla tasarrufa özendirecek bireysel emeklilik sisteminde olduğu gibi uzun vadeyi içeren güvenilir tasarruf araçları geliştirilmelidir.

- İthal girdi ile üretim yapısının değiştirilmesi ithal ikamesinin yaygınlaştırılması gerekmektedir. Türkiye ithal girdiye dayalı yapının kısa dönemde değiştirilmesi kısa dönemli zor olsa da uzun vadede ara malı üreten yerli endüstrilere verilecek destekler ile söz konusu yapıda değişikliğe gidilip hem cari açığa hem de işsizlikte istihdam artırılarak işsizliğe dayalı sorunlarda iyileşme yaşanacaktır.

- Alternatif turizm faaliyetleri desteklenip, kaliteyi ve ürünün benzersizliğini ön plana çıkarıp tüketiciyi tatmin edecek sürekli yenilikleri içeren bir yaklaşım benimsenmelidir.

- Dış ekonomide tanınabilmek adına kurumsallaşma, markalaşma, tasarım ve pazarlama konularına önem verip yurtiçi üretimi ve ticari hayatı destekleyen fuar ve tanıtımların yapılması ve özendirilmesi.

Sonuç olarak cari işlemler açığı tüm ülkelerin karşı karşıya kaldığı en büyük sorunların başında gelmektedir. Türkiye de cari açığa neden olan etkenlere enerjide dışa olan bağımlılığımız, tasarruf oranlarının yatırımları karşılamada yetersiz kalması dolayısıyla dış tasarruflara ihtiyaç duyulması, nihai mal üretimi için gerekli olan hammaddenin ve ara mamullerin dışarıdan tedarik edilmesi ülkemizdeki cari açığı derinleştiren faktörlerin başında gelmektedir. Cari işlemlerdeki açığı en etkili ve kalıcı bir şekilde çözebilmek adına, ülke ekonomisi için tehdit oluşturmasını engellemek için uygulanan politikaların çeşitlendirilip artırılması gerekmektedir.

KAYNAKÇA

- Alagöz, M., Erdoğan, S., & Topallı, N. (2008). Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları ve Ekonomik Büyüme: Türkiye Deneyimi 1992-2007. *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(1), 79-89.
- Alkan, U. (2007). *Ödemeler Bilançosu Dengesi ve Türkiye’de Bankacılık Sektörünün Ödemeler Dengesine Katkısının Analizi*. Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Bankacılık ve Sigortacılık Enstitüsü, İstanbul.
- Anadolu Hayat Emeklilik. 2019 Yılında Dünya ve Türkiye Ekonomisindeki Gelişmeler ve 2020 Yılı Beklentileri. Anadolu Hayat Emeklilik 2019 Faaliyet Raporu. <https://www.anadoluhayat.com.tr/interaktif-faaliyet-raporu/2019/tr/tr-5.pdf>. (Erişim Tarihi: 04.12.2022).
- Aslı Cinel, E. & Ufuk, Y. (2021). Turizm Gelirlerinin Cari İşlemler Dengesine Etkileri: Türkiye Örneği Üzerinde Yapay Sinir Ağları İle Öngörü. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi* , (31), 247-264.
- Atayeter, C. & Erol, A. (2011). Türkiye’de Uygulanmakta Olan İhracat Teşvikleri . *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 1 (1) ,1-26.
- Ayhan, Ç. (2019). *1980 Sonrası Türkiye’de Cari İşlemler Dengesinin Analizi*. Yüksek Lisan Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Azgıt, İ., & Balaban Levent, S., (2017). Türkiye Ekonomisi Uluslararası İktisat Büyüme ve Kalkınma İktisadi Doktrinler Tarihi (8.Baskı). Ankara: Vadi Grup Ciltevi.
- Bahar, O., & Erdoğan, E. (2011). 1994 ve 2000 Krizleri Sonrasında Türkiye’de Uygulanan Finansal Regülasyon Politikaları. *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (27), 2-19.
- Bakaç, B. (2019). *Türkiye’de Cari İşlemler Dengesi ve Ekonomik Büyüme İlişkisi*. Yüksek Lisan Tezi, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Balıkesir.

- Bakkal, S. , & Bakkal, M. (2018). Dış Ödemeler Bilançosu ve Parasalcı Yaklaşım. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 3 (5), 30-42.
- Balyemez, B. (2008). İhracat Teşviklerinin Makro Piyasalara Teorik Etkileri. *Paradoks, Ekonomi, Sosyoloji Ve Politika Dergisi*, 1, 1-5.
- Bayrak, G. (2011). *Türkiye’de Cari Açık ve Cari Açığı Etkileyen Faktörlerin Ekonometrik Analizi*. Yüksek Lisans Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Trabzon.
- Bayrak, G. (2011). *Türkiye’de Cari Açık ve Cari Açığı Etkileyen Faktörlerin Ekonometrik Analizi*. Yüksek Lisans Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Trabzon.
- Beyazıt Çiçen, Y. (2018). 2000’lerde Türkiye Ekonomisi Performansı. Siyaset, *Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 6(5), 74-81.
- Canbaz, M. (2019). Türkiye’de 2000 Sonrası Ekonomide Teşvik Politikaları Ve 2018 Döviz Kuru Dalgalanmasının Karşılaştırmalı Analizi. *İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2(1),60-79.
- Çakal, E. (2019). *Türkiye’de Cari Açığın Sürdürülebilirliği: İhracat Ve İthalat Arasındaki İlişkinin Ekonometrik Bir Analizi (2002-2016)*. Yüksek Lisans Tezi, Aydın Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Aydın.
- Çetrez, M. (2017). *Cari İşlemler Dengesinin Belirleyicileri: Ekonometrik Bir Uygulama (1986-2013)*. Doktora Tezi, Maltepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Çopuroğlu Ö.,& Karpuzcu, T. (2017). Krizlerin Yön Verdiği Türk - Rus İlişkilerine Uçak Krizine Kadar Analitik Bir Bakış: 2004 – 2016. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 22(2),465-483.
- Demir, M. (2013). Enerji İthalatı Cari Açık İlişkisi, Var Analizi İle Türkiye Üzerine Bir İnceleme. *Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*, 5(9), 2-27.

- Demirtaş, I. (2010). *Gelişmekte Olan Ülkelerde Cari İşlemler Dengesi ve Cari Açığın Belirleyicileri (Panel Veri Analizi)*. Yüksek Lisans Tezi, Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kocaeli.
- Doğan, E. (2014). *Türkiye’de Cari Açık Sorununun Yapısal Nedenleri ve Ekonomik Etkileri*. Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir.
- Doğan, E., & Bayraç, N.H. (2014). Türkiye’de Cari Açık Sorunu Üzerine Mikro Temelli Bir Yaklaşım. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 15(2), 97-124.
- DPT (Devlet Planlama Teşkilatı). (2007). Dış Ticaret Dokuzuncu Kalkınma Planı Özel İhtisas Komisyon Raporu. (Rapor No: 2705). Ankara: Devlet Planlama Teşkilatı.
- Eban, F.(2017). *Türkiye’de Turizm Gelirlerinin Cari İşlemler Dengesi Üzerindeki Etkileri:2000-2015 Dönemi Üzerine Bir Araştırma*. Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gaziantep.
- Eğilmez, M. (2013). İç Tasarruflarla Cari Açık İlişkisi. <https://www.mahfiegilmez.com/2013/03/ic-tasarruflarla-cari-ack-iliskisi.html>. (Erişim Tarihi: 25 Kasım 2021).
- Eğilmez, M. (2014). Ödemeler Dengesini Okumak. <https://www.mahfiegilmez.com/2014/01/odemeler-dengesini-okumak.html>. (Erişim tarihi: 10 Kasım 2021).
- Eğilmez, M. (2021). (Ocak 2021). Sıcak Para Kazanıyor Biz Kaybediyoruz. <https://www.mahfiegilmez.com/2021/01/scak-para-kazanyor-biz-kaybediyoruz.html>. (Erişim Tarihi: 8 Aralık 2021).
- Erdil Şahin, B. (2011). Türkiye’nin Cari Açık Sorunu. *Ekonomi Bilimleri Dergisi*, 3 (2), 47-56.
- Eroğlu,E. (2020). Covid-19’un Ekonomik Etkilerinin ve Pandemiyle Mücadele Sürecinde Alınan Ekonomik Tedbirlerin Değerlendirilmesi. *International Journal of Public Finance*, 5(2), 211-236.

- Ersungur, Ş.M., Kılıç, F.A, & Tığtepe, E. (2022). Covid-19 Pandemisinin Uluslararası Ticarete Etkisi: Türkiye Örneği. *Gümrük Ticaret Dergisi*, 27, 66-81.
- Eşmen, M. (2017). *Türkiye’de Cari Açığı Belirleyen Faktörler ve Cari Açığı Azaltmada Alternatif Enerji Kaynaklarının Rolü*. Yüksek Lisans Tezi, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bilecik.
- Fırat, Z. (2015). Türkiye’de Cari Açığın Kronikleşmesi Ve Ekonomik Büyümenin Sürdürülebilirliği Üzerindeki Etkisi. Yüksek Lisan Tezi, İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Göçer, İ. (2011). Türkiye Ödemeler Bilançosu Dengesinin Sürdürülebilirliği: Sınır Testi Yaklaşımı. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 29, 263-278.
- Has, D. (2021). *Türkiye’de Finansal Dışa Açıklık ile Cari Açık İlişisinin Ampirik Analizi*. Yüksek Lisans Tezi, Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Zonguldak.
- Hazine ve Maliye Bakanlığı. (Eylül 2021). Türkiye Dış Borç İstatistikleri. <https://www.hmb.gov.tr/kamu-finansmani-istatistikleri>. (Erişim Tarihi: 1 Aralık 2021).
- Kadooğlu Aydın, G. (2017). Ödemeler Dengesi ve Cari Açık: Türkiye’de 2014-2016 Yılları Arasında Cari Açık ve Petrol Fiyatları Etkileşim. *Fırat Üniversitesi İİBF Uluslararası İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 1 (2), 27-66.
- Kalkınma Bakanlığı, (2014). Türkiye’de Cari İşlemler Açığı Özel İhtisas Komisyonu Raporu (Rapor No: 2907). Ankara: Kalkınma Bakanlığı.
- Kantarcı Türk, G. (2019). *Türkiye ve Farklı Ülke Grupları İçin Cari İşlemler Dengesinin Belirleyicileri*. Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Kaya, M. (2016). Türkiye’de Cari Açık Sorunu ve Nedenleri. *Dicle Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 6 (10), 51-75.

- Keleşçe, F. (2020). *Türkiye’de Cari Açığın Nedenleri ve Önlemeye Yönelik Maliye Politikaları*. Yüksek Lisans Tezi, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas.
- Keleşke, P.(2020). *Cari Denge ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: 2006-2018 Dönemi Türkiye Örneği*. Yüksek Lisans Tezi, Bandırma Onyedi Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bandırma.
- Ketboğa, M. (2019). Türkiye’de Dış Ticaret Açığı Sorunun Nedenleri ve Katma Değeri Düşük Ürün İhracatının Dış Ticaret Açığı İçindeki Yeri ve Çözüm Önerileri. *Batman Üniversitesi Yaşam Bilimleri Dergisi*, 9(2), 209-224.
- Koç, S. (2017). *Türkiye’de Para Politikasının Ödemeler Bilançosuna Etkisi: 2003-2015*. Doktora Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta.
- Kopuz, B. (2010). *Ödemeler Bilançosu Kalemlerinin Muhasebeleştirilme Esasları*. Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Küçüksucu, M. (2012). *Türkiye’de Bütçe Dengesi ve Cari İşlemler Dengesi Arasındaki İlişki: 1998-2011 Dönemine Ait Ampirik Bir Uygulama*. Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Mazlum, N. (2020). 1980-2018 Dönemi Türkiye Ekonomisi ve Dış Ticaretinin Gelişim Seyri. *Gümrük Ticaret Dergisi*, 7 (22), 54-71.
- Mucuk, M. (2015). Makro İktisat Teori ve Türkiye Uygulaması (2.Baskı). Konya: Sebat Ofset Matbaacılık.
- Ordu, M. (2008). *Ödemeler Bilançosundaki Dengesizliklerin Ekonomik Gelişme Üzerine Olan Etkileri*. Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta.
- Özmen, M. F. (2019). *Cari Açık-Bütçe Açığı- Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Ekonomisi Örneği*. Yüksek Lisans Tezi, Hasan Kalyoncu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gaziantep.
- Pelit, İ., & Irmak, E. (2022). COVID-19’un Türkiye’nin Dış Ticaretine Etkisi. *Uluslararası Ekonomi ve Yenilik Dergisi*, 8 (1), 79-97.
- Polat, G. (2008). *Cari İşlemler Açığının Sürdürülebilirliği ve Türkiye Üzerine Bir Uygulama* . Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.

- Sarıtaş, F. (2019). *2002 Sonrası Türkiye Ekonomisinde Dış Ticaret Açıklarının Değerlendirilmesi*. Yüksek Lisans Tezi, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Denizli.
- Sarpkaya, S.S. (2009). *Finansal Krizler ve Kriz Dönemlerinde Uygulanan Para Politikası Araçları*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara
- SBB (Strateji ve Bütçe Başkanlığı). Dış Ticaret ve Ödemeler Dengesi. <https://www.sbb.gov.tr/temel-ekonomik-gostergeler/#1623658138156-495ade6f-614d>. (Erişim Tarihi: 04.12.2022).
- SBB (Strateji ve Bütçe Başkanlığı). Dış Ticaret ve Ödemeler Dengesi. Ödemeler Dengesi Göstergeleri. <https://www.sbb.gov.tr/ekonomik-ve-sosyal-gostergeler/#1540021488947-36394c03-3282>. (Erişim Tarihi: 08.12.2022).
- Sönmezay, N. (2007). *1990 Ve Sonrası Dönemde Türkiye’de Ekonomik Krizlerin İşgücü Piyasasına Etkileri*. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- SPK(Sermaye Piyasası Kurulu). Faaliyet Raporu 2010. <https://spk.gov.tr/data/61e48f651b41c60d1404d687/e123f4399af3097e52d7100705a8d3b4.pdf>. (Erişim Tarihi: 20.11.2022). (Erişim Tarihi: 01.12.2022).
- Şahinkaya, R. (2018). *Türkiye’de Cari Açığın Sürdürülebilirliği: 2000 Yılı Sonrası İçin Bir Analiz*. Yüksek Lisans Tezi, Aydın Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Aydın.
- Şanal, M. İ. (2020). *Ödemeler Bilançosunda Net Hata ve Noksan Hesaplarındaki Fonların Analizi*. Yüksek Lisans Tezi, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Ankara
- TCMB (Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası). (Eylül 2021). Ödemeler Dengesi İstatistikleri’ne İlişkin Yöntemsel Açıklama. <https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/0ab87526-c290-4bdd-94d4-b8e99e70eba9/BOPMetaveri.pdf?MOD=AJPERES&CACHEID=ROOTWORLDKSPACE-0ab87526-c290-4bdd-94d4-b8e99e70eba9-nLtZad3> . (Erişim Tarihi: 10 kasım 2021).

TCMB (Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası) EVDS. Ödemeler Dengesi Analitik Sunum(1980-1989).

https://evds2.tcmb.gov.tr/index.php?/evds/serieMarket/collapse_18/5122/DataGroup/turkish/bie_odeayrsunum6/. (Erişim Tarihi: 10.11.2022).

TCMB (Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası) EVDS. Ödemeler Dengesi Analitik Sunum(1990-1999).

https://evds2.tcmb.gov.tr/index.php?/evds/serieMarket/collapse_18/5122/DataGroup/turkish/bie_odeayrsunum6/. (Erişim Tarihi: 13.11.2022).

TCMB (Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası) EVDS. Ödemeler Dengesi Analitik Sunum(2010-2020).

https://evds2.tcmb.gov.tr/index.php?/evds/serieMarket/collapse_18/5122/DataGroup/turkish/bie_odeayrsunum6/(Erişim Tarihi: 04.12.2022).

TCMB (Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası) EVDS. Ödemeler Dengesi Analitik Sunum(2000-2009).

https://evds2.tcmb.gov.tr/index.php?/evds/serieMarket/collapse_18/5122/DataGroup/turkish/bie_odeayrsunum6/. (Erişim Tarihi: 20.11.2022).

TCMB (Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası). (Ağustos 2021). Ödemeler Dengesi istatistikleri.

<https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/TR/TCMB+TR/Main+Menu/Istatistikler/Odemeler+Dengesi+ve+Ilgili+Istatistikler/Odemeler+Dengesi+Istatistikleri/>. (Erişim Tarihi: 4 Kasım 2021).

TCMB (Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası). (Aralık 2007). Uluslararası Yatırım Pozisyonu Raporu. [https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/e501740c-5f0d-464c-bcf9-](https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/e501740c-5f0d-464c-bcf9-07137c9240a9/uyprapor_yilsonu.pdf?MOD=AJPERES&CACHEID=ROOTW)

[07137c9240a9/uyprapor_yilsonu.pdf?MOD=AJPERES&CACHEID=ROOTW](https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/e501740c-5f0d-464c-bcf9-07137c9240a9/uyprapor_yilsonu.pdf?MOD=AJPERES&CACHEID=ROOTW)
[ORKSPACE-e501740c-5f0d-464c-bcf9-07137c9240a9-m3fzmTE](https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/e501740c-5f0d-464c-bcf9-07137c9240a9-m3fzmTE). (9 Aralık 2021).

TCMB (Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası). (Ekim 2021). Reel Efektif Döviz kuru.

<https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/TR/TCMB+TR/Main+Menu/Istatis>

[tikler/Doviz+Kurlari/Reel+Efektif+Doviz+Kuruu/](#). (Erişim Tarihi: 26 Kasım 2021)

TİM (Türkiye İhracatçılar Meclisi). (2021). İhracat 2021 Raporu. https://tim.org.tr/files/downloads/Strateji_Raporlari/TIM_Ihracat_2021_Raporu.pdf. (Erişim: 23 Kasım 2021).

TMMOB. (2020). Türkiye Enerjide Nereye Gidiyor? Makine Mühendisleri Odası Oda raporu. (Rapor No: MMO/720). Ankara: TMMOB Makina Mühendisleri Odası

Tuğral, B. (2007). *Türkiye Ekonomisinde Ödemeler Dengesi Açıklarının Kaynakları ve Ödemeler Dengesi Politikaları*. Yüksek Lisans Tezi, Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kocaeli.

Tunalı, Ç. B. (2007). *Türkiye Ödemeler Dengesinin Yapısal Ve Parasal Sorunları*. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Turan, Z. (2018). 1980 Sonrası Ülkemiz Ekonomisinde Yaşanan Krizlerin İktisadi Yapıya. *Fiscaoeconomia*, 158-171.

Turan, Z. , & Barak, D. (2016). Türkiye’de Cari İşlemler Açığının Sürdürülebilirliği. *İşletme ve İktisat Çalışmaları Dergisi*, 4 (2), 70-80.

TÜİK (Türkiye İstatistik Kurumu). (Aralık 2020). Dış Ticaret İstatistikleri. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Dis-Ticaret-Istatistikleri-Aralik-2020-37412>. (Erişim Tarihi: 22 Kasım 2021).

TÜİK (Türkiye İstatistik Kurumu). (Ekim 2021). Dış Ticaret İstatistikleri. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Dis-Ticaret-Istatistikleri-Ekim-2021-37422>. (Erişim Tarihi: 1 Aralık 2021).

TÜİK (Türkiye İstatistik Kurumu). (Ocak 2012). Dış Ticaret İstatistikleri. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Dis-Ticaret-Istatistikleri-Aralik-2011-10739>. (Erişim Tarihi: 22 Kasım 2021).

Türkmen, N.C. (2020). Türkiye’de Cari İşlemler Açığının Sürdürülebilirliği. *Journal of Business and Trade*, 1 (1), 1-15.

- TÜSİAD. 2016 Yılına Girerken Türkiye ve Dünya Ekonomisi. <https://2016ya-Girerken-Turkiye-ve-Dunya-Ekonomisi-Raporu.pdf>. (Erişim Tarihi: 01.12.2022).
- TÜSİAD. 2017 Yılına Girerken Türkiye ve Dünya Ekonomisi. . <https://2017ye-Girerken-Turkiye-ve-Dunya-Ekonomisi-Raporu.pdf>. (Erişim Tarihi: 01.12.2022).
- TÜSİAD. 2018 Yılına Girerken Türkiye ve Dünya Ekonomisi. <https://2018-Yilina-Girerken-Turkiye-ve-Dunya-Ekonomisi.pdf>. (Erişim Tarihi: 01.12.2022).
- TÜSİAD. 2019 Yılına Girerken Türkiye ve Dünya Ekonomisi. <https://2019-Yilina-Girerken-Turkiye-ve-Dunya-Ekonomisi.pdf>. (Erişim Tarihi: 01.12.2022).
- Uçgun, S. (2017). Türkiye’de Ulusal Tasarrufların Seyri ve Ekonometrik Analiz(2000-2014). Konya: Çizgi Kitapevi.
- Uyanık, G. (2011). *Türkiye’de Enerjide Dışa Bağımlılığın Ödemeler Dengesi Üzerindeki Etkisinin İncelenmesi*. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul
- Uysal, S. (2016). *Cari Açıkların Sürdürülebilirliğine İlişkin Yeni Bir Yaklaşım: Cari Açık Risk Endeksi Uygulaması*. Yüksek Lisans Tezi, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Muğla.
- Uzun, S. (2018). *Türkiye’de Cari Açığın Nedenleri: Zaman Serisi Analizleri (1980-2017)*. Yüksek Lisans Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Trabzon.
- Uzun, S. (2018). *Türkiye’de Cari Açığın Nedenleri: Zaman Serisi Analizleri (1980-2017)*. Yüksek Lisans Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Trabzon.
- Yapar Saçık, S. , & Alagöz, M. (2010). Türkiye’de Cari İşlemler Açığı Sorunu Ve Borçlanma İle İlişkisi. *Ekonomi Bilimleri Dergisi*, 2 (2), 113-120.
- Yıldırım Küçükönder, T. (2014). Enerjide Dışa Bağımlılığın Azaltılması ve Ekonomiye Katkısının Arttırılması Kapsamında Linyit Rezervlerinin

Değerlendirilmesi. Uzmanlık Tezi, İktisadi Sektörler ve Koordinasyon Genel Müdürlüğü.

Yıldız, Ş. (2020). Türkiye’de Cari İşlemler Açığının Sürdürülebilirliği. *Journal of Humanities and Tourism Research*, 10 (2), 289-304.

Yiğit, H. (2018). *Türkiye’de Cari İşlemler Açığı Sorunu: Nedenleri, Ekonomiye Etkileri ve Çözüm Önerileri*. Yüksek Lisans Tezi, Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çorum.

